

YIL: 3 SAYI: 5

KASIM 2017

ISSN 2459-0223

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ÜSKÜDAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

- ▶ **Orta Doğu'da İttifak İlişkilerindeki Dönüşüm:
Arap Baharı Sonrası Kırılgan İttifaklar**
Soner KARAGÜL
- ▶ **Sovyetler Birliği Dış Politikasında Avrupa Bütünleşmesi:
1950'li ve 1960'lı Yıllar**
İlhan ARAS
- ▶ **Tasarımın Ekonomi Politikası: İnsanı Yaratan Tasarım**
Devrim BARAN
- ▶ **Günlük Medyada Psikanalizin Sosyal Temsilleri**
Meltem NARTER
- ▶ **Türkiye'de Koruyucu Aile: Kökenleri, Gelişimi ve Bugünü**
Abdullah KARATAY
- ▶ **Dijital İletişim Teknolojileri ve Toplumsal Hareketler
Bağlamında Hacktivizm**
Filiz AYDOĞAN BOSCHELE ve Özlem ÇETİN

YIL:3 SAYI:5 KASIM 2017

YEAR:3 ISSUE:5 NOVEMBER 2017

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ÜSKÜDAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ (ÜSBİD)

Yıl 3 • Sayı 5 • Kasım 2017 • ISSN 2459-0223

SAHİBİ

Üsküdar Üniversitesi Adına
A. Furkan Tarhan

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Sevil Atasoy
Prof. Dr. Mithat Baydur

EDİTÖR YARDIMCISI

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Arslan

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Wolfgang Gielert, Friedrich Schiller Jena University
Prof. Dr. Hasan Köni, İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan Ömerustaoğlu, Birüni Üniversitesi
Doç. Dr. Soner Karagül, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Cumhuriyet Taş, Üsküdar Üniversitesi

YAZI KURULU

Arş. Gör. Ali Ekmekçi
Arş. Gör. Fatma Demirbaş Ünver
Arş. Gör. Cemal Cem Anarat

BASKI

Armoni Nuans Görsel Sanatlar ve İletişim Hizmetleri San. Tic. A.Ş.
Tavukçuyolu Cad. Palas Sok. No: 3 Y.Dudullu – Ümraniye / İSTANBUL Tel: 0216 540 36 11
Baskı Tarihi: Aralık 2017

GRAFİK

Cemile Kocaer

YAZIŞMA VE HABERLEŞME ADRESİ

Üsküdar Üniversitesi Altunizade Mah. Haluk Türksöy Sk. No: 14, 34662
Üsküdar / İstanbul / TÜRKİYE

Telefon: +90 216 400 22 22 / Dahili: 2604

E-posta: uusb@uskudar.edu.tr

Web: www.uskudar.edu.tr

Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, yılda iki kez Mayıs ve Kasım aylarında yayımlanan hakemli bir dergidir. Makalelerdeki düşünce, görüş ve varsayımlar eser sahiplerine aittir; Üsküdar Üniversitesi sorumlu tutulamaz.

ÜSKÜDAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES (JOSOC)

Year 3 • Issue 5 • November 2017 • ISSN 2459-0223

OWNER

On behalf of Üsküdar University
A. Furkan Tarhan

EDITORS

Prof. Sevil Atasoy, Ph.D.
Prof. Mithat Baydur, Ph.D.

VICE EDITOR

Asst. Prof. İbrahim Arslan, Ph.D.

EDITORIAL BOARD

Prof. Wolfgang Gieler, Ph.D., Friedrich Schiller Jena University
Prof. Hasan Köni, Ph.D., İstanbul Kültür University
Prof. Adnan Ömerustaoğlu, Ph.D., Birûni University
Assoc. Prof. Soner Karagül, Ph.D., Çanakkale Onsekiz Mart University
Assoc. Prof. Cumhuri Taş, Ph.D., Üsküdar University

PUBLICATION BOARD

Res. Asst. Ali Ekmekçi
Res. Asst. Fatma Demirbaş Ünver
Res. Asst. Cemal Cem Anarat

PRINTED BY

Armoni Nuans Görsel Sanatlar ve İletişim Hizmetleri San. Tic. A.Ş.
Tavukçuyolu Cad. Palas Sok. No: 3 Y.Dudullu – Ümraniye / İSTANBUL Tel: 0216 540 36 11

Published in December 2017

GRAPHIC DESIGN

Cemile Kocaer

CORRESPONDENCE AND COMMUNICATION

Üsküdar Üniversitesi Altunizade Mah. Haluk Türksöy Sk. No:14, 34662
Üsküdar / İstanbul / TÜRKİYE

Telephone: +90 216 400 22 22 ext: 2604

E-mail: uusb@uskudar.edu.tr

Web: www.uskudar.edu.tr

Üsküdar University Journal of Social Sciences is an academic peer-reviewed journal and published biannually in May and November. The opinions, thoughts and proposals within the articles are but reflections of the authors and do not, in anyway, represent those of the Üsküdar University.

DANIŐMA KURULU

Prof. Dr. Sevil Atasoy, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Mithat Baydur, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Dalay, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Nazım Engin, Piri Reis Üniversitesi
Prof. Dr. Nazife Güngör, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü Sina Gürel, Yakın Doğu Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit Özdağ, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü
Prof. Dr. İbrahim Özdemir, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin Sarı, Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar, Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Abulfaz Suleymanov, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat Tarhan, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Bülent Uludağ, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Sevtap Demirci, Boğaziçi Üniversitesi
Doç. Dr. Barış Erdoğan, Üsküdar Üniversitesi
Doç. Dr. Kutay Karaca, Nişantaşı Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail Arda Odabaşı, Üsküdar Üniversitesi
Doç. Dr. Ateş Uslu, İstanbul Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Atahan Kartal, Beykent Üniversitesi

BU YILIN HAKEMLERİ

Prof. Dr. Sırrı Akbaba
Prof. Dr. Hasan Bacanlı
Prof. Dr. Uğur Batı
Prof. Dr. Mithat Baydur
Prof. Dr. Hatice Nur Erkızan
Prof. Dr. Khaladdin İbrahimli
Prof. Dr. Süleyman İrvan
Prof. Dr. Cemil Kaya
Prof. Dr. Mithat Kıyak
Prof. Dr. Aliye Mavili Aktaş
Prof. Dr. Adnan Ömerustaoğlu
Prof. Dr. Mehmet Bülent Uludağ
Doç. Dr. Barış Bulunmaz
Doç. Dr. Sertif Demir
Doç. Dr. Turgut Demirtepe
Doç. Dr. Barış Doster
Doç. Dr. Selva Ersöz Karakulakoğlu
Doç. Dr. İsmail Arda Odabaşı
Doç. Dr. Sedat Özel
Doç. Dr. Erkan Saka
Doç. Dr. Yusuf Yiğit
Yrd. Doç. Dr. Fehmi Ağca
Yrd. Doç. Dr. Canan Akın
Yrd. Doç. Dr. Hakan Aytekin
Yrd. Doç. Dr. Devrim Baran
Yrd. Doç. Dr. Şaha Burcu Baygöl Özpinar
Yrd. Doç. Dr. Can Diker
Yrd. Doç. Dr. Esra Dündar
Yrd. Doç. Dr. Melek İpek
Yrd. Doç. Dr. Hakan İŐözen
Yrd. Doç. Dr. Selin Karana Şenol
Yrd. Doç. Dr. Fatma Duygu Kaya Yertutanol
Yrd. Doç. Dr. Güliz Kolburan
Yrd. Doç. Dr. Meltem Narter
Yrd. Doç. Dr. Asil Özdoğru
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Üren
Yrd. Doç. Dr. Hadiye Yılmaz

**Listeler soy isimlerine göre alfabetik olarak düzenlenmiştir*

ADVISORY BOARD

Prof. Sevil Atasoy, Ph.D., Üsküdar University
Prof. Mithat Baydur, Ph.D., Üsküdar University
Prof. İsmail Dalay, Ph.D., Üsküdar University
Prof. Nazım Engin, Ph.D., Piri Reis University
Prof. Nazife Güngör, Ph.D., Üsküdar University
Prof. Şükrü Sina Gürel, Ph.D., Near East University
Prof. Ümit Özdağ, Ph.D., 21. Century Turkey Institute
Prof. İbrahim Özdemir, Ph.D., Üsküdar University
Prof. Selahattin Sarı, Ph.D., Beykent University
Prof. Ahmet Güner Sayar, Ph.D., Beykent University
Prof. Abulfaz Suleymanov, Ph.D., Üsküdar University
Prof. Nevzat Tarhan, Ph.D., Üsküdar University
Prof. Mehmet Bülent Uludağ, Ph.D., İzmir Kâtip Çelebi University
Assoc. Prof. Sevtap Demirci, Ph.D., Boğaziçi University
Assoc. Prof. Barış Erdoğan, Ph.D., Üsküdar University
Assoc. Prof. Kutay Karaca, Ph.D., Nişantaşı University
Assoc. Prof. İsmail Arda Odabaşı, Ph.D., Üsküdar University
Assoc. Prof. Ateş Uslu, Ph.D., İstanbul University
Asst. Prof. Atahan Kartal, Ph.D., Beykent University

REFEREES FOR THIS YEAR

Prof. Sırrı Akbaba, Ph.D.
Prof. Hasan Bacanlı, Ph.D.
Prof. Uğur Batı, Ph.D.
Prof. Mithat Baydur, Ph.D.
Prof. Hatice Nur Erkızan, Ph.D.
Prof. Khaladdin İbrahimli, Ph.D.
Prof. Süleyman İrvan, Ph.D.
Prof. Cemil Kaya, Ph.D.
Prof. Mithat Kıyak, Ph.D.
Prof. Aliye Mavili Aktaş, Ph.D.
Prof. Adnan Ömerustaoğlu, Ph.D.
Prof. Mehmet Bülent Uludağ, Ph.D.
Assoc. Prof. Barış Bulunmaz, Ph.D.
Assoc. Prof. Sertif Demir, Ph.D.
Assoc. Prof. Turgut Demirtepe, Ph.D.
Assoc. Prof. Barış Doster, Ph.D.
Assoc. Prof. Selva E. Karakulakoğlu, Ph.D.
Assoc. Prof. İsmail Arda Odabaşı, Ph.D.
Assoc. Prof. Sedat Özel, Ph.D.
Assoc. Prof. Erkan Saka, Ph.D.
Assoc. Prof. Yusuf Yiğit, Ph.D.
Asst. Prof. Fehmi Ağca, Ph.D.
Asst. Prof. Canan Akın, Ph.D.
Asst. Prof. Hakan Aytekin, Ph.D.
Asst. Prof. Devrim Baran, Ph.D.
Asst. Prof. Şaha Burcu Baygöl Özpınar, Ph.D.
Asst. Prof. Can Diker, Ph.D.
Asst. Prof. Esra Dünder, Ph.D.
Asst. Prof. Melek İpek, Ph.D.
Asst. Prof. Hakan İşören, Ph.D.
Asst. Prof. Selin Karana Şenol, Ph.D.
Asst. Prof. Fatma Duygu Kaya Yertutanol, Ph.D.
Asst. Prof. Güliz Kolburan, Ph.D.
Asst. Prof. Meltem Narter, Ph.D.
Asst. Prof. Asil Özdoğru, Ph.D.
Asst. Prof. Mustafa Üren, Ph.D.
Asst. Prof. Hadiye Yılmaz, Ph.D.

**The lists are in alphabetical order according to surnames.*

İÇİNDEKİLER

Editörden

Orta Doğu'da İttifak İlişkilerindeki Dönüşüm:

Arap Baharı Sonrası Kırılgan İttifaklar 263-297

Soner KARAGÜL

Sovyetler Birliği Dış Politikasında Avrupa Bütünleşmesi:

1950'li ve 1960'lı Yıllar 299-322

İlhan ARAS

Tasarımın Ekonomi Politikası: İnsanı Yaratan Tasarım..... 323-355

Devrim BARAN

Günlük Medyada Psikanalizin Sosyal Temsilleri..... 357-387

Meltem NARTER

Türkiye'de Koruyucu Aile: Kökenleri, Gelişimi ve Bugünü..... 389-427

Abdullah KARATAY

Dijital İletişim Teknolojileri ve Toplumsal Hareketler

Bağlamında Hacktivizm 429-452

Filiz AYDOĞAN BOSCHELE ve Özlem ÇETİN

YAZIM ESASLARI (Türkçe/İngilizce)..... 453-472

CONTENTS

Editor's Note

Transformation of the Partnership Relationships of the Middle East:
Fragile Partnerships in the Wake of the Arab Spring (Turkish) 263-297
Soner KARAGÜL

European Integration in the Soviet Foreign Policy:
1950s and 1960s (Turkish) 299-322
İlhan ARAS

Political Economy of Design:
“Design That Creates The Human” (Turkish) 323-355
Devrim BARAN

Everyday Life and Social Representation
of Psychoanalysis in Media (Turkish) 357-387
Meltem NARTER

Foster Family in Turkey: Origins, Development and Today (Turkish) 389-427
Abdullah KARATAY

Digital Communication Technologies and Hacktivism
in the Context of Social Movements (Turkish)..... 429-452
Filiz AYDOĞAN BOSCHELE and Özlem ÇETİN

PUBLICATION GUIDELINES (Turkish/English)..... 453-472

Editörden

Kasım 2017 itibariyle Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi olarak beşinci sayımıza ulaşmış bulunuyoruz. Şu ana kadar çıkarılan sayılarda olduğu gibi, bu sayıda da çok disiplinli yaklaşımımızı korumaya özen göstererek, Uluslararası İlişkiler, İletişim ve Psikoloji alanlarından çok değerli akademisyenlerin yazdığı altı makaleye yer verdik.

İlk makalede, Soner Karagül, Arap Baharı sonrasında oluşan kırılğan siyasal ittifaklar üzerinden yaptığı incelemeyle, yazısında İttifak İlişkilerindeki Dönüşümü Ortadoğu coğrafyası çerçevesinde analiz etmektedir. İkinci olarak, İlhan Aras, 1950'li ve 1960'lı yıllarda Sovyetler Birliği Dış Politikası açısından Avrupa Bütünleşmesi'nin ne anlama geldiğini analiz etmiştir. Üçüncü çalışmada, Devrim Baran, ekonomi politik yöntemle tasarım kavramını tanımlarken tasarımın ekonomi politiğini de incelemiştir. Dördüncü makalede, Meltem Narter, psikanaliz bilgisinin hangi bilgi formuna dönüştüğünü veya eklemlendiğini ortaya koyduğu yazısında, Türkiye'de psikanalize dair sağduyu bilgisi ve bilimsel bilgi formlarının biraradallığı sonucu meydana gelen sosyal temsiller olgusunu ele almaktadır. Beşinci sırada Abdullah Karatay'ın, Türkiye'de Koruyucu Aile kurumunun geçmişini, gelişimini ve bugününü inceleyerek ve Batı dünyasıyla karşılaştırarak gerçekleştirdiği çalışması yer almaktadır. Filiz Aydoğan Boschele ve Özlem Çetin, dijital iletişim teknolojileri ve toplumsal hareketler bağlamında hacktivizmin özgül niteliklerinin neler olduğunu ve toplumsal hareketler içerisinde nasıl konumlandırılacağını ele alarak kavramsal bir tartışma ortaya koymuş oldukları makale bu sayının altıncı ve son makalesidir.

Ulusal ve uluslararası indekslerde taranmak için devam eden çalışmalarımız kapsamında dergimize gönderilen makaleler titizlikle gerekli kontrollerden geçirilmekte ve hakem değerlendirme süreçleri hassasiyetle yürütülmektedir. Bu süreçte değerli tavsiyeleriyle dergimizin kalitesinin üst düzeye çıkmasına katkı sağlayan hakemlerimizin yanı sıra, bu sayının hazırlanması aşamasında gösterdikleri çabalarından dolayı Yrd. Doç. Dr. İbrahim Arslan ve Yrd. Doç. Dr. Selin Karana Şenol'a, araştırma görevlilerimiz Fatma Demirbaş Ünver, Süeda Tunçak, Ali Ekmekci ve Cemal Cem Anarat'a teşekkürlerimi sunuyorum. Keyifli okumalar dileklerle...

Prof. Dr. Mithat Baydur

Editor's Note

As of November 2017, Üsküdar University Journal of Social Sciences has reached its fourth issue. As we have done so far, we have tried to preserve our multidisciplinary approach in this issue. It includes six articles from the disciplines of International Relations, Communication, and Psychology, written by highly valued academics.

In the first article, Soner Karagül, in which he examines brittle political alliances following Arab Spring, analyzes the transformations in alliance relations within the scope of Middle East geography. Secondly İlhan Aras, analyzes what European Integration means regarding Soviet Union Foreign Affairs Policy in the 1950s and 1960s. Thirdly, Devrim Baran examines the political economy of design as he defines the notion of design by using political economy methods. In the fourth article, Meltem Narter, enquires which kind of information psychoanalysis knowledge turns into and how is articulated. In her piece, Narter analyzes the social representation phenomenon, resulting from the confrontation between common sense on psychoanalysis and scientific information forms. Fifthly, Abdullah Karatay's study takes part in which he examined the past, the progress and today's situation of the foster family by comparing it with the Western World. Filiz Aydoğan Boschele and Özlem Çetin's article suggests a conceptual debate in which they examine what are the specific qualities of the hacktivism in the context of digital communication technologies and social movements and how they are situated, is our sixth and last article for this issue.

Within the scope of our endeavor to be included in the national and internationally indexes, we punctiliously examine the articles sent to our journal and follow the peer review process, strictly. I would like to thank all the referees for their contributions that put the quality of our journal over the top with their valuable advice, as well as Assist.Prof. İbrahim Arslan, PhD., Assist.Prof. Selin Karana Şenol PhD., research assistants Fatma Demirbaş Ünver, Süeda Tunçak, Ali Ekmekci and Cemal Cem Anarat for their rigorous work in preparation of this issue. Wish you a joyful reading...

Prof. Mithat Baydur, Ph.D.

Orta Doğu'da İttifak İlişkilerindeki Dönüşüm: Arap Baharı Sonrası Kırılgan İttifaklar

Transformation of the Partnership Relationships of the Middle East: Fragile Partnerships in the Wake of the Arab Spring

Soner KARAGÜL^(*)

Özet

Değişim ve süreklilik, birbiriyle etkileşim içinde olan süreçler olup yaşamın her alanında mevcuttur. Küresel siyasette uluslararası aktörlerin davranışları, değişim ve süreklilik ortamında gerçekleşmektedir. Sistemik kırılmaların yaşandığı dönemlerde, devletler ve diğer aktörler değişim ve süreklilik arz eden tercihlerinde farklılaşmalara zorlanmaktadır. Küresel arenadaki baş döndürücü değişime rağmen devletlerin güvenlik kompleksleri, güç etkileşimleri, çatışmalar, uzlaşmalar ve ittifaklar süreklilik arz etmeye devam etmektedir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Orta Doğu'da gerçekleşen değişim, bölgede yeni bir yapılanmayı zorunlu kılmıştır. Bölgenin yeni aktörleri arasında kurulan ittifaklar ve ortaklıklar, değişimi olduğu kadar yeni bir sürekliliği de işaret etmektedir. Bölgede oluşan süreklilik, II. Dünya Savaşı, Soğuk Savaş, 11 Eylül Saldırıları ve Arap Baharı gibi kırılma dönemlerinde çeşitli boyutlarıyla etkilenmiştir. Arap Baharı, Orta Doğu'daki ittifak ilişkilerinde kırılmalar ve akışkanlıklar yaratmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, Arap Baharı, İttifak, Kırılgan İttifaklar, Suriye Krizi

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş Tarihi: 31.10.2017 Kabul Tarihi: 8.11.2017

(*) Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, sonerkaragul@comu.edu.tr

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
263-297

Soner KARAGÜL

Abstract

Change and continuity processes interact with each other and they are encountered in every aspect of life. As far as the global policies are concerned, the behaviors of international actors take place in an environment of change and continuity. In systemic rupture periods, states and other actors are forced to undergo changes in their persistent preferences. In spite of rapid changes in global politics, the security complexes, power interactions, clashes, reconciliations, and alliances of states endure. The transformation that took place in the Middle East after the end of World War I enforced a new restructuring in the region. New alliances and partnerships established in the region set the stage for changes as well as continuity among the region's new actors. This new stability of the region had to withstand the changes in the aftermath of the World War II, Cold War, September 11 Attacks, and the Arab Spring. The Arab Spring has created new ruptures and mobilities in the alliances and partnerships of the Middle East.

Keywords: *Middle East, Arab Spring, Alliance, Fragile Alliances, Syrian Crisis*

Giriş

Tarih boyunca savaş ve çatışmalarla işbirliği ve ittifaklar koşut gitmiştir. Geçmiş uygarlıkların birbirleriyle mücadelesinde savaşa kadar giden gerilimler kadar barışı tesis etmek üzere yahut sürekli kılmak amacıyla işbirliği ve ittifaklar da önemli bir yer tutmaktaydı. Çin, Hint ve Grek uygarlıklarından başlayarak devletler, birbirleriyle mücadele ederken çatışma-işbirliği, savaş-barış, ayrışma-ittifak yelpazesinde çeşitli davranışlar sergilediler.

İttifak ve karşı-ittifak oluşturma, Avrupa'da İtalya'da kent devletlerinin birbirleriyle mücadelesinde olağan bir strateji olarak görülmekteydi. Avrupa'da Vestefalya Antlaşması'ndan itibaren devletlerin güç dengesindeki konumlarını korumak amacıyla en sık başvurdukları dış politika

Orta Doğu'da İttifak İlişkilerindeki Dönüşüm: Arap Baharı Sonrası Kırılğan İttifaklar

stratejilerinden birisi ittifaklar içinde yer almaydı. Çatışma ve savaşın yaşandığı uluslararası siyasal ortamın vazgeçilmez unsuru kuşkusuzdur ki ittifaklar ve müttefiklik ilişkisidir. Savaş öncesi, savaş ortamı ve savaş sonrası barış ortamında resmi-gayriresmi, gizli-açık, daimi-geçici, kapsayıcı-sınırlı ve daha başka ittifaklar tercih edilmektedir.

Devletlerin güç mücadelelerinin yoğun bir biçimde yaşandığı bir dönem olan 20. yüzyıl, pek çok kriz, çatışma, savaş ve ittifaka tanıklık etti. Aynı yüzyılın başlarında yeni sınırları ve yeni aktörleriyle uluslararası politika sahnesindeki yeni yerini alan Orta Doğu bölgesinde yaşanan gelişmeler ışığında çok çeşitli ittifak girişimleri söz konusu olmuştur.

Dünyanın daha hızlı dönmeye başladığı içinde bulunduğumuz milenyum, bize çok aktörlü, çok boyutlu ve karmaşık bir uluslararası politika ortamını hediye etti. Böylesi politik ortamda Orta Doğu bölgesinde 2010 yılında başlayan Arap Baharı¹ süreci, pek çok bakımdan devletlerin dış politika tercihlerini etkiledi. Bu çalışmanın amacı, Arap Baharı'yla başlayan süreçte bölgede yaşanan gelişmelerin ittifak ilişkilerine etkilerini örneklerle açıklamaktır. Bu maksatla bölgeye yönelik politikalarında çeşitli önceliklere sahip Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Rusya ve diğer Batılı devletlerin, Arap Baharı gelişmeleri devam ederken ittifak tercihlerindeki değişkenliklerinin nedenleri ve etkileri ortaya konulmak istenmiştir. Benzer şekilde Arap Baharı sürecinden doğrudan etkilenen devletlerle, farklı taraflarda yer almış diğer bölge devletlerinin, yaşanan krizler sonucunda ittifak yönelimlerindeki değişim formüle edilmeye çalışılmaktadır. İttifak ilişkilerinde yaşanan kırılğanlıklar, başta Suriye'deki gelişmeler olmak üzere bölgeyi etkileyen diğer gelişmeler örnek alınarak değerlendirilmektedir.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
263-297

1 Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki halk hareketlerini tanımlamak üzere kullanılan birçok ifade olmakla birlikte bu çalışmada kullanımı yaygın olarak tercih edilen bir tanımlama olduğu için "Arap Baharı" tercih edilmiştir.

Soner KARAGÜL

Çalışmada öncelikle devletleri ittifak stratejisine yönelten faktörlere değinilmektedir. Daha sonra Orta Doğu'da ittifak ilişkilerindeki yönelim, Soğuk Savaş öncesi ve sonrası, 11 Eylül gibi dönüm noktaları esas alınarak bölgede yaşanan gelişmeler ışığında incelenmektedir. Son olarak Arap Baharı'nın ittifak ilişkilerinde yol açtığı kırılmalıklar ve değışkenlikler yerel, bölgesel ve küresel boyutlarıyla örneklendirilmektedir.

Bir Güvenlik Refleksi Olarak İttifak Stratejisi

İttifak, çeşitli amaçlara ulaşmak amacıyla uluslararası aktörlerin (genellikle devletlerin) ortak hareket etmelerini sağlamak üzere oluşturdukları işbirliği organizasyonudur. Genellikle güvenlik konusunda uluslararası aktörlerin resmi ya da gayri resmi anlaşmalarını ifade etmektedir. Oldukça fazla tanım yapılmakla birlikte üzerinde uzlaşı sağlanmış bir ittifak tanımının olduğunu söylemek güçtür.² Tanımında konsensüs olmayışı, ittifakın hangi amaçlarla yapıldığı hakkında kesin bir listeye ulaşılmasını güçleştirmektedir. İttifakların kahir ekseriyetinin güvenlik gerekçesiyle yapıldığı, devletleri ittifaklara yönelten etkenin ortak tehdide karşı korunma güdüsü olduğu söylenebilir. Devletlerin güvenlik dışında kalan ekonomik, ticari, sosyal, çevresel ve benzeri alanlardaki işbirliklerinin ittifak olgusu içinde değerlendirilme eğilimi değışkendir. Kuşkusuz salt güvenlik kaygılarının egemen olduğu uluslararası politika ortamının ittifak konusu ve yönelimi güvenlikten başkası olamayacaktır. Ancak ticari kaygılar ve rekabet zirveye çıktığında ittifakların odağında ekonominin olması kaçınılmazdır. Devletlerin ortak tehditlere karşı işbirliğini yalnızca ittifak kavramı ile ifade etmek de imkân dışıdır. Genellikle pakt, blok ya da koalisyon gibi

2 Farklı tanım örnekleri için bkz. Stephen M. Walt, *The Origins of Alliances* (Ithaca: Cornell University Press 1987), s.12-13.

Orta Doğu'da İttifak İlişkilerindeki Dönüşüm: Arap Baharı Sonrası Kırılgan İttifaklar

kavramların, nüanslarıyla birlikte ittifak kavramına benzer kullanımlara sahip olduğu kabul görür.³

İttifaklarla ilgili genel bir tipolojinin olmadığını ve farklı kriterler esas alınarak ortaya çeşitli sınıflandırmaların çıkarıldığını görmek mümkündür. Sönmezoğlu yaptığı sınıflandırmada⁴ ittifakları, amaçları bakımından özdeş, tamamlayıcı, ideolojik; taraflara getirdiği yükümlülükler bakımından karşılıklı, tek taraflı; kapsamları bakımından sınırlı ve genel; kapsadıkları süre bakımından sürekli ve geçici şeklinde ayrıma tabi tutmaktadır. Devletleri ittifak oluşumuna teşvik eden faktörler arasında; iç politik nedenler, dengeleme, barışın tesisi, saygınlık kazanma isteği, ortak tehdide karşı koyma gücünden yoksun olma durumu, uluslararası istikrar ve düzenin korunmasına katkı gibi pek çok neden sıralanabilir.⁵

Güvenliği esas alan ittifaklarda büyük devletlerin odak noktası, rakiplere stratejik üstünlük sağlamak olacaktır. 1945 sonrasında ABD, yaptığı ikili ittifaklarla rakibini çevreleme ve stratejik noktalarda kontrolü sağlama güdüsüyle hareket etmiştir. İttifakların ömrünün uzunluğu ise tehdidin uzun süre varlığına yahut var olacağına dair algının yüksek olmasına bağlıdır. Ek olarak ittifakı oluşturan devletlerin siyasal sistemlerinin benzerliği ile ittifak içinde güçlü bir hegemon gücün varlığı hatta ideolojik anlayışındaki değişim ittifakın ömrünü uzatmaktadır.⁶ II. Dünya Savaşı'nda Hitler tehdidi ortadan kalkıncaya kadar ABD, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB) ve İngiltere arasındaki Büyük İttifak devam etmişti.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
263-297

3 Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 2.Baskı, (İstanbul: Filiz Kitabevi 1995), ss.273.

4 Faruk Sönmezoğlu, *a.g.e.*, ss.275.

5 Örnekler için bkz. Davut Ateş, *Uluslararası Politika Dünyayı Anlamak ve Anlatmak*, (Bursa: Dora Yay. 2013), ss.374-378.

6 Martin Griffiths vd., *Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, Çev. CESRAN, (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık 2013), ss.170.

Soner KARAGÜL

İttifaklar resmi ve gayri resmi olmalarına göre farklılaşabilirler. Resmi ittifaklarda tarafların ortak tehdiye karşı aynı tutum ve davranışı sergilemesi beklenir. Resmi bir ittifak örneği olarak Kuzey Atlantik İttifakı (NATO) Sovyet yayılmacılığı tehdidine karşı 1949 yılında kurulmuştu ve halen en önemli resmi ittifak olma özelliğini korumaktadır. Esneklik ve istikrar bakımından resmi ittifaklardan farklılaşan gayri resmi ittifaklar, yazılı bir antlaşmadan ziyade taahhütleri içermektedir.⁷ Ortak askeri tatbikatlar, stratejik bilgi paylaşımı, güvenlik yardımı vaadi hatta liderler arası gizli antlaşmalar gibi gayri resmi ittifaklara başvurulabilmektedir.

İttifaklar, uluslararası sistemin dönüşümüne göre farklılaşan karaktere sahip olabilmektedirler.⁸ Güç dengesi sisteminin anahtar değişkeni olan ittifak, devletlerin revizyonist oluşumlara karşı istikrarı sürdürebilmek amacıyla koşullara göre başvurulmuş bir stratejiydi. Güç dengesi sisteminin geçerli olduğu 18. ve 19. yüzyıl boyunca ittifaklar, istikrarı bozucu aktöre/aktörlere karşı girilen ve sürekli değişken bir strateji olarak benimsenmişti.⁹ İki kutuplu sistemin ittifak eğilimi, blok önderlerinin olası tırmanma ve karşılaşmalara yönelik tedbirler almasına yöneliktir. Ancak bu sistemde ittifakların katılmasının büyük çatışmalara yol açacağı ifade edilmektedir.¹⁰ Çok kutuplu sistemin daha fazla belirsizlik içermesi ve bu ortamda dış politikaların daha az öngörülebilir olması; devletlerin ittifak dinamiğinin daha rasyonel ve akıcı olmasını zorunlu kılacaktır.

Devletlerarası çatışmaların kaynağı olduğunu savunan yaklaşıma göre ittifaklar, devletleri entrikaya ve rekabet sarmalına sürüklemektedir.

7 Martin Griffiths vd., *a.g.e.*, s.170.

8 Graham Evans ve Jeffery Newnham, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Çev. H. Ahsen Utku, (İstanbul: Gökkuşbu Yay. 2007), ss.326-327.

9 *A.g.e.*, s.327.

10 Joseph S. Nye, David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak Kurama ve Tarihe Giriş*, Çev. Renan Akman, (İstanbul: İş Bankası Yayınları 2010), s.64.

Orta Doğu'da İttifak İlişkilerindeki Dönüşüm: Arap Baharı Sonrası Kırılğan İttifaklar

İdealizmin kurucu felsefesinin temellerini atan Immanuel Kant ve onu takip eden liberal uluslararasıacılar bu görüşü savunmaktadır. Bu anlayış ABD Başkanı Wilson tarafından benimsenmiştir.¹¹ İttifaklara katılma, 20. yüzyılın ilk yarısında devletlerin sıkça başvurdukları bir strateji olmuştur. Bu dönemde iki tane dünya savaşına tanık olunması ise idealistlere göre boşuna değildi.

Devletlerin bir kısmı ittifaka girme stratejisini ortak tehdiye karşı barışı desteklemek için benimserken, diğer kısım devletlerse kışkırtma ve gerilimi artırmak amacıyla ittifaklara girebilmektedirler. İster statükocu isterse yayılımcı olsun devletlerin ittifak ilişkilerine yönelmelerindeki itici faktör, ortak amaca ulaşmada kapasitelerinin her zaman yeterli olmayışıdır. Kapasiteleri yeterli olsa bile devletlerin amaçlarına ulaşmada maliyetin azaltılması, sürenin kısaltılması, uluslararası meşruiyetin tesis edilmesi ve diğer aktörlerin etki altına alınması gibi nedenlerle de ittifak arayışı içinde olmalarının pek çok örneğine rastlamak mümkündür.¹²

Devletler, daimi ve kurumsal ittifaklar yerine belirli amaçlarla ve belli süreyle sınırlı koalisyonlarda yer almayı yeğlemektedirler. Ad-hoc koalisyon olarak ifade edilen ittifak türü, iki ya da daha fazla devlet tarafından ortak bir faaliyete yönelik düzenlemeyi ifade eder. Ad-hoc koalisyonlar II. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş boyunca devletlerce sıkça başvurulan bir yöntem olmuştur.¹³ İttifakların kırılğanlığı ve değişkenliği hakkında geçmişte pek çok örnekle karşılaşmak mümkündür.¹⁴ Soğuk Savaş sonrasında oluşan yeni güvenlik ortamı ve uluslararası sistemin belirsizliği, doğal olarak devletlerin ittifak ilişkilerine yansımıştır. Devletlerin mevcut ittifak ilişkilerini

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
263-297

11 Martin Griffiths vd., *a.g.e.*, s.171.

12 Bkz. Faruk Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s. 274-275.

13 Bkz. Stephen M. Walt, "Alliances in a Unipolar World, International Relations Theory and the Consequences of Unipolarity", *World Politics*, 2009, s. 86-120.

14 Joshua S. Goldstein ve Jon C. Pevehouse, *Uluslararası İlişkiler*, çev. Haluk Özdemir,(Ankara: BB101 2015), s. 107

Soner KARAGÜL

sorgulayıcı olmalarını gerektiren gelişmelerin yaşanması, günümüzde devletlerin ad-hoc koalisyonlara yönelmelerine yol açmıştır. Gevşek bir yapılanma içinde oluşturulan ad-hoc koalisyonların tercih edilmesinin nedenleri arasında büyük devletlerin bazı sorunları çözmeye daha kolay örgütlenme olanağı olan bu ittifak yöntemini tercih etmeleri kadar küçük devletlerin belirli konularda serbestiyle karar alabilme ve otonom hareket edebilme istekleri yer almaktadır.

Orta Doğu'nun İttifak Geçmişi: Soğuk Savaş Dönemi

Orta Doğu'da I. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulmaya çalışılan yeni düzen, çeşitli nedenlerle zaman zaman değişiklikler yaşamıştı. Burada kurulan devletler, II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar büyük ölçüde İngiltere ve Fransa'nın mandasındaydı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada ve bölgede derin etkiler yaratacak çeşitli kırılmalar yaşandı. ABD-SSCB kutuplaşmasının yarattığı Soğuk Savaş ortamı, Orta Doğulu devletlerin dış politikalarını derinden etkiledi, çünkü Doğu ya da Batı ittifakından birisini tercih zorunluluğunu hissettikleri bir siyasal atmosferde dış politika tercihi yapmaktan başka çareleri yoktu.

1948 yılında İsrail devletinin kuruluşu, bölgede statükonun derinden sarsılmasına yol açmıştır. Arap bölgesinin kalpgâhı olan Filistin bölgesinde kurulmuş bir Yahudi devleti, geçmişte ya da bugün bölgenin kriz ve çatışmalara ev sahipliği yapması için yeterli bir nedendi. Yahudilerin bölgeye yerleşmelerinden itibaren başlayan Arap-İsrail çatışması, Ortadoğu'daki ittifakların en çok meydan okuma yaşadığı örneklerden birisi oldu. Filistin sorunu, Arap ülkelerinin İsrail karşıtı ittifakın vazgeçilmez üyeleri olmasını sağladı.¹⁵ Öyle ki, bu sorun Arap ülkeleriyle ittifak kurmak isteyen diğer ülkelerin de dikkate almaları gereken bir konu haline geldi.

15 Mısır (1978) ve Ürdün (1994) bu ittifakı bozan barış antlaşmaları imzalayan iki Arap devleti oldu.

Orta Doğu'da İttifak İlişkilerindeki Dönüşüm: Arap Baharı Sonrası Kırılğan İttifaklar

Orta Doğu'nun petrole ev sahipliği yapması, günümüze kadar bölge dengelerini etkileyen en önemli faktör idi. Orta Doğu petrollerinin dünya petrol piyasasındaki değişmez ağırlığı sürdüğü sürece, bölgede petrol üzerinden kurulan ittifak ve ortaklıklar ile rekabet ve çatışmanın kaçınılmaz bir kader olacağı aşikârdı.

Orta Doğu'da I. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan düzenin II. Dünya Savaşı'ndan sonra yıkılması, bölgede başat olan aktörlerin değişmesini zorunlu kılmıştı. Süveyş Bunalımı'nın ardından bölgede İngiltere ve Fransa'nın yerini Soğuk Savaş boyunca ABD ve SSCB almıştı. Dünyanın değişik bölgelerinde giderek artan ABD ve SSCB liderliğindeki iki kutup arasındaki rekabet, ittifaklar arası mücadeleyi içeriyordu. Bu dönemde bölge devletlerinin yaşadıkları bloklaşmalar ve yaşanan askeri darbeler, bölgeyi Doğu-Batı ittifakının rekabet arenasına haline getirdi. 1930'lardan beri bölgede liderlik koltuğunda oturan ve iktidarlarını sürdürmek için Batı ile işbirliğini tercih eden Arap yönetici sınıf, toplumun alt kesimlerinde yetişmiş askeri bürokrasi tarafından tasfiye edilmişti.

Soğuk Savaş, bölgede kendisini daha çok politik ve ideolojik olarak hissettirdi. ABD ve SSCB, bölgede güç dengesi kurmak amacıyla hem askeri ve ekonomik enstrümanları hem de ideolojik propaganda araçlarını kullandılar. Bölge devletlerini iki kutuptan birisini tercih etmeye zorlayan sistemik baskılar, bölgede yaşanan tüm siyasal gelişmelerde görülmekteydi.¹⁶

26 Temmuz 1956'da, Süveyş Kanalı'nın Mısır devlet başkanı Nasır tarafından kamulaştırılmasının ardından tırmanan gerilimin, İngiltere ve Fransa'nın Mısır'a saldırmalarıyla çatışmaya dönüşmesi; yeni dönemde SSCB ve ABD'nin bölgedeki gelişmelere yönelik tutumları için bir işaret fişegi olmuştu. İki süper gücün Orta Doğu'daki rekabeti, bu gelişmeden sonra giderek tırmanmış; bölgesel gelişmelerin tamamında bu yarışın

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
263-297

16 Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, 3. Baskı (Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları 1994), ss.116-121.

Soner KARAGÜL

etkisi hissedilmişti. Orta Doğu'daki devletler büyük ölçüde ABD-SSCB rekabetinin zorladığı ittifak ilişkilerine yönelmekten başka seçeneğe de sahip değillerdi. ABD, Süveyş Bunalımı'ndan sonra SSCB'nin bölgedeki etkisini kontrol altında tutmak ve sosyalist ideolojinin yaygınlaşmasını önlemek amacıyla Başkan Eisenhower tarafından 5 Ocak 1957'de ilan edilen ilkeler çerçevesinde bölgede yeni ittifak ilişkilerini başlatmıştı.¹⁷ Eisenhower Doktrini olarak anılan bu ilkeler; bağımsızlığını muhafaza etmek maksadıyla ekonomik kalkınma gayretine giren Ortadoğu'daki devletlere mali yardımda bulunulmasını; bu devletlerden talep edenlere askeri yardım yapılmasını; bu devletlerin talep etmeleri koşuluyla, komünist bir ülkeden gelebilecek açık silahlı saldırılara karşı ABD silahlı kuvvetleriyle destek olunmasını içermekteydi.¹⁸ Doktrin, bölge devletlerinin bazılarınca kabul edilirken, bazılarınca bu doktrine karşı çıkmıştır. Lübnan'ın ilk olarak kabul eden devlet olduğu doktrin Türkiye, Irak, İran, Yunanistan, Pakistan, Afganistan, Libya, Tunus, Fas ve İsrail gibi devletlerce benimsenirken; Mısır'ın başını çektiği Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan gibi devletler ise doktrine karşı ihtiyatlı hatta tepkili bir tutum içine girmişlerdir. Eisenhower Doktrini'nin oluşmasına katkı sağladığı bloklaşmada ilk etapta Batı ittifakının başını çeken devletler Türkiye, İran ve Pakistan iken, doktrine karşı olan bağlantısızlık iddiasında olan devletlerse Doğu Bloğunda yer almışlardır. Lübnan ve Ürdün ise iki blok arasında tarafsızlık politikası izlemeye çalışmışlardır, lakin Ürdün 1957 yılında Mısır, Suriye ve Arabistan üçlüsünden yardım karşılığında blok tercihi yapmıştır.¹⁹ Batı ittifakının üyeleri arasında imzalanan Bağdat Paktı (1955) bölgede bloklaşmaların derinleşmesinde etkili olmuştur. SSCB ile Suriye arasında imzalanan yardım ve işbirliği antlaşmasının yarattığı gerilim (1956) ve Lübnan Bunalımı (1958) aynı atmosferde cereyan etmiştir.

17 *A.g.e.*, ss.200-206.

18 *A.g.e.*

19 A.Şükrü Esmer, "İngiltere Ürdün'den Çekiliyor.", *Ulus*, 20 Mart 1957.

Orta Doğu'da İttifak İlişkilerindeki Dönüşüm: Arap Baharı Sonrası Kırılgan İttifaklar

1950'lerden itibaren yarım asır boyunca bölge, gerilimli kutup rekabetinin odağında olmaya devam etmiştir. SSCB'nin Orta Doğu'da etkinliğini arttırma girişimlerine karşı ABD'nin öncülüğünde çevreleme politikası ile karşılık verilmeye çalışılmıştır. ABD, Orta Doğu'da bağlantısızlık çerçevesinde hareket eden devletlerin SSCB'nin kontrolüne gireceğini düşünürken, bölgede SSCB ile geliştirilen ilişkilerin pragmatik bir yönünün olduğunu göz ardı etmiştir.

Geleneksel ittifak mantığıyla değerlendirdiğinde Mısır, Irak ve Suriye için Batı'nın emperyal politikalarına karşı SSCB'yle yakınlaşmak, hatta bağlantısızlık politikalarıyla bu ülkeden askeri, teknik ve ekonomik yardım alabilmek en makul seçenektir. SSCB ile sınır komşulukları nedeniyle daha fazla Sovyet tehdidi hisseden bölge ülkeleri için de en makul tercih Batı bloğunda kendilerine yer bulmaktır.

Soğuk Savaş Sonrasında İttifak İlişkileri: Çıkarlar ve Koalisyonlar

SSCB'nin 1991'de dağılmasının uluslararası sistem üzerinde yarattığı değişim; tüm dünyada sürdürülmeye çalışılan statükonun bir anda bozulmasına ve belirsizliklere açık bir siyasal ortamın oluşmasına yol açmıştır. SSCB'nin çöküşü, Batı tarafından liberalizmin başarısı olarak değerlendirilirken yeni dönemin barış, istikrar ve refahın gerçekleşmesinin önünü açacağı düşünüldü. Ancak tıpkı II. Dünya Savaşı'nın patlamasıyla barış savunucularının hayal kırıklığı yaşamaları gibi, Soğuk Savaş sonrasında yaşanan gerilimler de bu döneme dair iyimser beklentilerde olanlar üzerinde kötü etkiler bıraktı.

Soğuk Savaş sonrasındaki görece yumuşamanın etkisiyle NATO'nun varlığını sorgulayan ve fonksiyonu kalmadığına dair yaklaşımlar taraftar buldu. Aslında bu durum, güvenlik gereksinimi ve ortak tehdit algılamasının ortadan kalkmasıyla, üyelerin ittifakın gerekliliğini sorgulamasından başka

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
263-297

Soner KARAGÜL

bir şey değildi.²⁰ Soğuk Savaş dönemindeki tehdit algısında dönüşüm yaşanırken, konvansiyonel savaş tehdidinin yerini yeni tehditler almıştı: ²¹ Kitle İmha Silahlarının yayılması ve bunların terör gruplarının eline geçmesi, terörizm, etnik-dinsel çatışmalar, yasa dışı göç ve insan kaçakçılığı... Böylesi bir ortamda NATO'nun yeni güvenlik ortamında gereksinimlere yanıt vermek üzere revizyona gitmesi kaçınılmaz hale geldi.

Değişimin Orta Doğu açısından gerek bölgesel aktörler ve gerekse Soğuk Savaş rekabetinden zaferle çıkan ABD açısından bir takım belirsizliklere ve tehditlere yol açacağı beklenmekteydi. Bölgede geçerli olan eski döneme ait kuralları herkesçe bilinen klasik ittifaklar, yerini belirsizlikler içeren, değişken ve kırılğan ittifak ilişkilerine bırakıyordu.

1990 yılında Kuveyt'in Irak tarafından işgal ve ilhak edilmesi ile başlayan kriz, Yugoslavya'nın dağılmasıyla ortaya çıkan çatışmalar, Kafkasya'da ortaya çıkan çatışmalar, Somali ve Ruanda gibi ülkesel çatışmalar, yeni dönemin hem daha fazla gerilim ve belirsizliklerle dolu bir ortama sahip olduğunun, hem de bu gelişmelere dair çözüm iradesinin zayıflığının işaretlerini vermekteydi. Böylesi bir ortamda devletler dış politika tercihlerinde ve ittifak ilişkilerinde, geçmişte başvurulan tekdüzeliğin yerine aritmetik davranışa yöneldiler.

Hem devletlerin blok etkisinin dışına çıkmaları hem de yeni uluslararası sistemin nasıl şekilleneceğine dair belirsizlik, gerek küresel sorunların, gerekse de Orta Doğu'daki sorunların çözümsüzlüğünü kronik hale getirmekteydi. Böylesi bir ortamda ABD'nin yeni dönemin rakipsiz liderliğini üstlenmesinin önü açılmaktaydı. ABD, bir yandan "yeni dünya düzeni" olarak adlandırdığı yeni oluşan sistemin hegemon gücü olarak

20 Tarık Oğuzlu, "NATO'nun Dönüşümü ve Geleceği", *Ortadoğu Analiz*, 2012, 4 (40), 8-18, s.15.

21 Bkz. David. S. Yost, "NATO's Evolving Purposes and the next Strategic Concept", *International Affairs*, 2010, 86(2), 489-522; Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, çev. Nasuh Uslu-Haluk Özdemir, 2. Baskı, (Ankara: Adres Yayınları 2014), ss.264-267.

Orta Doğu'da İttifak İlişkilerindeki Dönüşüm: Arap Baharı Sonrası Kırılğan İttifaklar

sivrilirken, diğer yandan ortaya çıkacak tehditlerle mücadelede yeni koalisyon modelleri ve ittifak metotları arayışına çoktan girişmişti.²² ABD'nin küresel liderliğini siyasal ve ekonomik anlamda gerçekleştirmek üzere çeşitli girişimlerde bulunmaktaydı. Uluslararası düzeyde piyasa ekonomisinin güçlenmesine yönelik politikalar yürütürken serbest ticareti yaygınlaştırmak üzere uluslararası finans kuruluşlarını daha fonksiyonel hale getirmeye çalışmaktaydı. Siyasal anlamda demokratik rejimlerin yayılması desteklenirken bir yandan da NATO'nun rolü genişletilerek güvenlik alanındaki küresel pozisyonu pekiştiriliyordu.

ABD, yeni ittifak modelini ilk olarak Orta Doğu'dan başlatma olanağını Irak'ın Kuveyt'i işgal ve ilhak girişimiyle elde etmiş oldu. Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in 1 Ağustos 1990 tarihinde başlattığı işgal, ABD'nin öncülüğünde oluşturulan 28 ülkenin oluşturduğu çok uluslu ittifak ile derhal önlendi. Körfez Krizinin yeni yöntemle sonuçlandırılması, ilk olarak yeni dönemde ortaya çıkan krizlerle mücadelede topyekûn hareket etmenin, engelleyici müdahaleler olmaması nedeniyle mümkün olabildiğini ortaya çıkarmaktaydı. Irak gibi statüko dışına çıkarak saldırgan politika izleyen devletlerin derhal cezalandırılacağı fikri benimsenmeye başlamıştı. Bunun Orta Doğu dışındaki bölgelerde aynı şekilde uygulanamayabileceği daha sonraki tecrübelerle ortaya çıkmıştı.

ABD aynı zamanda SSCB'nin yarattığı boşluktan yararlanarak petrolün merkezi olan Basra Körfezi'nde tam kontrol sağlamak için ortaya çıkan fırsatı değerlendirmişti. Orta Doğu için "barış ve istikrar" getirmek üzere inşa etmek istediği yeni düzende çeşitli ilkeler ortaya koymaktaydı:²³ Bölgesel kaynaklara dayanan bir güvenlik sisteminin inşası; bölgede Irak gibi devletlerin kitle imha silahlarının temininin engellenmesi; İsrail'in komşularıyla barış sürecinin desteklenmesi ve bölge doğal kaynaklarının

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
263-297

22 Andrew Heywood, *a.g.e.*, ss.268-269.

23 Andrew Heywood, *a.g.e.*, s.275.

Soner KARAGÜL

bölge ülkelerinin refahını artırmaya dönük kullanılması. Ortaya konulan idealist ilkelerin daha sonraki gelişmelere bakıldığında hiçbirinin gerçekleşmediği, ortadaki tek gerçeğin ABD'nin bölgedeki gelişmelerin doğrudan takipçisi olduğu dikkatleri çekmektedir.

11 Eylül ve Sonrası: ABD Faktörü ve Değişken İttifaklar

ABD'nin Orta Doğu'da 1991 Kuveyt Savaşı'ndan sonra elde ettiği tartışmasız üstünlük, bölgenin daha sonraki tüm gelişmelerini doğrudan etkilemişti. ABD, önceleri bölgedeki krizlerin çözümünde uluslararası işbirliklerini ya da çok taraflı inisiyatifleri önemsemekteydi.

ABD Başkanı George W. Bush Ocak 2001'de başladığı görevinde kritik görevlere atadığı yeni-muhafazakârlarla birlikte ülkesini askeri güç odaklı politikalara yöneltti. 11 Eylül Saldırıları, Soğuk Savaş sonrasında girilen kaos ve belirsizlik döneminin yeni zirve noktası oldu. Heywood'a göre Soğuk Savaş sonrası dönemin gerçek doğası bu gelişmeyle ortaya çıkmıştı ve bu olay eşi görülmemiş istikrarsızlıkların ve küresel karışıklıkların başlangıcı olmuştu.²⁴ Bundan sonra ABD, yeni enstrümanlarla ve uluslararası meşruiyet sorgulaması yapılmaksızın kendisine alan açmaya başladı. Başkan Bush döneminde çerçevesi çizilen 2002 tarihli Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde²⁵ ABD'nin önceden benimsediği "kuşatma politikası"nın yerine "önleyici savaş" doktrini formüle edildi. Bush'un A Takımını oluşturan yeni-muhafazakârların yönlendirdiği bu süreç, 11 Eylül Saldırıları'ndan sonra dış politikanın ana eksenine oturtularak kamuoyunu ikna edecek bu görüşleri güçlendirdi, yönetim içindeki farklılıkları törpüledi ve kamuoyu desteği sağladı.²⁶ Üstelik güvenlik gerekçesiyle Birleşmiş Milletler gibi

24 Andrew Heywood, *a.g.e.*, s.271.

25 The National Security Strategy of the USA 2002, Erişim 25 Eylül 2017, <https://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf>.

26 Meliha Benli Altunışık, "Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken", *Ortadoğu Etütleri*, 2009, 1 (1), 70-81, s.75.

Orta Doğu'da İttifak İlişkilerindeki Dönüşüm: Arap Baharı Sonrası Kırılgan İttifaklar

evrensel kuruluşların onay süreci bypass edilerek, sınırlayıcı ve kısıtlayıcı bir yaklaşımla çok taraflı ittifaklardan uzak durularak uluslararası meşruiyet arayışı göz ardı edildi. Bu gelişmeler yeni dönemin Amerikan müdahaleciliğini tesis edecek politikaların tek yanlı olacağını sinyalleriydi.

Bush döneminde uygulanan neo-realist güç politikalarında Orta Doğu'da istikrarsızlığın sürmesine katkısı olan bölge ülkelerine karşı sert politikalar yürütülmesine odaklanılmıştı. Bölgedeki diktatörlüklerin yerine kurulacak demokratik rejimlerin desteklenmesi, terörizme destek olan ve ABD'ye tehdit oluşturan rejimlerin cezalandırılması gibi projeler yürütüldü. Bu maksatla Bush yönetimi, izlediği proaktif dış politikayla 2003 yılında Irak'ı işgal ederek Saddam Hüseyin rejimini devirdi. İran ve Suriye gibi devletlere büyük bir baskı uygularken, Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan gibi ülkelerdeki halk ayaklanmaları sonucunda gerçekleşen rejim değişikliklerini dolaylı olarak desteklemişti. ABD'nin başta Orta Doğu'da olmak üzere diğer bölgelerde izlediği proaktif dış politika hem ulusal düzeyde hem de uluslararası toplum düzeyinde tepkilere yol açmıştı. Başkan Bush'un Irak müdahalesiyle ABD imajında yarattığı olumsuz etkiyi, kendisinden sonra koltuğa oturan Barack Obama gidermeye çalıştı.

Başkan Obama göreve geldikten sonra selefi Bush'un politikalarının yol açtığı tahribatı ortadan kaldırmak için kolları sıvadı. Bu yüzden Başkan Obama'nın dış politika gündemi oldukça yoğundu:²⁷ Irak savaşının sona erdirilmesi, Amerika'nın zedelene imajının düzeltilmesi, Orta Doğu ve İslam dünyasındaki sorunların çözümüne odaklanılması, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi, terörizme karşı daha etkili bir küresel strateji, ortak tehditlerle mücadelede ve ortak güvenliği sağlamada ittifakların, işbirliklerinin ve kurumların yeniden inşası, demokratik toplumların desteklenmesi ve demokrasinin yayılması... Başkan Obama, dış politika

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
263-297

27 Gökhan Telatar, "Barack Obama'nın Dış Politikasında Demokrasinin Yayılması Misyonu", *Alternatif Politika*, 2012, 4 (1), 54-83. ss.58-59.

Soner KARAGÜL

konularının listesinin uzunluğuna rağmen işe İslam dünyasına mesajlar vererek başlangıç yapmıştı. Müslümanlarla “yeni bir başlangıç” yapılması çağrısı ve İslam dünyasını ilgilendiren diğer meselelerle ilgili açıklamaları Orta Doğu için umut vericiydi. Başkan Obama’nın önceliklerinden birisi olan demokratik toplumların desteklenmesi ve demokrasinin yayılmasına yönelik politikasının Arap Baharı süreciyle test edilme imkanı oluştu.

Arap Baharı Süreci: İttifak İlişkilerinde Kırılma

Arap Baharı olarak adlandırılan süreç, 18 Aralık 2010’da Tunus’ta fitili ateşlenen ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika’yı kapsayan bölgede yaşayan toplumların insani, sosyal ve siyasi talepleri sonucu ortaya çıkan bölgesel ve küresel anlamda bir değişim sürecidir. Miting ve gösteriler, protesto hareketleri, silahlı çatışmalar, hatta iç savaşa varan şiddet olayları yaşanan bu süreçte bölgede yaşayan toplumlar ciddi bir sınavla karşı karşıya kalmışlardır. Asıl sınavı ise bu değişim sancılarının yaşandığı devletlerin yöneticileri vermektedirler. Bölge devletleri, hem iç siyasi ve toplumsal süreçler bakımından hem de uluslararası topluma olan sorumluluk ve ikili-bölgesel ittifaklar açısından sınanmaktadırlar. Genellikle otoriter siyasi rejimlere sahip bu devletlerde baş gösteren ekonomik ve sosyal sorunların çözümüne yönelik siyasi iradenin ilgisizliği ve yozlaşma, birikmiş bir öfke patlaması niteliğindeki tepkilere yol açtı. Tunus’ta yaşanan ilk tepkiler çığ gibi büyüyerek tüm coğrafyada irili ufaklı tepki hareketlerinin doğmasına yol açmıştı. Tunus, Libya, Mısır ve Yemen’de yıllardır iktidarı elinde bulunduran yöneticiler devrildiler.

Tunus’ta üniversite mezunu işsiz bir seyyar satıcının kendini yakmasıyla başlayan protestoların ardından Zeynel Abidin Bin Ali 23 yıllık iktidarını kaybederek ülkeyi terk etti. Tunus, barışçıl ve çatışmasız hatta demokratik dönüşüm yaşayan tek ülke oldu. Tunus’tan sonra Mısır’da 25 Ocak 2011’de başlayan protestolar Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek’i 40 yıllık koltuğundan etti. Mısır’ın sancılı bir şekilde gerçekleştirdiği seçimlerle

Orta Doğu'da İttifak İlişkilerindeki Dönüşüm: Arap Baharı Sonrası Kırılgan İttifaklar

denenen demokratik dönüşüm çabaları uzun ömürlü olmadı. Kasım 2011'de gerçekleşen seçimlerde Müslüman Kardeşler Hareketi ipi göğüslerken, Haziran 2012'de Muhammed Mursi cumhurbaşkanlığını kazandı. Bir yıl boyunca ülkede bir türlü sağlanamayan uzlaşma, 3 Temmuz 2013'te General Abdülfettah Sisi'nin darbesi sonucu yeniden otoriter bir yönetime dönüştü. Darbe karşıtı protestoları sert ve kanlı bir şekilde bastıran Sisi, cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturarak eski rejimin devamını sağlamış oldu. Libya'ya sıçrayan "Bahar Fırtınası" 15 Şubat 2011'de başladı. 42 yıldır iktidarı elinde bulunduran Muammer Kaddafi'nin protestolara karşı diğer liderlere göre çok farklı bir tutum sergilemesi, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 17 Mart 2011'de kararını aldığı uluslararası müdahalenin önünü açtı. Kaddafi'ye ait askeri birlikler hava saldırılarıyla bertaraf edilerek muhalif güçler desteklendi. Kaddafi'nin muhalifler tarafından linç edilmesiyle sona eren eski sistem, yerini çok başlı, istikrarsız ve güvensiz bir ortama bıraktı. Yemen'de de diğer Arap devletlerinde olduğu gibi 27 Ocak 2011'de protesto ve yer yer silahlı çatışmalarla başlayan değişim süreci, 33 yıldır ülkenin yönetimini elinde bulunduran Ali Abdullah Salih'in görevi bırakmasıyla yeni bir boyut kazandı. Yemen'de iktidar mücadelesi Suriye'de olduğu gibi şiddet yöntemiyle sürdürülmektedir. Yeni yönetime karşı muhalefet eden Husilerin 2015'in Mart ayında başkent Sana'yı kontrol altına almalarından sonra bu süreç, aşiret ve mezhep eksenli bir Suudi Arabistan-İran mücadelesine dönüştü. Suudi Arabistan'ın öncülüğündeki koalisyon gücünün Husilere yönelik hava saldırıları sonucu binlerce insan hayatını kaybederken ülkede insani kriz baş gösterdi.

Arap Baharı'nın en sert kırılmasının en dramatik boyutlarıyla yaşanan ülkesi kuşkusuz Suriye oldu. 15 Mart 2011 tarihinde başlayan protestoların en sert karşılık gördüğü ülkede çatışmalar, kısa sürede her yeri kapladı. Kriz, yerel bir konumdan başlayarak bölgesel ve küresel boyut kazandı. Suriye'de iç savaşa dönüşen çatışmaların sonucu olan krizin 6 yıllık maliyeti 2017 Mart'ına gelindiğinde çok ağır olmuştu: 400 binden

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
263-297

Soner KARAGÜL

fazla insan öldü, 22 milyon nüfuslu ülkenin yarısı evlerini terk ederken bunların yaklaşık 5 milyonu komşu ülkelere sığındı.²⁸ Suriye krizinin çözümsüzlüğünün ve diğerlerinden uzun sürmesinin pek çok nedeni sayılabilir: Baasçı Esad rejiminin şiddetli saldırıları, İran ve Rusya'nın rejime olan kayıtsız şartsız desteği, DEAŞ'ın bölgede hakimiyet alanı oluşturması, Suriye muhalefetindeki dağınıklık, muhalefeti destekleyen devletlerin koordinasyonsuzluğu, ABD'nin muhalefete olan tutumunun zamanla değişmesi, Suriye'nin geleceğine yönelik uzlaşmazlığın sürmesi gibi. Kriz üzerinden oluşan ittifaklara bakıldığında karmaşık, değişken ve kırılabilir bir yapının varlığı, sorunun uzamasının ve çözümsüzlüğünün işareti niteliğinde olmuştur. Esad rejimine karşı yerel, bölgesel ve uluslararası aktörler düzeyinde oluşturulan ittifakların kırılabilir yapıya sahip olması kadar Esad rejiminin müttefiklerinin koşulsuz desteği de sorunu kronikleştirmiştir.

Arap Baharı'nın etkili olduğu coğrafyadaki değişim dalgası karşısında, bölge devletlerinin ve bölgeye yönelik politika yürüten diğer devletlerin yaklaşımları nasıl olmuştur? Değişim dalgasının söz konusu aktörlerin ittifak ilişkilerine nasıl etkileri olmuştur? Bu soruların yanıtını bölge devletleri ve Batılı devletler açısından ayrı ayrı ele almak gerekecektir.

Türkiye, İran ve Arap Devletleri: İttifaklar Arası Tercih İkilemi

Arap Baharı'nın doğrudan etkilediği bölge devletleri dışında bir de özgül ağırlığı fazla olan devletler ve onların ittifak ilişkileri açısından etkileri oldu. Bu ülkelerin bir anda komşuluk, tarihsel bağlar, ticari ve ekonomik ilişkiler, ortak bölgesel ittifak inisiyatifleri gibi pek çok bakımdan yakınlık duyulan ülkelerde ortaya çıkan gelişmeler karşısında şaşkınlık yaşamaları olağandı. Bölge devletlerini kaygılandıran şey sadece bu ülkelerdeki değişim dalgasının anılığı değil, bu dalganın kendilerini yakalayıp yakalamayacağı

28 “Suriye’de 6 yıllık savaşın ağır bilançosu”, Erişim 12 Ekim 2017, <http://tr.euronews.com/2017/03/15/suriye-de-6-yillik-savasin-agir-bilancosu>.

Orta Doğu'da İttifak İlişkilerindeki Dönüşüm: Arap Baharı Sonrası Kırılgan İttifaklar

sorusuydu. Nitekim Suudi Arabistan'da benzer hareketlilikler yaşansa da durum kontrol altına alındı. İran ise Suriye'den sonra hedefin kendisi olacağı kaygısıyla sonuna kadar Esad rejiminin arkasında durdu. Arap Baharı'nın ilerleyen safhalarında bölgesel güçlerin izlediği politikalar zaman zaman Batılı devletlerle karşılaşmalara ve klasik ittifak ilişkilerinde çeşitli kırılmalar yaşanmasına yol açmıştır. Suriye krizi ise bunun turnusol kâğıdı olmuştur. Suriye'de aynı blokta yer almalarına rağmen zamanla farklılaşan politikalar nedeniyle müttefikliğin sorgulanır hale geldiği durumlar yaşanmıştır. Bölgesel güçlerden Türkiye, İran ve Suudi Arabistan'ın öncülüğündeki Arap devletlerinin sürece bakışına ve ittifak ilişkilerindeki evrime değinilmesinde fayda vardır.

Türkiye'nin Arap Baharı gelişmeleri yaşanmaya başladığında izlediği ilk etaptaki temkinlilik, yerini demokratik taleplere kapalı olunmaması gerektiği söylemiyle bölgedeki dönüşümü desteklemeye bırakmıştı. Tunus ve Mısır konusunda izlediği temkinli ve ilkesel politika daha sonraki örneklerde bazı farklılaşmalarla sürmüştür. Protestolar Libya'ya sıçradığında gelişmelerin Libya'da askeri müdahale boyutuna gelmesiyle Türkiye, önce NATO müdahalesine şiddetle karşı çıkmıştır. AB ve ABD koalisyonunun niyetlerine dair kaygılar ise Türk liderlerinin açıklamalarıyla dile getirilmiştir.²⁹ Ankara'nın askeri müdahaleye karşı çıkmasının asıl nedeni Libya'daki ticari çıkarlarının tehlikeye girecek olmasıydı. Libya muhalefetine Batı koalisyonunun desteğinin artmasından sonra Türkiye Geçici Ulusal Konsey'i tanıyarak destek olmuştur. Türkiye Libya'da olduğu gibi Suriye'de de öncelikle statükonun korunmasını savunarak Beşar Esad'a istikrar için reform çağrısı yapmış; Esad yönetimi ise Ankara'nın uyarılarına yanıt vermemiştir. Bu sırada uluslararası toplum Suriye'deki gelişmeleri sadece izlemekle yetinmiştir. Türkiye, Suriye'de giderek tırmanan şiddetin çözümü için Batı'nın harekete geçmesini ve askeri müdahale seçeneğini

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
263-297

29 "NATO'nun Libya'da ne işi var", *Hürriyet*, 01.03.2011.

Soner KARAGÜL

ısrarla dile getirmesine rağmen Batı'nın diplomatik çözüm arayışından öteye gitmediğini görmüştür. Bu durum Türkiye'nin genelde Batı, özelde ABD ile ilişkiler konusunda yeni bir döneme girdiğinin işaretlerini vermektedir.³⁰

Arap Baharı'nda Suriye dışındaki ülkelerde yol açtığı gelişmelere bakıldığında, Türkiye'yi bölgesel ve uluslararası ittifak ilişkilerinde meydan okumalara yöneltecek bir durumun söz konusu olmadığı görülecektir. Libya'daki müdahaleye söylemsel olarak karşı çıkmasına rağmen ittifak içinde hareket etmişti. Mısır'da Muhammed Mursi'nin darbeye görevden uzaklaştırılmasına gösterilen tepki ve Batılı devletlerin bu konudaki ikiyüzlülüğünün eleştirilmesi ise sadece darbelere karşı ilkesel duruşun bir dışa vurumu olarak değerlendirilebilirdi. Ancak her iki gelişmedeki yaklaşımın Batılı müttefikler açısından yaratmış olduğu etkinin düzeyini, Suriye krizi ve sonrasında Türkiye'nin yaşadığı sorunlara yaklaşımda Batılı müttefiklerinin tutumuna bakarak değerlendirmek daha kolay olabilir. Suriye krizinin Türkiye'ye yönelik çok boyutlu etkilerinin bu çalışmaya konu olan kısma gelindiğinde ise; kriz sadece Türkiye'nin komşuluk ilişkilerinde değil, Batı, ABD ve AB ile ilişkilerinde de siyasi, ekonomik, sosyal boyutlarıyla olumsuzluklar yaratmıştır. Suriye meselesinin, Türkiye'nin Rusya ve İran'la ilişkilerinin seyrinde de zaman zaman kırılmalar ve telafisi güç olan ve zaman alan gerginlikler yarattığı da bir başka gerçektir.

Bölgede Batıyla ittifak ilişkileri bakımından Arap ülkelerinden farklılaşan bir yapıya sahip olan İran, Arap Baharı sürecinde de benzer bir farklılaşma örneği sergilemişti. Protestolar, başlangıçta İran İslam Devrimi'nden ilham alınarak gerçekleştirilen İslami uyanışın göstergesi olan girişimler olarak görülmüştür.³¹ İran, Yemen'de ve Bahreyn'de muhalefet gruplarını desteklemesine rağmen, Suriye'de muhalif grupların aksine Esad rejiminin

30 Özden Zeynep Oktav, "Arap Baharı ve Türkiye-Körfez İlişkileri", *Ortadoğu Analiz*, 2013, 5(51), 69-78, s.74.

31 *A.g.m.*, s.73.

Orta Doğu'da İttifak İlişkilerindeki Dönüşüm: Arap Baharı Sonrası Kırılğan İttifaklar

yanında yer almıştır. İran'ın Suriye'de, Rusya ve Hizbullah'la birlikte Esad rejiminin ayakta kalması için tüm imkanlarını seferber etmesi, çatışmanın Şii-Sünni rekabetinin bir yansıması olarak da değerlendirilmesine yol açtı.

Arap Baharının en can alıcı noktası kuşkusuz Orta Doğu'da demokratik taleplere uygun yönetimlerin kurulması beklentisiydi. Bu beklenti büyük ölçüde gerçekleşmemiş olsa bile, demokratik taleplerin gelecekte benzer süreçlere yol açmayacağına garantiyi mevcut değil. Bu yüzden bölgenin monarşik yapıdaki Arap devletleri değişim sürecinin kendilerini etkilemesi olasılığına karşı refleks gösterdiler. Katar dışındaki Körfez ülkeleri ve Suudi Arabistan, demokratik dönüşüm sürecinin öncülüğünü üstlenme potansiyeli olan Mısır'da, darbeyi destekleyerek Arap Baharının kendilerine yönelik taşıdığı tehdide yaklaşımlarını ortaya koymuş oldular. Suriye'de Rusya, İran ve Esad rejimine karşı oluşturulan ittifakın en önemli destekçileri olan Körfez Arap devletleri sorunun çözümsüzlüğü karşısında kaygılarını sürdürmektedirler. ABD'de Donald Trump'ın başkan seçilmesiyle beklentiler değişirken, bölgedeki ittifak-çatışma dinamiği de yeni bir ivme kazandı. Trump'ın Mayıs 2017'de bölgeyi ziyaret etmesiyle bölgede ABD, Mısır, İsrail ve Körfez İşbirliği Ülkelerinin bölgede İran'ı kuşatmak için anlaşmaya varmaları, bölgenin yeniden ısınacağına dair kanıt sunmaktadır.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
263-297

ABD, Rusya, AB ve Ülkeleri: Çıkarların Değişmezliği-İttifakların Değişkenliği

Batılı devletler tıpkı bölgesel müttefikleri gibi Arap Baharına ilişkin protestoların başlaması karşısında pek de hazırlıklı değillerdi. Bu devletlerin Arap Baharı karşısında pozisyonunu belirlemesini zorlaştıran unsurların başında bu süreci yaşayan ülkelerin bazılarında müttefik liderlerin işbaşında olması geliyordu. Öte yandan büyük boyutlara ulaşan protestolara ve hükümetlerin sert tutumlarına da kayıtsız kalamazlardı. Bu yüzden başlangıçta sessiz ve temkinli yaklaşımı tercih ederlerken daha sonra demokratik taleplerin göz ardı edilemeyeceği vurgusuyla protestoların

Soner KARAGÜL

gerçekleştiği ülke yönetimlerini ikaz eden bir tutuma gittiler. Her koşulda, yaşanan gelişmelerin bölgeye yönelik politikalarında radikal değişiklikler yaratmaması önceliğinden hareket ettiler. ABD, Rusya ve AB ülkelerinin gelişmeler karşısındaki ittifak yönelimlerini ayrı ayı ele almak yararlı olacaktır.

Bush yönetiminin bölgede demokrasiyi dayatma politikası nedeniyle zedelediği ABD imajını düzeltmeye çalışırken Arap Baharı furyasıyla karşılaşmıştı. Bu yüzden ABD, bu furyada bölgedeki hegemon güç olma konumunun verdiği sorumluluğun gereğini yapamadı. Başkan Obama Arap ayaklanmalarıyla ilgili olarak bölge halklarının demokratik taleplerini desteklediklerini söylemişse de bu konuda adım atmada aceleci olmamıştır.³² Tunus'ta temkinliliği tercih ederken Mısır ve Yemen'de liderlerin görevi bırakmaları için çaba sarf etmişti. Libya'da askeri müdahalede istekli görünmemekle birlikte, müdahalede yer alırken Suriye'de Esad rejimini devirme çabaları teşvik etmekten öteye gidememiştir.

Amerikan yönetimi, Tunus'ta ayaklanmaların başlangıcında sessiz kalarak, göstericilere karşı aşırı güç kullanımıyla ilgili yapılan açıklamayı yaklaşık bir ay sonra yapmıştı (11 Ocak 2011). Tunus lideri Bin Ali'nin ülkeyi terk ettiği gün (14 Ocak) Başkan Obama'nın konu hakkında konuşması da ABD'nin mevcut belirsizliği temkinle karşılama tercihini göstermekteydi. Mısır meydanlarında gösteriler devam ederken ABD, çeşitli temaslarla protestolarda şiddet kullanımının sınırlanmasına yönelik tedbirlerin alınmasına katkıda bulunarak halktan yana bir tutum içinde olduğunu deklare etmiştir. Hüsnü Mübarek'in iktidarda kalamayacağı kesinleşince geçiş dönemini ordunun denklemdaki yerini dikkate alarak takip etmeyi tercih etmişti. ABD, 3 Temmuz 2013'te Mısır'da gerçekleşen askeri darbeyi ise diplomatik bir manevrayla karşılamıştı. Darbeye karşı diğer batılı devletler gibi cılız tepkiden öteye gitmeyen ABD, ilişkileri askıya almayı

32 Gökhan Telatar, 2012, *a.g.m.*, ss.73-74

Orta Doğu'da İttifak İlişkilerindeki Dönüşüm: Arap Baharı Sonrası Kırılğan İttifaklar

ve askeri yaptırım tedbirlerini uygulama konusunda isteksiz davranmayı tercih etmişti. Obama Dönemi'nde liderlerin kişisel mesafeliliğine rağmen ABD'nin Mısır'a yönelik askeri ve maddi desteği sürmüştü. Trump'ın Başkan seçilmesiyle ise General Sisi, Beyaz Saray'da ağırlandı.³³

ABD, Libya'da 15 Şubat'ta başlayan protestolarda Mısır ve Tunus gibi önce sessiz kalmayı tercih ederken önceliğini orada yaşayan vatandaşlarını güvenli biçimde tahliyeye vermekteydi. İnsan hakları ihlallerini kınamak dışında Libya lideri Kaddafi'nin görevini bırakması için de 26 Şubat'ta açıklama yapmıştı. Kaddafi'nin halka karşı güç kullanımının tırmanmaya başlayacağına dair gelişmeler söz konusu olduğunda askeri müdahale seçeneği tartışılmaya başlanmıştı. Obama yönetiminin Irak travmasından sonra bir İslam ülkesine karşı askeri müdahaleye taraftar olmadığı bilinmekteydi. Bu çekinceli durum ise askeri operasyonun uluslararası meşruiyetinin sağlanmış olması ve ABD'nin müdahalede sınırlı bir rol aldığı kanısının oluşturulmasıyla aşıldı. BMGK'den 26 Şubat 2011'de, 1970 Sayılı Libya'ya ambargo kararı çıkmasından sonra Kaddafi'nin saldırılarının sürmesi üzerine yeni bir karara varıldı. 17 Mart 2011 tarihli 1973 sayılı kararda BMGK, Libya'nın uluslararası barış ve güvenliği tehdit etmesini gerekçe göstererek "acil ateşkes" ilanını ve "uçuşa yasak bölge" oluşturulmasını onaylıyordu. Kararda ayrıca BMGK üyelerinin Libya'daki sivillerin korunması için gerekli tüm önlemleri alabileceği vurgulanmaktaydı. Karardan 2 gün sonra (19 Mart) bombardıman başlatılarak operasyonun komutası NATO'ya devredilmiştir. ABD'nin bununla amaçladığı şey, ulusal ve uluslararası kamuoyundan gelecek tepkilerin azaltılmasıydı.

ABD, Yemen ve Bahreyn'de meydana gelen protestolar karşısında öncelikle bölgeye yönelik uyguladığı güvenlik önceliklerini hesaba katarak

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
263-297

33 "Mısır'ın darbeci cumhurbaşkanı Beyaz Saray'da", Erişim 12 Eylül 2017, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/misirin-darbeci-cumhurbaskani-beyaz-sarayda>, 12.08.2017.

Soner KARAGÜL

tutum belirlemişti. 27 Ocak 2011'de Yemen'de başlayan ayaklanmalara ABD, El-Kaide terörüne karşı mücadelenin kesintiye uğrama olasılığına karşı, Körfez İşbirliği Konseyi'nin soruna yönelik çabalarını desteklemişti. Ali Abdullah Salih'in yerine yardımcısı Abdurabbu Mansur el Hadi'nin kontrolünde bir yönetim oluşturulmuştu. El Hadi yönetimini tanımayan Husilerin Sana'da denetimi sağlaması üzerine ABD, Suudi Arabistan'ın başlattığı askeri operasyonu desteklemiştir. Amerikan Yönetimi, Bahreyn'de 14 Şubat 2011'de patlak veren protestolar karşısında rejimin kollanmasını desteklerken, protestoculara karşı sert güç uygulanmasını ve dışarıdan asker gönderilmesini eleştirmiştir. ABD'nin Bahreyn'deki gelişmelere yönelik dikkatinin arkasında Bahreyn'in ABD'nin bölgedeki deniz kuvvetlerine ev sahipliği yapması, %70'i Şii olan ülkenin Sünni yönetiminin görevden uzaklaşması halinde işbirliğinin tehlike altına gireceği ve bölgede İran'ın daha fazla güçleneceği kaygısı yatmaktaydı. Suriye'de diğer tüm örneklerden daha fazla şiddetin meydana gelmesine rağmen ABD'nin soruna yönelik politikasının pasif görünümü eleştirilmiştir. ABD'nin Libya'dakine benzer askeri müdahaleyi Suriye'de neden gündeme alamadığına dair oldukça fazla sebep mevcuttu: BMGK'deki Rusya ve Çin muhalefetinin uluslararası meşruiyeti sağlayacak karar alınmasını önlemesi, Esad rejimine karşı savaşı muhalefetin dağınıklığı ve askeri gücünün zayıflığı. Rusya açısından Arap Baharı ağırlıklı olarak Batılı ülkelerle ittifak ilişkileri güçlü olan devletlerde gerçekleşmesine rağmen bölgenin istikrarsızlaşması, radikal akımların güçlenmesi, yangının nereye kadar ulaşacağıнын belirsizliği gibi nedenlerle kuşkuyla yaklaşılması gereken bir süreçti. Libya operasyonu ve Suriye'de başlayan protestolar sonrası ilgisi yoğunlaşan Rusya, iki müttefik ülkede meydana gelecek yönetim değişikliklerini Rus ulusal çıkarları için tehdit olarak algılamıştı. Ayrıca Arap Baharının Suriye'den sonra İran'a yöneleceği öngörüsüne sahip olan Rusya, bunu 2000'lerin başından beri yürüttüğü, SSCB dönemindeki gücünü yeniden tesis etme ve Orta

Orta Doğu'da İttifak İlişkilerindeki Dönüşüm: Arap Baharı Sonrası Kırılgan İttifaklar

Doğu'da daha fazla etkin olma politikaları için de tehlikeli görmekteydi.³⁴ Arap Baharı öncesinde iki ülkenin pek çok dış politika gelişmesinde benzer yaklaşımlara sahip olduğu bir gerçektir. Rusya'nın Baas rejimi ile 1970'lerden beri devam eden stratejik ittifak ilişkisi, askeri ve ekonomik boyutlarıyla her iki ülke için de hayati öneme sahiptir. Rusya açısından Baas rejimine olan destek, iki ülke arasındaki askeri üs (Tartus Limanı) ve silah satışı gibi ileri müttefiklik ilişkisinden öteye giden bir anlam ifade etmektedir. Moskova yönetimi, son kale olarak gördüğü Suriye'ye bölge jeopolitiğini ve güç dengesini değiştirmek için müdahale edildiği görüşündedir.³⁵ Bu nedenle Libya operasyonundan sonra Suriye ile ilgili BM süreçlerinde askeri müdahaleyi önleyici çabalara girişmesini bölgesel istikrarı ve barışı koruma gerekçesine dayandırmıştır. Öte yandan Moskova yönetimi, Batılı ülkeleri ile Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar gibi bölge devletlerinin oluşturduğu bloğa karşı, Esad rejimi ve İran'la birlikte bir blok oluşturarak denge kurmaya çalışmıştır.³⁶

Suriye krizi, Rusya'nın her durumda müttefikinin arkasında durma noktasında güvenilir bir ortak olduğunu göstermesi açısından iyi bir örnektir.³⁷ İç savaş boyunca Suriye'ye desteğini esirgemeyen Rusya, ibrenin Şam yönetiminin aleyhine dönmesiyle, 30 Eylül 2015'te Esad rejiminin resmi davetini gerekçe göstererek çatışmaya müdahil olmuş ve dengeleri değiştirmiştir. Rusya'nın İŞİD unsurlarını hedef aldığını iddia etmesine rağmen saldırılar büyük ölçüde rejim muhaliflerine karşı yapılmaktaydı.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
263-297

34 Gökhan Telatar, "Rusya ve Arap Baharı: Batı İle Yeni Soğuk Savaş Mı?" *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2015, 15 (1), 175-202, s.196.

35 Sergey Lavrov, "On the Right Side of History", 23 Ekim 2017, http://www.huffingtonpost.co.uk/sergei-lavrov/russia-syria-on-the-right-side-of-history_b_1596400.html,

36 Gökhan Telatar, 2015, *a.g.m.*, s.193.

37 Halit Gülşen, "Rusya'nın Suriye Müdahalesi: Kazanımlar, Kayıplar ve Riskler", 23 Eylül 2017, http://www.orsam.org.tr/files/OA/79/8_halitgulsen.pdf.

Soner KARAGÜL

Rusya'nın Suriye'de doğrudan askeri harekât başlatılmasının ardından Türkiye tarafından Türk hava sahasını ihlal eden Rus uçağının 24 Kasım 2015 tarihinde düşürülmesi nedeniyle "Uçak Krizi" yaşandı. Ekonomik alanda işbirliğinin çok yüksek seviyede olduğu Rusya ile böyle bir krizin yaşanması, ekonomik yaptırımlar nedeniyle Türkiye'nin zararına olmuştu. Kriz Temmuz 2016 itibariyle siyasi olarak aşılrsa da, Rusya Türkiye'ye uyguladığı yaptırımları aşamalı olarak kaldırma yolunu tercih etti.³⁸ Rusya, Suriye krizindeki tutumu nedeniyle sadece Türkiye ile değil ABD ilişkilerde de kriz yaşadı. ABD ile arasında esen soğuk rüzgârlar iki ülke arasındaki kamusal ve özel kurumların ilişkilerine de yansdı. Diğer taraftan Sünni Arap kamuoyunda daha önce Filistin sorunundaki tutumu nedeniyle elde ettiği pozitif algıyı Suriye krizi nedeniyle yitirmiş oldu.³⁹

Avrupa Birliği ve üye ülkeleri için Arap Baharı coğrafyası daha çok enerji, güvenlik ve göç gibi son yıllarda öne çıkan rekabet ve risk unsurlarıyla ön plana çıkmaktaydı. AB ve üye ülkelerinin Arap Baharı coğrafyası ile ilişkilerinin temel dinamiğinin ekonomi olmasına rağmen, bölgede gerçekleşmesine katkı sunduğu ekonomik liberalleşme kadar demokratik ve siyasal reformlar konusunda ilerleme sağlanamadı.⁴⁰ Bölgede demokrasi ve insan hakları ilkelerinin yaygınlaşması dillendirilirken bir yandan da stratejik ve siyasal çıkarlar uğruna otoriterliğin görmezden gelindiği oluyordu. Mısır, Ürdün, Fas siyasal reformlar konusundaki yetersizliklerine rağmen AB mali yardımlardan önemli paylar elde ettiler. Körfez ülkeleri ile ilişkilerde de

38 "Rusya'nın Suriye'deki bir yılı", 18 Ekim 2017, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/rusyanin-suriyedeki-bir-yili>.

39 Halit Gülşen, *a.g.m.*

40 Müjge Küçükkeleş, AB'nin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakışı, *SETA Analiz*, Erişim 10 Eylül 2017, http://file.setav.org/Files/Pdf/20130118172742_setanaliz_ab_arap_bahari.pdf, ss.5.

Orta Doğu'da İttifak İlişkilerindeki Dönüşüm: Arap Baharı Sonrası Kırılgan İttifaklar

siyasi reformların üzerinde istikrar ön plana çıkmaktaydı.⁴¹ Birlik, Arap coğrafyasındaki halk hareketleri karşısında diğer aktörlerden farksız biçimde hazırlıksız yakalanmıştı. Bölgenin değişim ve demokrasi talepleri karşısında bazı birlik ülkelerinin ekonomik ve siyasal çıkarlarına göre pozisyon almaları nedeniyle otoriter müttefiklerini korudukları görüldü. Örneklendirmek gerekirse Fransa, Tunus'ta Bin Ali yönetimine sahip çıkarken, Mısır'da İngiltere, Fransa ve Almanya'nın, Mübarek yönetimine karşı protestolar karşısında sessiz kalmayı yeğledikleri gözlerden kaçmadı. Birliğin Bahar süreci boyunca geliştirmiş olduğu yeni politik girişimler ise şunları kapsamaktaydı:⁴² Ticari ilişkiler, mali yardım, insani yardım, diplomatik yaptırım, ekonomik yaptırım ve askeri müdahale. AB'nin girişimlerdeki sıralaması Tunus ve Mısır protestolarında "bekle-gör" taktiği, Libya'da proaktif pozisyon, Kaddafi'nin sert tutumu karşısında Libya rejimine diplomatik kınama, ekonomik yaptırım ve nihayetinde askeri müdahale şeklinde gerçekleşmiştir. Suriye konusunda da benzer strateji izleyen AB, Esad rejimini krizin başından itibaren kınamama, ekonomik ve askeri yaptırım kararı almama ve yaptırımların kapsamını genişletmeme yönünde bir politika izlemiştir. Libya benzeri bir askeri çözüm konusunda ise temkinli davrandı.⁴³

AB ülkelerinden İngiltere, Almanya ve Fransa'nın Arap Baharı bağlamında bölgedeki ittifak ilişkilerine bakıldığında, daha önce de ifade edildiği üzere bekleme, temkinlilik, konjonktüre göre kademeli pozisyon belirleme gibi

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
263-297

41 Vera Van Hüllen, "EU Democracy Promotion in the Mediterranean: Cooperation Against All Odds?", *KFG Working Paper* No.9, Freie Universität Berlin, November 2009, p. 11; Ana Echagüe, "The European Union and the Gulf Cooperation Council", *FRIDE Working Paper* No. 39, May 2007, s.17.

42 "Council Decision 2011/137/CFSP of 28 February 2011 concerning restrictive measures in view of the situation in Libya", *Official Journal of the European Union*, 3 Mart 2011.

43 Müjge Küçükkeleş, *a.g.m.*, ss.13-14.

Soner KARAGÜL

ortak özellikler sergiledikleri gözlerden kaçmamaktadır. İngiltere bölgedeki rejimleri istikrar unsuru olarak görmüş ve yakın ilişki içinde bulunduğu otoriter yönetimler yüzünden önce temkini elden bırakmamış daha sonra demokrasi ve insan hakları vurgusunu şiddetlendirmiştir. Tunus, Mısır gibi ülkelerde temkinli, Libya'da etkin, müttefikleri olan ülkelerde ise sessiz diplomasi yürütmüştür.⁴⁴ Almanya, Bahar sürecinde bölgede halk nezdinde diğer Batılı müttefiklerine göre olumlu imaja sahip olmasının etkisiyle Tunus devrimini hem söylemsel olarak hem de mali ve teknik yardımlarla desteklemiştir.⁴⁵ Mısır'da Batı müttefiki Mübarek rejimi için kontrollü ve yumuşak geçişi destekleyen Almanya, Libya'da Kaddafi'nin gitmesi konusunda diğer Batılı devletlerle aynı fikirde olmakla birlikte askeri müdahale ile gönderilmesi yöntemine karşıydı. Bu yüzden BMGK'nin Libya'da uçuşa yasak bölge oluşturulmasına ilişkin karar tasarısına çekimser oy kullandı. Bu kararı vermesinde sadece savaş karşıtı pozisyonu değil aynı zamanda Libya ile olan ekonomik ve siyasi ilişkileri etkili olmuştu.⁴⁶ Suriye konusunda ise 'Libya krizi esnasında oluşturduğu "tarafsız" ülke imajını "Batılı" pozisyonu'⁴⁷ ile dengelemiş; Libya'daki tutumundan ötürü kendisine yapılan eleştirileri de gidermiştir. Fransa bölgede geliştirmiş olduğu çıkar odaklı ve ekonomik motivasyonlu dış politika çizgisine sahip bir ülke olarak bölgede Amerikan müdahaleciliğine yönelik çıkışları nedeniyle Arap toplumları nezdinde pozitif bir imaja sahipti. Fransa, aniden bastıran Arap Baharı'nda Tunus'la yakın ilişkileri nedeniyle ani tepki vermişti. Protestoların kolayca bastırılacağı sanıldığı için Fransız yetkililerin Bin Ali rejimine verdiği açık destek ülkenin bölgesel imajına ciddi şekilde zarar verdi.

44 *A.g.m.*, ss.16-17.

45 *A.g.m.*, s.20.

46 *A.g.m.*, s.21; Bkz. Dietmar Henning and Peter Schwarz, "Germany does an about-face on Libya war", *World Socialist Website*, 11 Nisan 2011.

47 Müjge Küçükkeleş, *a.g.m.*, s.21.

Orta Doğu'da İttifak İlişkilerindeki Dönüşüm: Arap Baharı Sonrası Kırılğan İttifaklar

Mısır'da diğer Batılı devletler gibi Fransa da kontrollü geçişi savunmuştu. Geri dönülemez bir sürece girilmesinin farkına varılması ve hatanın kabul edilmesi⁴⁸ sonrası Libya'da sorunun çözümü için kilit rol üstlendi. Fransa'nın girişimleriyle bir ay içinde uluslararası aktörlerin katıldığı bir müdahale gerçekleşti. Suriye'de daha temkinli tutum benimseyen Fransa, Esad rejimine karşı yalnızca diplomatik önlemler almakta yetinerek askeri müdahale seçeneğine sıcak bakmamıştır.⁴⁹

Sonuç

Devletler ve diğer aktörlerin ortak bir amaca yönelik olarak bir araya geldiği işbirliği organizasyonu olan ittifaklar sadece modern dünyaya özgü bir oluşum değildir. Tüm değişim süreçlerinin en çok etkilenen ve etkileyen aktörü olan devletler, buldukları uluslararası politik ortamda ittifak stratejisi izleyebilirler. Devletleri ittifaklara yönelten itici unsurların başında güvenlik kaygısı ve tehdit algısı gelmekle birlikte, devletler başka amaçlarla ve başka adlar altında blok, pakt, koalisyon gibi işbirliği süreçleri geliştirebilmektedirler. Geçmişte olduğu gibi bugün de realist paradigmalarda doğrultusunda devletlerin kısa vadeli ittifaklara girme yaklaşımı ya da ittifak bağlantılarının esnekliği yaklaşımı geçerlidir.

Uluslararası sistemin aldığı biçime göre ittifakların süresi, niteliği esnekliği ve başarısı değişmektedir. İttifakların ulusal çıkara dayanması ve çıkarlar değiştikçe değişmesi, güç dengesi sürecinin daha etkin işlemesine katkıda bulunmaktadır. Uluslararası aktörlerin, katı karşıtlıklar ve rekabet içindeyken, sistemik değişiklikler yaşandığında ve güç dengesinde değişiklikler meydana geldiğinde aynı kampta yer almaları şaşırtıcı

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
263-297

48 Bkz. "French defence", *France Diplomatie*, 19 Ocak 2011.

49 Müjge Küçükkeleş, *a.g.m.*, s. 20; Bkz. Barah Mikail, "France and the Arab Spring: an opportunistic quest for influence", *FRIDE, Working Paper No. 1*, 10, Ekim 2010.

Soner KARAGÜL

değildir. Geçmişte müttefik olan aktörlerin değişen koşullar nedeniyle ittifak ilkelerinin aksine tutum benimsemeleri de olasıdır. Günümüzde her zamankinden az olmayan biçimde “ebedi ittifaklar ya da ebedi düşmanlıklar” yerine “ebedi çıkarlar” tercih edilmektedir.

20. yüzyıl boyunca dünyada yaşanan savaşlar ve çatışmalar, devletler arasında devam eden ideolojik ve ekonomik rekabet farklı biçimlere dönüşerek sürmektedir. Bu yüzyılda 1945-1991 yılları arasında yaşanan Soğuk Savaş, devletlerin ittifak ilişkilerini derinden etkilemiştir. Devletleri ittifak ilişkilerine zorlayan iki bloklu sistemik baskı, rekabet ve gerilim ortamında devletlerin kendilerini güvende hissedecekleri ittifaklara girmeye zorlamıştı. Soğuk Savaş’ın sona ermesi, sistemik baskıları ortadan kaldırmışsa da ortaya çıkan belirsizlik ve kaos ortamı, devletleri eski ittifak geleneklerini sürdürmeye zorlamaktaydı. 1991 Körfez Savaşı’nda oluşturulan *ad hoc* koalisyonla Irak’ın yenilgiye uğratılması, Soğuk Savaş sonrasında Orta Doğu’da nasıl ittifaklar kurulacağı hakkında fikir vermişti. 11 Eylül saldırılarından sonra Amerika’nın öncülüğünde küresel terörizmle topyekûn mücadele motivasyonu yeni bir koalisyon oluşturulmuştu. Bu koalisyonun öncelikli odak noktası yine Orta Doğu bölgesi olacaktı.

Orta Doğu, 20. yüzyılın başından bu yana çoğunlukla dış etkenler nedeniyle sayısız kriz ve çatışmaya ev sahipliği yapmıştır. Batılı Devletler tarafından I. Dünya Savaşı’ndan sonra bölgede kurulan yapı II. Dünya Savaşı’na kadar sürmüştü. Savaşın sona ermesiyle yeni döneme giren Orta Doğu’da İngiltere ve Fransa’nın yerini Doğu ve Batı Bloklarının lider ülkeleri ABD ve SSCB almıştı. İki devletin bölge ülkeleriyle kurmak istedikleri ittifak ilişkileri nedeniyle Orta Doğu, Soğuk Savaş’ın sürdüğü bir arenaya dönüştü. Soğuk Savaş boyunca bölgede savaşlar, bunalımlar ve askeri darbeler blok rekabetinin gölgesinde sürdü. Bölge devletleri, rejimlerini muhafaza etme, bölge içi denge kurma ve karşı bloktan gelecek tehditlere karşı koyma gibi nedenlerle ittifak stratejileri geliştirdiler.

Orta Doğu'da İttifak İlişkilerindeki Dönüşüm: Arap Baharı Sonrası Kırılgan İttifaklar

Soğuk Savaş'ın sonra ermesi, dünya genelinde olduğu gibi Orta Doğu'daki rekabeti de sona erdirmeyi. Küresel güç mücadelesi, dünyanın her yerinde Afrika'dan Uzak Doğu'ya Orta Doğu'dan Latin Amerika'ya tüm hızıyla devam etmektedir. ABD, Rusya, Çin başta olmak üzere AB ve bölgesel güçler dünyada ittifaklar kurma yarışını sürdürürken, resmi gayri-resmi bloklama da belirginleşmektedir. Arap Baharı süreci, Orta Doğu'da derin çatlaklar yaratırken, yeni bloklaşma ve ittifak ilişkilerine girme tercihlerini de etkiledi. Arap Baharının yarattığı kaos ve çatışma ortamında, başta kriz yaşayan devletler olmak üzere, Orta Doğu'daki devletler ve uluslararası aktörler, mevcut ittifak ilişkilerinde çeşitli kırılganlıklar yaşamak zorunda kaldılar.

Tunus, Mısır, Yemen, Libya ve Suriye başta olmak üzere, daha küçük çaplı gerilimler yaşayan diğer Arap devletleri, demokratik taleplerle ortaya çıkan Arap Baharı sürecinin yarattığı kaos nedeniyle ikili, bölgesel ve küresel ortaklıklar açısından her biri farklı deneyimler yaşadı. Yönetici elitlerin değişimi ya da reform sözleri verilerek aşılacak gerilimler dışında asıl dramatik olan, iktidarı devretmek istemeyen otoriter yöneticilerin her türlü şiddetten kaçınmamalarıydı. Bu tür yöneticilerin müttefiklerinin yoğun desteği ile ayakta kalmaya çalışmaları, daha büyük felaketlere yol açtı. Arap Baharı'ndan doğrudan etkilenmeyen bölge devletlerinin yöneticileri rejimlerini korumak güdüsüyle, bölgesel ve uluslararası ortaklarla ittifaklar kurarak bölgedeki krizleri yönetmeye çalıştılar. Kurulan işbirliği ve ittifakların kırılganlığı, kriz ülkelerinin farklılığına göre belirleniyordu. Bu devletleri farklı krizlerde farklı ittifak ilişkisine yönelten başlıca etken, statükoyu koruma amacıydı. Şii rejime karşı Sünnileri destekleyen bir ittifaka girilirken, Sünni bir yönetimi kendi monarşileri için tehlikeli görmelerinden ötürü darbeyle görevden uzaklaştırılmasını desteklemek ve darbe yanlısı ittifakın içinde yer almak sadece bölgede eski düzenin yürümesi arzusunun kaynağıydı. Bölgedeki gelişmelere idealizm perspektifiyle bakmakla birlikte bölgede demokratik değişimin gerçekleşmesi adına ittifaka giren Türkiye gibi

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
263-297

Soner KARAGÜL

aktörler açısından ise bölge devletlerinin çelişkileri tam bir hayal kırıklığı olmuştur.

ABD, Rusya, AB ve ülkelerinin Arap Baharı sonrası ittifak yönelimlerine gelindiğinde; krizin başında ABD ve Avrupalı devletlerin temkinli duruşunun nedeni Bahar sürecinin dalga boyunun ilk etaptaki belirsizliği idi. Daha sonraki gelişmelerde, söz konusu devletler Bahar sürecini yönlendirmeye çalıştılar. Rusya, bu süreçte Libya krizine kadar sessiz kalırken, sürece Suriye'nin bölgedeki son kalesi olduğu düşüncesiyle yaklaşmıştır. Değişimi yönlendirmek amacıyla tercih edilen siyasal ve ekonomik seçenekler arasında yumuşak geçişi sağlama, istikrar vurgularıyla beraber demokratik taleplerin dikkate alınmasını telkin etme, insani yardım, mali yardım, askeri müdahale gibi alternatifler yer almıştır. Bu seçeneklerin uygulanması ülkeye, krizin boyutuna, ittifak ilişkilerinin düzeyine ve krize taraf ülkelerin niteliğine göre belirlenmiştir. Söz konusu devletlerin, bu seçenekleri belli bir sıraya ve süreye göre değil de kısa sürede kendi önceliklerine göre tercih ettiği de bir başka gerçektir. Bir diğer konu ise başvurulmuş seçeneklerin, söz konusu devletlerin bölgeye yönelik politikalarını değiştirmiş olduğu anlamına gelebileceğidir. Zaten bu süreçte, tüm aktörlerin ittifak önceliklerine göre değil, konjoktüre ve pratik çıkarlarına göre bir yapılanma tercih ettiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

A. Şükrü Esmer, "İngiltere Ürdün'den Çekiliyor", *Ulus*, 20 Mart 1957.

Ana Echagüe, "The European Union and the Gulf Cooperation Council", *FRIDE Working Paper No. 39*, May 2007.

Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, Çev, Nasuh Uslu-Haluk Özdemir, 2. Baskı, (Ankara:Adres Yayınları 2014).

Orta Doğu'da İttifak İlişkilerindeki Dönüşüm: Arap Baharı Sonrası Kırılgan İttifaklar

Barah Mikail, "France and the Arab Spring: an opportunistic quest for influence", *FRIDE, Working Paper* No. 1, 10, Ekim 2010.

"Council Decision 2011/137/CFSP of 28 February 2011 concerning restrictive measures in view of the situation in Libya", *Official Journal of the European Union*, 3 Mart 2011.

David. S. Yost, "NATO's Evolving Purposes and the next Strategic Concept", *International Affairs*, 2010, 86(2), 489-522.

Davut Ateş, *Uluslararası Politika Dünyayı Anlamak ve Anlatmak*, (Bursa: Dora Yay. 2013)

Dietmar Henning and Peter Schwarz, "Germany does an about-face on Libya war", *World Socialist Website*, 11 Nisan 2011.

Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, 3. Baskı (Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1994).

Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 2. Baskı, (İstanbul: Filiz Kitabevi 1995).

"French defence", *France Diplomatie*, 19 Ocak 2011.

Gökhan Telatar, "Barack Obama'nın Dış Politikasında Demokrasinin Yayılması Misyonu", *Alternatif Politika*, 2012, 4 (1), 54-83.

----- "Rusya ve Arap Baharı: Batı İle Yeni Soğuk Savaş Mı?"
AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2015, 15 (1), 175-202.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
263-297

Soner KARAGÜL

Halit Gülşen, “Rusya’nın Suriye Müdahalesi: Kazanımlar, Kayıplar ve Riskler”, 23 Eylül 2017, http://www.orsam.org.tr/files/OA/79/8_halitgulsen.pdf.

Graham Evans ve Jeffery Newnham, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Çev. H. Ahsen Utku, (İstanbul: Gökkuşbu Yay. 2007)

Joseph S. Nye, David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak Kurama ve Tarihe Giriş*, Çev. Renan Akman, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2010).

Joshua S. Goldstein ve Jon C. Pevehouse, *Uluslararası İlişkiler*, Çev. Haluk Özdemir, (Ankara: BB101, 2015).

Martin Griffiths vd., *Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, Çev. CESRAN, (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık 2013).

Meliha Benli Altunışık, “Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken”, *Ortadoğu Etütleri*, 2009, 1 (1), 70-81.

“Mısır’ın darbeci cumhurbaşkanı Beyaz Saray’da”, Erişim 12 Eylül 2017, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/misirin-.darbeci-cumhurbaskani-beyaz-sarayda>, 12.08.2017.

Müjge Küçükkeleş, AB’nin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakışı, *SETA Analiz*, Erişim 10 Eylül 2017, http://file.setav.org/Files/Pdf/20130118172742_seta_analiz_ab_arap_bahari.pdf.

“NATO’nun Libya’da ne işi var”, *Hürriyet*, 01.03.2011.

Orta Doğu'da İttifak İlişkilerindeki Dönüşüm: Arap Baharı Sonrası Kırılgan İttifaklar

Özden Zeynep Oktav, "Arap Baharı ve Türkiye-Körfez İlişkileri", *Ortadoğu Analiz*, 2013, 5(51), 69-78.

"Rusya'nın Suriye'deki bir yılı", 18 Ekim 2017, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/rusyanin-suriyedeki->

Sergey Lavrov, "On the Right Side of History", 23 Ekim 2017, http://www.huffingtonpost.co.uk/sergei-lavrov/russia-syria-on-the-right-side-of-history_b_1596400.html.

Stephen M. Walt, *The Origins of Alliances* (Ithaca: Cornell University Press, 1987).

----- "Alliances in a Unipolar World, International Relations Theory and the Consequences of Unipolarity", *World Politics*, 2009, 86-120.

"Suriye'de 6 yıllık savaşın ağır bilançosu", Erişim 12 Ekim 2017, <http://tr.euronews.com/2017/03/15/suriye-de-6-yillik-savasin-agir-bilancosu>.

Tarık Oğuzlu, "NATO'nun Dönüşümü ve Geleceği", *Ortadoğu Analiz*, 2012, 4(40), 8-18.

The National Security Strategy of the USA 2002, Erişim 25 Eylül 2017, <https://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf>.

Vera Van Hüllen, "EU Democracy Promotion in the Mediterranean: Cooperation Against All Odds?", *KFG Working Paper No.9*, Freie Universität Berlin, November 2009.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
263-297

Sovyetler Birliği Dış Politikasında Avrupa Bütünleşmesi: 1950'li ve 1960'lı Yıllar^(*)

European Integration in the Soviet Foreign Policy: 1950s and 1960s

İlhan ARAS^(**)

Özet

Avrupa bütünleşmesi tarihi, Sovyetler Birliği ve ABD arasındaki Soğuk Savaş ile yakından ilgili olmuştur. Bu nedenle, Avrupa bütünleşmesi hem ABD'nin hem de Sovyetler Birliği'nin dikkatini çekmiş, ancak iki tarafın yaklaşımı farklı olmuştur. ABD, Avrupa bütünleşme sürecini desteklemiş, Sovyetler Birliği ise bütünleşme sürecine karşı olmuştur. Sovyetler Birliği tarafından Avrupa bütünleşme süreci bir tehdit ve kısa süreli bir girişim olarak görülmüştür. Buna karşın, Avrupa Ekonomik Topluluğu'ndaki ekonomik büyüme ve genişleme eğilimleri Sovyetler Birliği'nin bütünleşmeye yönelik bakış açısını değiştirmiştir. Bu çerçevede, çalışmada Sovyetler Birliği'nin 1950'li ve 1960'lı yıllardaki Avrupa bütünleşmesine yönelik yaklaşımı incelenmiştir. Sovyetler Birliği'nin bütünleşme

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
299-322

(*) 16-17 Ekim 2017 tarihlerinde Ankara Üniversitesi tarafından düzenlenen "Ekim Devrimi'nin 100. Yılı: Sovyetler Birliği, Soğuk Savaş, Uluslararası Sistem" başlıklı kongrede sunulmuştur. Yazar, kongre katılımcılarının çalışmaya ilişkin soru ve yorumlarına ayrıca dergi hakemlerinin değerlendirmelerine teşekkür etmeyi bir borç bilir.

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş Tarihi: 07.11.2017 Kabul Tarihi: 28.11.2017

(**) Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ilhanaras@nevsehir.edu.tr

İlhan ARAS

sürecine karşı olduğu bu dönem, Avrupa Ekonomik Topluluğu çerçevesinde kronolojik olarak ele alınmıştır. Sonuç olarak Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun, Sovyetler Birliği tarafından kapitalist bir bütünleşme süreci olarak görülmesinden dolayı Avrupa bütünleşmesine yönelik 1950'li ve 1960'lı yıllardaki yaklaşımın olumsuz olduğu gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Sovyetler Birliği, Avrupa Ekonomik Topluluğu, Soğuk Savaş, Bütünleşme, Ortak Pazar*

Abstract

The history of European integration was closely related to the Cold War between the Soviet Union and the USA. For this reason, European integration drew attention of the USA and the Soviet Union; however, the approach of two sides were different. The USA supported the process of European integration; the Soviet Union was against the integration process. For the Soviet Union, the process of European integration was seen as a threat and a short-term attempt. Notwithstanding, economic growth in the European Economic Community and its enlargement tendencies changed the viewpoint of the Soviet Union towards the integration. In this framework, in study, the approach of Soviet Union towards the European integration in the 1950s and 1960s years is examined. This period which the Soviet Union was against integration is dealt with chronologically within in the frame of the European Economic Community. Consequently, it is demonstrated that its approach towards integration process in the 1950s and 1960s was negative as the European Economic Community was seen as a capitalist integration process.

Keywords: *Soviet Union, European Economic Community, Cold War, Integration, Common Market*

Giriş

Gabriel García Márquez, SSCB'yi “tek bir Coca-Cola ilanının bulunmadığı 22.400.000 kilometrekarelik bir ülke” olarak tanımlamıştır.¹ Bu büyük ülke, Soğuk Savaş boyunca komünizm ideolojisinin temsilcisi olarak kapitalizmin temsilcisi olan Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile sürekli olarak karşı karşıya gelmiştir.

Sovyetler Birliği'nin Soğuk Savaş dönemi dış politikasında² ABD ve Çin gibi ülkelerin belli bir ağırlığı olmasına rağmen, Sovyet dış politikasındaki unsurlardan biri de Avrupa bütünleşmesi olmuştur. Soğuk Savaş boyunca, Sovyetler Birliği ve ABD arasındaki çatışma Avrupa kıtasının iki kampa bölünmesine neden olmuş ve Avrupa'daki bu kutuplaşma uzun bir döneme yayılmıştır. Söz konusu kutuplaşma, Soğuk Savaş'ın iki tarafında da bütünleşme çabalarını güçlendirmiştir. Bu nedenle Soğuk Savaş kutuplaşması, Avrupa Topluluğu'nun doğumuna yardımcı olan “ebe” rolünü üstlenmiştir.³

Literatür incelendiğinde Soğuk Savaş'ın ilk yılları çerçevesinde Sovyetler Birliği'nin Avrupa bütünleşmesine bakışıyla ilgili çalışmaların eksik olduğu görülmektedir. Halbuki, 1951'de Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) ile bütünleşmesine başlayan Avrupa, bir yanda ABD diğer yanda Sovyetler Birliği'nin olduğu iki kutuplu bir dünyada bütünleşme girişimine başlamıştır. Bu nedenle, Avrupa bütünleşmesi hem ABD'nin hem de Sovyetler Birliği'nin dikkatini çeken bir konu olmuştur. Marshall yardımlarıyla Batı Avrupa'nın kalkınması için önemli bir itici güç olan ABD, Avrupa bütünleşmesi tarihinde daha baskın bir rol üstlendiğinden

1 Gabriel García Márquez, *Doğu Avrupa'da Yolculuk*, Çev. İnci Kut, 2. Baskı, (İstanbul: Can Sanat Yayınları 2016), s.90.

2 Jonathan R. Adelman, Deborah Anne Palmieri, *The Dynamics of Soviet Foreign Policy*, (New York: Harper & Row Publishers, 1989).

3 Vladislav Zubok, “The Soviet Union and European Integration from Stalin to Gorbachev”, *Journal of European Integration History*, Vol. 2, No 1, 1996, s.85.

İlhan ARAS

akademik ilgi bu alana kaymıştır. Buna karşın, Sovyetler Birliği'nin Avrupa bütünleşmesine bakışı karşıtlık üzerinden şekillendiğinden bu konudaki ilgi ve çalışmalar eksik veya sınırlı kalmıştır.

Çalışmada, Sovyetler Birliği'nin Avrupa bütünleşmesi ile sorunlu bir ilişki yaşadığı 1950'li ve 1960'lı yıllara odaklanılmakta, "Sovyetler Birliği'nin Avrupa bütünleşmesinin ilk dönemlerine bakışı nasıldır?" sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu çerçevede, Sovyetler Birliği'nin AKÇT ve ağırlıklı olarak AET'ye bakışı, kronolojik olarak aktarılacak, ilgili literatürden ve değinilen bazı Sovyet kaynaklarından hareketle, bütünleşmeye karşıtlığın ve engelleme girişimlerinin hangi çerçevede oluştuğu gösterilmeye çalışılacaktır. Böylece, AB tarihine ve Avrupa bütünleşmesinin ilk on yıllarına ilişkin Sovyetler Birliği bakış açısının gösterilmesine ve literatürdeki eksikliğin giderilmesine katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Avrupa Bütünleşmesine Yönelik Sovyet Tepkisi

Toynbee'ye göre, Batılı olmayan en büyük topluluğun bir parçası olan Rusya ve Batı, "Hristiyan orijinli olmalarına rağmen, birbirine daima ve tamamen yabancıydılar ve her zaman birbirlerine karşı düşmanlık ve antipati besliyorlardı."⁴ Bu çerçevede yüzyıllara dayanan bir mücadeleyi/karşıtlığı 1950'lerde Sovyetler Birliği ve AET üzerinden değerlendirmek mümkündür.

Dönemin Londra büyükelçisi Ivan Maisky ve Sovyet Dış Politikası alanındaki önemli uzmanlardan biri olan Maxim Maximovitch'in Ocak 1944'te belirttiği gibi: "En azından savaşın ilk yıllarında Balkanlar, Merkez Avrupa, İskandinavya vb. farklı federasyonların ortaya çıkması SSCB'nin çıkarına değildir." Böylece SSCB, Avrupa'da meydan okunamayan bir güç

4 Arnold J. Toynbee, *Dünya, Batı ve İslam*, Çev. Abdullah Zerrar, (İstanbul: Pınar Yayınları 2002), s.12.

Sovyetler Birliği Dış Politikasında Avrupa Bütünleşmesi: 1950'li ve 1960'lı Yıllar

olarak kalacaktır.⁵ Söz konusu bakış açısı, II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da gruplaşmanın Sovyetler Birliği tarafından istenmeyen bir durum olduğunu göstermektedir. Mearsheimer'in "Bir büyük güç için ideal durum, dünyadaki tek bölgesel hegemon olmaktır." şeklindeki ifadesi ve saldırgan realizmin savunduğu, büyük güçlerin başka bölgelerde hegemon bir gücün ortaya çıkmasını engelleyecekleri fikri, Sovyetler Birliği ve AKÇT/AET ülkeleri üzerinden savaş şeklinde gerçekleşme de siyasi bir amaç olarak var olmuştur.⁶ Bu amaç doğrultusunda da, II. Dünya Savaşı'ndan 1970'li yıllara kadar, Avrupa bütünleşmesinin bir siyasi güç olarak yükselmesi, Sovyetler Birliği için her zaman engellenmeye çalışılan bir girişim olmuştur.

Avrupa bütünleşmesi, Stalin döneminde Sovyet çıkarları için potansiyel bir tehdit olarak görülmüştür. Öyle ki, Stalin döneminden beri, Sovyet bloğu olumsuz propaganda yapmış ve Sovyet politikacılar AET'yi; "kapitalistlerin ortaklıkları", uluslararası ticarete ayrımcılığa neden olan "kapalı bir blok" ve "NATO'nun ekonomik kurumu" olarak göstererek değersizleştirmeye çalışmışlardır.⁷ Avrupa bütünleşmesine yönelik karşıtlık, birçok eski ve yeni önyargıyla desteklenmiştir. Birleşmiş bir Avrupa'nın Doğu'ya yönelik bir haçlı seferi ile eş anlamlı olduğu ve Batı Avrupa güçlerinin SSCB sınırında bir "güvenlik kordonu" oluşturmaya çalıştıkları gibi önyargılar Stalin için sonraki dönemlerde Sovyet stratejisini oluştururken faydalı olmuştur.⁸

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
299-322

5 Maisky to Molotov, 11 January 1944, Archive of Foreign Policy of the Russian Federation (AVP RF), fond 06, opis 6, papka 14, delo 145, p.5, 7.'den aktaran Vladislav Zubok, *a.g.m.*, s.85.

6 John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, (New York & London: W.W. Norton Company 2001), s.40- 42.

7 Wolfgang Mueller, "Recognition in Return for Détente?: Brezhnev, the EEC, and the Moscow Treaty with West Germany, 1970-1973", *Journal of Cold War Studies*, Vol. 13, No. 4, Fall 2011, s. 80.

8 Vladislav Zubok, *a.g.m.*, s.86.

İlhan ARAS

Avrupa bütünleşmesi hareketinin gelişimine biri dost diğeri düşman iki unsur katkı sağlamıştır. Bu nedenle, ABD'nin desteği bütünleşme süreci için bir dost desteği olarak, Sovyetler Birliği'nin karşıtlığı ise düşman karşıtlığı olarak nitelendirilebilir. Ancak iki tarafın farklı yaklaşımları aslında bütünleşme sürecini aynı çizgide etkilemiştir. ABD'nin yardımları ve teşviki bütünleşme için başarıya giden yolu açarken, Sovyetler Birliği'nden kaynaklanan ekonomik, askeri ve siyasi tehdit ise Batı Avrupa ülkelerini birbirlerine daha fazla kenetlemiştir.⁹ Ayrıca, Marshall Planı'na karşı yoğun bir şekilde yapılan Doğu propagandası ve Merkez-Doğu Avrupa'nın Sovyetleşmesi, yakın bir Sovyet tehdidinin Batı Avrupa korkularını artırmasına neden olmuş ve böylece Avrupa bütünleşme süreci hızlanmıştır.¹⁰ Waltz'ın belirttiği gibi, "Rus ve Amerikan süper güçlerinin ortaya çıkması Batı Avrupa devletleri arasında daha geniş kapsamlı ve daha etkin işbirliğine imkan veren bir durum yaratmıştı."¹¹

Hem ABD hem de Sovyetler Birliği, Soğuk Savaş'ın en önemli olgusu olarak Batı'nın bütünleşmesini, Batı bütünleşmesinin en ileri aşaması olarak da Ortak Pazar'ı kabul etmişlerdir. İki tarafın bu şekilde bir inanca sahip olmasının kendi açılarından bazı nedenleri olmuştur. Avrupa bütünleşmesi esasında ABD'nin desteklediği bir süreç olmuştur. ABD açısından süreç, bir yandan Avrupa devletlerinin ekonomik ve siyasi birleşmesi diğeryandan Avrupa ve Kuzey Amerika arasında ortak siyasi ve ekonomik çıkarların bütünleşmesi şeklinde iki önemli amacın gerçekleşmesi olarak değerlendirilmiştir. NATO ile Sovyetler Birliği nüfuzunun bütün

9 Haluk Özdemir, *Avrupa Mantığı: Avrupa Bütünleşmesinin Teori ve Dinamikleri*, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi 2012), s.169.

10 Wolfgang Mueller, "The Soviet Union and Early West European Integration, 1947-1957: From the Brussels Treaty to the ECSC and the EEC", *Journal of European Integration History*, Vol. 15, No 2, 2009, s.70.

11 Kenneth N. Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, Çev. Osman S. Binatlı, (Ankara: Phoenix Yayınevi 2015), s.89.

Sovyetler Birliği Dış Politikasında Avrupa Bütünleşmesi: 1950'li ve 1960'lı Yıllar

şekillerine karşı bir engel oluşturulurken, güçlü bir Avrupa da Sovyetler Birliği'nin etkisinden kurtulmak isteyen Doğu Avrupa devletlerinin dikkatini çekebilirdi. Ayrıca Ortak Pazar, tarafların birbirlerine üstünlük sağlayamadığı Soğuk Savaş'ı kazanmak için son bir şans olarak görülmüştür. Sovyetler Birliği açısından bakıldığında ise, AET'nin Batı'nın bütün politik amaçlarını temsil ettiği düşünölmüştür. Öte yandan, AET'nin, Doğu ve Batı Avrupa'da Sovyet çıkarları için giderek daha önemli bir tehlike haline gelmesi söz konusu olmuştur. Bütünleşme, Sovyet çıkarlarının pratik ve ideolojik antitezi olmuştur. Bu nedenle, Sovyet politikası Ortak Pazar'ı ortadan kaldırma veya etkisiz kılma çabası üzerinden şekillenmiştir.¹²

9 Mayıs 1950 tarihli Schuman Deklarasyonu ile başlatılan Avrupa bütünleşmesi, Sovyetler Birliği tarafından genel anlamda ABD destekli bir girişim olarak algılanmıştır. Bu durumun önemli bir göstergesi, dönemin Sovyet Dışişleri Bakanı Andrei Vyshinsky tarafından Stalin'e yazılan bir mektupta, Schuman'ın rolünün ABD'nin "yandaşı" olarak tanımlanması olmuştur.¹³ 22 Eylül 1951 tarihli Pravda gazetesinde de Schuman Deklarasyonu konusu ele alınmış ve "Schuman Deklarasyonu savaş anlamına gelir. Schuman Deklarasyonu işsizlik ve açlık anlamına gelir." şeklinde değerlendirilmiştir.¹⁴

Schuman Deklarasyonu'ndan AKÇT'ye geçilen süreçte, AKÇT Antlaşması'nın imzalandığı Nisan 1951, Soğuk Savaş'ın en yoğun yaşandığı dönem olmuştur. 11 Eylül 1951 tarihli bir notta, dönemin Dışişleri Bakanı Vyshinsky'nin Fransa maslahatgüzarına (*Chargé d'Affaires*), 9 Mayıs 1950 tarihli Schuman Deklarasyonu'nu Batı Almanya'nın yeniden silahlandırılmasını ve Alman emperyalizminin canlandırılmasını amaçlayan

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
299-322

12 David F.P. Forte, "The response of Soviet foreign policy to the common market, 1957-63", *Soviet Studies*, Vol. 19, No 3, 1968, ss.373-374.

13 A. Chubar'ian, *Rossiiskii evropeizm*, Olma Press, Moscow, 2006, s. 311'den aktaran Wolfgang Mueller (2009), *a.g.m.*, s.72.

14 *A.g.m.*, s.78.

İlhan ARAS

bir planın parçası olarak gördüğünü belirtmiştir. Söz konusu notu daha sonra Sovyet basınında AKÇT ile ilgili yazılan makaleler takip etmiş ve bu makalelerde AKÇT, saldırgan NATO bloğunun ekonomik -alanda benzerini oluşturmaya yönelik atılan bir adım olarak değerlendirilmiştir.¹⁵ Ayrıca AKÇT ile birlikte Avrupa bütünleşmesine yönelik atılan adımlar sosyalist blok için yeni bir güvenlik tehdidi olarak yorumlanmıştır.¹⁶ Bu arada, AKÇT Antlaşması'nın Rusça tercümesi de hazırlanmış ve 100'e yakın kopya Sovyetler Birliği'nin önde gelenlerine gönderilmiştir.¹⁷

Avrupa bütünleşmesinin gerçekleşemeyen bütünleşme girişimleri üzerinde de Sovyetler Birliği'nin etkisini görmek mümkündür. Fransa tarafından başlatılan Avrupa Savunma Topluluğu girişiminde, Almanya ve Sovyet tehlikesi temel nedenler olmuştur. Ancak bu iki tehdit arasında ters yönde bir ilişki söz konusu olmuştur. Fransa'da, Fransız güvenliğinin Alman gücünün yeniden canlanması ve saldırgan Sovyet politikası tarafından tehdit edildiği görüşü hakim olmuştur.¹⁸

Sovyetlerin 1950'lerin ikinci yarısı için "Birleşmiş Avrupa'yla" ilgili tahminleri, Amerika'nın etkisini sürdürme rolü üstlenen bir birlik olacağı veya Alman yayılmacılığı ve militarizmiyle ilgili ortak korkular temelinde Sovyetler Birliği, Fransa ve Büyük Britanya arasında bir uzlaşma sağlamaya

15 Tatiana Zonova, "From Cold War to Cold Peace: the EU-Russian Relations", MGIMO- Moscow, s. 1. Erişim 5 Eylül 2017 <http://www.eui.eu/Documents/Research/HistoricalArchivesofEU/FriendsofArchives/FriendsHAEUConfZonova.pdf>.

16 Robert David English, Ekaterina (Kate) Svyatets, "Soviet elites and European integration: from Stalin to Gorbachev", *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, Vol. 21, No. 2, 2014, s.221.

17 AVPRF, 0136/41/242/33/16-21, Sergeev to Bogomolov, 25.06.1951'den aktaran Wolfgang Mueller (2009), *a.g.m.*, s.76.

18 Pierre Guillen, "The Role of the Soviet-Union as a Factor in the French Debates on the European Defence Community", *Journal of European Integration History*, Vol. 2, No 1, 1996, s.71.

Sovyetler Birliği Dış Politikasında Avrupa Bütünleşmesi: 1950'li ve 1960'lı Yıllar

yönelik bir Batı Almanya planı olduğu şeklindedir. Ayrıca, 1950'lerin sonlarına doğru Batı Almanya ekonomisinin “mucize” olarak adlandırılan döneme girmesiyle, Alman yayılcılığı korkusu daha belirgin bir hal almıştır.¹⁹

Sovyetler Birliği, Topluluğun kurulmasına ve daha ileri bütünleşme girişimlerine siyasi ve ideolojik düzeyde karşı olmuştur. Siyasi anlamda Batı Avrupa ülkelerinin birliği bir tehdit olarak görülürken, ideolojik anlamda kapitalistlerin anlaşmazlıklarının üstesinden gelebilmeleri Sovyetler için beklenilmeyen bir durum olmuştur. Böylece Sovyetler Birliği, Topluluğu hukuki anlamda tanımayı reddetmiştir. Topluluğun üye ülkeleriyle müzakereler ve ilişkiler sürdürülürken, Topluluğun kendisiyle müzakereler ve ilişkiler geliştirilmemiştir.²⁰ Sovyetler Birliği'nin AET'yi tanımama politikası, Dışişleri Bakanlığı, Savunma Bakanlığı ve Dış Ticaret Bakanlığı tarafından desteklenen resmî bir tutum olmuştur.²¹ AET'yi tanımayan Sovyetler, AET'yi hem “tekerciler topluluğu” olarak hem de NATO'nun bir kuklası olarak görmüştür.²²

SSCB'nin Ortak Pazar konusundaki politikasına bakıldığında ideolojisinin dış politikasını yönlendirdiği görülmektedir. Sovyet basını veya Sovyet liderlerin ifadeleri dikkate alındığında, Batı'nın yıkımının komünizmin nihai zaferinde bir saplantı olarak kaldığı görülmektedir.²³

19 Vladislav Zubok, *a.g.m.*, s.90.

20 John Pinder, “Economic Integration and East-West Trade: Conflict of Interests or Comedy of Errors?”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 16, Issue 1, September 1977, s.3.

21 Mikhail Lipkin, “The Soviet Union, CMEA and the Question of First EEC Enlargement”, XIV International Economic History Congress, Helsinki 2006, s. 4, Erişim 22 Eylül 2017 <http://www.helsinki.fi/iehc2006/papers3/Lipkin.pdf>

22 Wolfgang Mueller (2011), *a.g.m.*, s.79.

23 David F.P. Forte, *a.g.m.*, s.386.

AET Sonrası Süreç

1956'da büyük bir Avrupa savaşının çıkma ihtimalinin yarattığı korkunun azalması, yeni Sovyet yaklaşımını kalıcı bir Sovyet uluslararası stratejisi olarak kapitalizmle “barışçıl bir şekilde bir arada olma” yönünde yenilikçi bir strateji geliştirmeye sevk etmiştir. Avrupa konusunda uzman bir isim olan Andrei Alexandrov-Agentov'a göre, Sovyet stratejisindeki bu değişimin mimarları Kruşçev ve ekibi olmuştur.²⁴

AET'nin kurulması ve Batı Avrupa bütünleşmesine yönelik girişimler, Sovyet yönetimi tarafından çok fazla eleştiri konusu yapılmıştır. Sovyet hükümeti Nisan 1956'da, XI. AET oturumuna Avrupa işbirliğine ilişkin bir taslak anlaşma teklifi sunmuştur. Bu teklifte, barışçıl amaçlar için nükleer enerjinin kötüye kullanımını araştırmak için bir AET organı kurulmasından bahsedilmiştir.²⁵ 7 Mart 1957'de Sovyet Dışişleri Bakanlığı, Avrupa bütünleşme sürecine engel olma amacıyla nükleer silah teknolojisine erişimle ilgili Fransa-Batı Almanya anlaşmazlıkları, AET içinde ekonomik hakimiyet ve Fransa'nın kolonilerine yaklaşımı gibi konular üzerinden hareket etmiştir. 13 Mart'ta da Sovyetler Birliği Komünist Partisi Başkanlığı tarafından bütün AET üye devletlerine Roma Antlaşmalarını bütün Avrupa devletlerinin işbirliği ve barışı için bir “tehdit” olarak gördüğünü ifade etmiştir.²⁶

25 Mart 1957'de Roma Antlaşması imzalandığında, Sovyetler Birliği'nin bu gelişmeye tepkisi ideoloji ve politika düzleminde oldukça sert bir şekilde olmuştur. Roma Antlaşması imzalanmadan bir hafta önce Birleşmiş Milletler, Avrupa Ekonomik Komisyonu'na (*United Nations Economic Commission for Europe*), Avrupa Ekonomik İşbirliği için taslak

24 Vladislav Zubok, *a.g.m.*, s.89.

25 N. B. S. Scott, “The soviet approach to European economic integration”, *Soviet Studies*, Vol. 9, No. 3, 1958, s.296.

26 Wolfgang Mueller (2009), *a.g.m.*, s.84.

Sovyetler Birliği Dış Politikasında Avrupa Bütünleşmesi: 1950'li ve 1960'lı Yıllar

anlaşmayı içeren bir teklif sunmuştur. Ayrıca, taslak teklifine AET ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun (AAET) dünya barışı ve istikrarı için tehlike olduğuna dair uyarılarda bulunan Sovyet Dışışleri Bakanlığı'nın bir tebliği de eklenmiştir.²⁷ AET ve AAET'nin kurulmasını sağlayan Roma Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre önce, 16 Mart 1957'de, Sovyet Dışışleri Bakanlığı, Avrupa ülkelerinin büyükelçiliklerine ve ABD'ye yaptığı söz konusu açıklamada, yaratılan iki yeni örgütün Avrupa'daki bölünmenin daha fazla derinleşmesine neden olacağını ifade etmiştir. Ayrıca, Ortak Pazar ve AAET'nin bütün eylemlerinin NATO'nun çıkarlarına bağlı olacağını savunmuştur. Bu nedenle, söz konusu dönemdeki Avrupa bütünleşmesi girişimleri dönemin ideolojik bakış açısından doğrudan etkilenmiş; Avrupa bütünleşmesi Sovyetler Birliği'ne karşı dünya emperyalizminin tutumunu güçlendirme girişimi olarak değerlendirilmiştir.²⁸ AET ve AAET kurulduğunda, SSCB yayınladığı bir notta, yeni kurulan bu kurumları Avrupa'nın bölünmesine yönelik daha ileri adımlar atan, Almanya'nın yeniden silahlanma amacına ve ABD'ye hizmet eden yapılar olarak gördüğünü belirtmiştir.²⁹

Sovyet Bilimler Akademisi Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'ne (*Institut mirovoi ekonomiki i mezhdunarodnykh otnoshenii*, IMEMO) Batı Avrupa bütünleşme süreciyle ilgili araştırma yapma görevi verilmiştir. Böylece Sovyet yayınlarında AET'yi emperyalist ekonomiler arasındaki gerilimlerin artması ve monopollerin ortaklığı şeklinde değerlendirme eğilimi söz konusu olmuştur.³⁰ Söz konusu enstitü, Ortak Pazar nedeniyle artan sorunlarla ilgili olarak Sovyetler Birliği'nin teorik

27 'Soviet Proposals for All-European Economic Cooperation', *International Affairs* (Moscow), 1957, no. 4, p. 156'den aktaran Forte, *a.g.m.*, s.374.

28 Tatiana Zonova, *a.g.m.*, s.1.

29 Iver B. Neumann, *Russia and the Idea of Europe: A study in identity and international relations*, (London and New York: Routledge 1996), s.134.

30 Wolfgang Mueller (2009), *a.g.m.*, s.83.

İlhan ARAS

tutumunun oluşturulmasında öncü bir rol oynamıştır.³¹ Ağustos 1957'de Enstitü tarafından Moskova'da düzenlenen konferansta, Ortak Pazar'ın varlığı, kapitalist sistemdeki devletler arasında "karşıtlıklar" olacağına dair öngöründe bulunan Leninist doktrinin geçerliliğinin inkar edilmesi olarak değerlendirilmiştir. Buna karşın, katılımcılar Ortak Pazar'ın varlığı için iki doktrinsel referans göstermişlerdir. İlki, Lenin'in 1915'te Avrupa Birleşik Devletleri'nin alt sınıfların yükselişini önlemeyi amaçlayan tekeller şeklinde mümkün olabileceği ancak bu şekildeki bir ittifakın geçici olacağı düşüncesi olmuştur. 1952'de Stalin'in doğrudan sosyalist devletlere karşı kapitalistler arasında kurulan ittifakların emperyalistler arasındaki kaçınılmaz savaşı önleyemeyeceği düşüncesi de bir diğer referans olmuştur.³² Bu çerçevede Enstitü tarafından Temmuz 1957'de konuya ilişkin 17 tezden (*Seventeen Theses Regarding the 'Common Market' and EURATOM / O sozdanii 'obshchego rynka' i Evratoma – Tezisy-*) oluşan bir çalışma hazırlanmıştır. Çalışmanın genel yapısında, Ortak Pazar'a karşı saldırgan bir tutum takınıldığı görülmektedir. AET; işçi sınıfının daha iyi sömürülmesi için tasarlanmış, Almanya'nın yayılmacı isteklerinde temellenmiş, kapitalist dünya pazarındaki bölünmenin yeni bir metodu olmuştur. Ayrıca, Britanya'nın Topluluğa katılmasına karşı çıkılmasından dolayı kapitalist kamp içinde çok sayıda çelişki olduğu savunulmuş ve Topluluk, yeni bir sömürgecilik kurumu olan NATO'nun ekonomik temeli olarak görülmüştür.³³ AET'nin 1957-1962 arası değerlendirmesi olarak nitelendirilebilecek 17 tez, Roma Antlaşması'nı Üçüncü Dünya'daki

31 Marshall D. Shulman, "The Communist States and Western Integration", *International Organization*, Vol. 17, Issue 3, June 1963, s.654.

32 David F.P. Forte, *a.g.m.*, s.374.

33 Bernard Dutoit, *L'Union Soviétique à l'intégration européenne* (Université de Lausanne, 1964), pp. 41-42.'den aktaran David F.P. Forte, *a.g.m.*, s. 374.; Werner Feld, "The Utility of the EEC Experience for Eastern Europe", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 8, Issue 3, September 1969, s.236.

Sovyetler Birliği Dış Politikasında Avrupa Bütünleşmesi: 1950'li ve 1960'lı Yıllar

bağımsızlık hareketlerinin ve sosyalizmin başarısının bir sonucu olarak baskı altına girecek olan kapitalist devletler arasındaki rekabeti zorlaştıracak “geçici” bir ittifak olarak değerlendirmiştir.³⁴

Ortak Pazar'a ilişkin yaklaşımın somut ifadeleri olan 17 teze genel olarak bakıldığında şu hususlar öne çıkmaktadır. AET; pazar, ham madde ve sermaye ihracı için ortak bir mücadelenin içinde olan dünyayı yeniden bölmeyi teklif eden uluslararası bir devlet tekeli anlaşması olarak görülmüştür. Batı Avrupa ülkelerinin biraraya gelmesinde, sosyalist kamp tehdidi ve kolonilerdeki ulusal bağımsızlık hareketine karşı birlikte hareket etme isteği önemli olmuştur (4. Tez). Avrupa bütünleşmesi geniş ölçüde ABD tarafından desteklenmiş ve bütünleşmeden en fazla yarar elde edenler Fransa ve Batı Almanya olacaktır (Tez 1, 3. vd.). AET'yi kuran anlaşma saldırgan özellikler taşımakta, NATO'ya askeri-ekonomik üs sağlamakta, Afrika'dan stratejik hammaddelerin çıkarılmasına fırsat vermekte ve Batı Almanya'ya AAET yoluyla nükleer silahlar tedarik etmektedir (Tez 5). AET, Almanya ve Fransa'nın hegemonya kurma mücadelesine sahne olacak³⁵; Fransa, Hollanda ve İtalya'nın tarım üzerindeki uzlaşmazlıklarını artırmasına benzer olarak ABD, Japonya gibi rakipleriyle de anlaşmazlıkların artmasına neden olacaktır (Tez 13).³⁶

Levi, Ortak Pazar'ın oluşturulmasının SSCB ve komünist dünyada yarattığı endişeleri bazı noktalarda özetlemiştir. İlki, komünist ülkelerin ekonomik kalkınma planlarını başarmak için Ortak Pazar'ın sanayileşmiş ülkeleriyle ticaret düzeylerini artırmaya ihtiyaç duymalarıdır. Bu ülkelerden Ortak Pazar'a yapılan ihracat 1959-1961 arasında %25 düzeyinde artmış ve büyümeye devam etmiştir. Bu ticaret, Ortak Pazar'ın dış tarife

34 Wolfgang Mueller (2009), *a.g.m.*, ss.84.

35 Avrupa bütünleşme sürecine bakıldığında, özellikle bu tezin doğru çıktığı görülmektedir.

36 Christopher A. P. Binns, “From use to EEC: The soviet analysis of European integration under capitalism”, *Soviet Studies*, Vol. 30, No. 2, April 1978, ss.246-248.

İlhan ARAS

engelinin oluşturulmasıyla tehlikeye girmiştir. Bu durum da sosyalist ekonomiler için önemli sorunlara neden olabilirdi. İkincisi, kapitalist ülkelerin bağlantısız ülkelere uzun dönemli ekonomik anlaşmalar yoluyla destek olmayı teklif etmesi için daha iyi bir imkanı olmuştur. Bir diğeri, Leninist ideolojinin kapitalizmin düşüşünün kaçınılmazlığı, kitlelerin yavaş yavaş yoksullaşmasının önlenemezliği ve kapitalist dünyanın artan içsel uzlaşmazlıklarını çözenin imkansızlığı gibi bazı temel ilkelerinin, Avrupa bütünleşmesinin kurulan topluluklarla somut hale geldiği 1957 yılında anlamsız hale gelmesidir. Son olarak, komünistlerin kolayca kazanabileceklerini düşündükleri “barışçıl ekonomik savaşın” sonuçlarıyla ilgili şüphelerin ortaya çıkmasıdır. Böylece söz konusu ülkeler hazır olmadıkları bir hedefle yüzleştiklerini anlamışlardır.³⁷

1959 yılına gelindiğinde, Batı dünyasının ekonomik sorunlarını çözdüğü, Ortak Pazar’ın şartıtcı büyüme oranları yakaladığı ve AET’nin ortadan kalkmayacak bir Topluluk olduğu görülmüştür. Buna karşın, Britanya da yedi Avrupa devletinden meydana gelen rakip bir ticaret örgütü olan Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi’ni (*European Free Trade Association-EFTA*) kurmuştur. ABD ise, hem Batı Avrupa’da kaybolan barışın sadece ekonomik ve siyasi birliğin sağlanmasıyla kurulabileceğini düşünmesi nedeniyle, hem de Atlantik ortaklığının sağlanması için Ortak Pazar’ı desteklemiştir. Ayrıca ABD, OEEC’nin (*The Organisation for European Economic Co-operation/ Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü*) OECD’ye (*The Organisation for Economic Co-operation and Development/ Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü*) dönüşmesini sağlamıştır böylece AET ve EFTA arasında bir iletişimin sağlanmasının itici gücü olmuştur. Bütün bu gelişmelere karşın, Sovyetler Birliği öncelikle Avrupa’da siyasi ve diplomatik alanda ilerlemeye karar

37 Arrigo Levi, “Why the Soviet Union is worried by Europe’s progress”, from *Corriere della Sera* (5 September 1962)”, Erişim 5 Eylül 2017, http://www.cvce.eu/content/publication/2002/7/23/99bd4cb9-23a2-4a57-a2e7-f3ce05583daa/publishable_en.pdf.

Sovyetler Birliği Dış Politikasında Avrupa Bütünleşmesi: 1950'li ve 1960'lı Yıllar

vermiştir. Haziran 1959'da *World Marxist Review* himayesinde komünist ideologların bir toplantısı yapılmış ve bu toplantıda Ortak Pazar konusu değerlendirilmiştir.³⁸

Ortak Pazar'ın Britanya ve daha sonra EFTA'nın diğer üyeleriyle giderek genişleyeceğinin tahmin edilmesi Sovyetler Birliği'nin Ortak Pazar'a yönelik bakış açısını değiştirmesi gerektiğini göstermiştir. AET'nin dağılacığını umut etmekten farklı bir politika geliştirilmesi gerektiği inancı olmasına rağmen ideolojik bakış hızlı bir şekilde değişmemiştir. Sovyetler Birliği, ulusal anlaşmazlıkların AET yayılmacılığını önleyeceğine ve nihayetinde Topluluğun yıkılacağına inanmaya devam etmiştir.³⁹ Sovyetlerin, emperyalistler arasındaki anlaşmazlıkların AET'nin bütünleşmesini sona erdireceğine dair ideolojik varsayımları, AET'nin bir siyasi gerçeklik olarak kabul edilmemesine ve AET ile resmi ilişkilerin kurulmamasına neden olmuştur.⁴⁰ Sovyetlerin Avrupa bütünleşmesine yaklaşımı, söylem düzeyinde de görülmektedir. Yamamoto'nun belirttiği gibi, Topluluğun kendisini ifade ettiği "Avrupa Ekonomik Topluluğu" veya "Ortak Pazar" isminden ziyade Sovyetlere göre bütünleşme "sert ekonomik gruplaşma" olarak görülmüştür. Bu nedenle, Avrupa Topluluğu Sovyetler Birliği tarafından uluslararası örgütler arasında geçerli bir oluşum olarak kabul edilmemiştir.⁴¹

Sovyetler Birliği'nin Batı Almanya, Fransa, İtalya ve İngiltere ile ticareti, taraflar arasındaki ekonomik ilişkinin belirleyici unsuru olmuştur. Öyle ki, Sovyetler Birliği'nin Batı Avrupa'yla toplam ticaretinin hemen hemen yarısı

38 David F.P. Forte, *a.g.m.*, ss.375-376.

39 *A.g.m.*, s.377.

40 Tatiana Zonova, *a.g.m.*, s.1.

41 Takeshi Yamamoto, "Détente or Integration? EC Response to Soviet Policy Change towards the Common Market, 1970-75", *Cold War History*, Vol. 7, No. 1, February 2007, ss.75-76.

İlhan ARAS

AET'nin söz konusu büyük ülkeleriyle gerçekleşmiştir.⁴² Böylece, AET ile resmi ilişki kurulmayan dönemlerde de Sovyetlerin büyük üye devletlerle ekonomik ilişkilerinin devam ettiği görülmüştür.

1960'lı Yıllar

Topluluğun gelişimi 1960'larda olumlu yönde ilerlemeye başlamış, Kruşçev'in Batı ekonomilerini "yakalama ve geçme" amacının mümkün olmayacağı görülmüştür. 1960'ların ortalarında Doğu Bloğunun dünya ticaretindeki payı %9 civarında olurken, aynı dönemde AET dış ticareti küresel ticaretin %20'sini oluşturmuştur. Topluluk, dünyanın en büyük mal ithalatçısı olmuş ve 1958-1965 döneminde GSYİH büyümesi yaklaşık %25 civarında olmuştur.⁴³

Temmuz 1961'de Komünist Parti Programı'nda çağdaş dünyanın temel özelliklerine ilişkin yaklaşımda, Ortak Pazar'a sembolik bir önem verildiği görülmüştür. Ortak Pazar'ın da dahil edildiği, "bütünleşme" sloganından türeyen uluslararası devlet tekeli örgütler, gerçekte dünya kapitalist pazarının yeniden bölünmesinin yeni bir şekli olarak keskin ayrımların ve çatışmaların odak noktaları olarak görülmüştür.⁴⁴

1962'de Sovyet yetkililer tarafından AET'ye yönelik üç unsur içeren yeni bir yaklaşım benimsenmiştir. İlki, AET'ye katılacak ülkelerin engellenmesi ve üye ülkelerin ayrılmasını destekleme derecesinde AET'ye yönelik Sovyet saldırılarının yoğunlaşmasıdır. Bu amaçla Kruşçev, Mayıs 1962'de Mali Cumhurbaşkanı Modibo Keita'ya Mali'nin AET ile kuracağı ortaklıktan vazgeçmesi çağrısını yaparken, Haziran 1962'de İtalya Başbakanı Amintore Fanfani'ye ise AET'den ayrılma çağrısını yapmıştır. İkinci unsur,

42 Alfred Zauberman, "The Soviet Bloc and the Common Market", *The World Today*, Vol. 19, No. 1, January 1963, s.30.

43 Wolfgang Müller, (2011), *a.g.m.*, s.80.

44 Marshall D. Shulman, *a.g.m.*, s.650.

Sovyetler Birliği Dış Politikasında Avrupa Bütünleşmesi: 1950'li ve 1960'lı Yıllar

Sovyetler Birliği'nin AET bütünleşmesinin gücünü kırmak için Doğu Bloğunun kendi ekonomik bütünleşmesini teşvik etmesidir. 1949'da Batı'nın ekonomik meydan okumasına bir tepki olarak kurulan Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi (*Council of Mutual Economic Assistance*), 1962'de Kruşçev'in belirttiği çizgide hareket etmiştir. Son unsur ise, Doğu Bloğu ve AET arasında doğrudan bir ilişki kurulmasının Kruşçev tarafından tavsiye edilmesidir. AET, bir "gerçeklik" olarak kabul edilmiş ve ekonomisinin büyümesine dikkat çekilmiştir.⁴⁵

Kruşçev'in yumuşama politikası, Avrupa Topluluğu'na (AT) yönelik önemli bir dönüm noktası olmuştur. 23 Mayıs 1962'de resmi yayın organı olan *Pravda*'da AT'yi "kesinlikle siyasi ve ekonomik bir gerçeklik" olarak kabul eden bir makale yayınlanmıştır.⁴⁶ Buna karşın, AET "gerçekliğini" kabul etmenin çoğunluğun görüşü olmadığını da belirtmek gerekmektedir. Ayrıca, 1963'te, Ortak Pazar ile ticarete tek bir gümrük tarifesi varlığını kabul etmenin AET'yi tanıma anlamına gelebileceğinden dolayı tarife reddedilmiştir.⁴⁷

Temmuz 1962'de SSCB Bilimler Akademisi, kapitalizmin sorunlarını ve Batı bütünleşmesini tartışmak için yeni bir toplantı çağrısında bulunmuştur. 23 ülkeden gelen Marksist ekonomistlerin 10 günlük tartışmaları temelinde şekillenen fikirler, Ağustos 1962'de SSCB Bilimler Akademisi tarafından 32 tezden oluşan bir taslak şeklinde yayınlanmış, bu tezler 26 Ağustos'ta "Batı Avrupa'daki Emperyalist Bütünleşmeye İlişkin 32 Tez" şeklinde *Pravda* 'da yayınlanmıştır. Her bir tezde, Ortak Pazar özellikle bir saldırı konusu yapılmıştır. Bu tezlerde bütünleşme süreci; NATO'nun askeri temeli, yeni bir sömürgecilik şekli, işçilerin fakirleşmesinin ve bunun gibi

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
299-322

45 Wolfgang Müeller (2011), *a.g.m.*, s.81.

46 La Civiltà cattolica, 5 gennaio 1974, anno 125, P.499.'den aktaran Tatiana Zonova, *a.g.m.*, s.1.

47 *A.g.m.*, ss.1-2.

İlhan ARAS

durumların nedeni olarak görülmüştür.⁴⁸ Ancak belirtmek gerekir ki, 32 tezde daha önceki 17 tezdten farklı bir tonda Ortak Pazar'a yaklaşılmıştır. Ortak Pazar'ın artık giderek daha fazla dikkate alınması gereken bir yapı olduğu görülmüştür.⁴⁹

27 Ağustos 1962'de, 32 tezin yayınlanmasından sonraki günde ve Çağdaş Kapitalizme İlişkin Moskova Konferansı açılış oturumu gününde, Kruşçev'in yazdığı bir makale *Kommunist*'de yayınlanmıştır. Kruşçev yazısında, emperyalist güçlerin birleşmeyi amaçlamasının sosyalizmin başarısına zarar vereceğini savunmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalist ülkelerin ekonomik konularda ve dış politika alanında birleşme eğiliminin önemli ölçüde arttığından ve AKÇT, Ortak Pazar gibi örgütler oluşturulduğundan bahsetmiştir. Ayrıca Ortak Pazar'ın kapitalist tekeller için önemli yararlar sağlayacağından bahseden Kruşçev, küçük ülkelerin ise emperyalist ittifaklara daha fazla bağımlı hale geldiğinden bahsetmiş ve saldırgan güçlerin NATO'nun güçlendirilmesi ve silahlanma yarışını takip etmek için Ortak Pazar'ı istismar etmeye çalıştığını ifade etmiştir.⁵⁰

1960'ların ilk yıllarında, Britanya'nın Ortak Pazar'a katılımının önlenmesi Sovyet diplomatik eylemlerinin ana amacı olmuştur.⁵¹ Bunun nedeni, "emperyalist bloğun" daha fazla güçlenmesinin Sovyetler Birliği'nin aleyhine bir durum olmasıdır. 1963'te, Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle'ün Britanya'nın üyeliğini veto etmesi, ateist biri olan Kruşçev için "cennetten gelen bir hediye" olarak takdirle karşılanmıştır.⁵² Bu çerçevede, Sovyetler Birliği-Avrupa ilişkilerinde yaşanan değişimlerde de Gaulle'ün önemli bir

48 David F.P. Forte, *a.g.m.*, s. 380.; Marshall D. Shulman, *a.g.m.*, s.652.

49 Werner Feld, *a.g.m.*, s.237.

50 N. S. Khrushchev, 'Vital Questions of the Development of the "World Socialist System', *Kommunist*, 1962, no. 12, pp. 3-26'den aktaran David F.P. Forte, *a.g.m.*, s.381.

51 *A.g.m.*, ss.377-378.

52 Wolfgang Müller (2011), *a.g.m.*, s.82.

Sovyetler Birliği Dış Politikasında Avrupa Bütünleşmesi: 1950'li ve 1960'lı Yıllar

rolü olmuştur. De Gaulle, Avrupa'da istikrarlı bir barış ortamının ancak "Bağımsız Avrupa" ile olabileceğini bunun için de Sovyetler Birliği dahil bütün Avrupa devletlerinin işbirliği içinde olmaları gerektiğini belirtmiştir. Birleşik Krallık'ın üyeliğini 1967'de ikinci defa veto etmesi de ABD'den bağımsız bir Avrupa'ya duyduğu inançtan kaynaklanmıştır. Sovyetler Birliği'ne karşı da dengede hareket etmek gerektiğine inandığı için Paris-Moskova hattını önemsemekteydi. Sovyetler Birliği de Doğu Avrupa'ya karşı tutumunu yumuşatacak ve bu ülkeler Avrupa'ya yakın olacaklardı. De Gaulle'ün 1966 ve 1967'de Moskova, Varşova ve Budapeşte'ye yaptığı ziyaretler de bu yaklaşımı göstermiştir. Bu süreç zaten "yumuşama" (*Détente*) denilen sürecin de ilk işaretleri olacaktır.⁵³

1960'lı yılların özellikle ikinci yarısıyla birlikte, Sovyetler Birliği-AET ilişkileri 1950'li yıllardan farklı bir yöne evrilmeye başlamıştır. Ancak belirtmek gerekir ki, taraflar arasındaki ilişkilerin kırılma yaşaması ve böylece yakınlaşma sürecine geçilmesi 1970'lerin başında olmuştur. 20 Mart 1972'de Brejnev, XV. Sovyet Sendikaları Kongresi'ndeki konuşmasında, "Sovyetler Birliği'nin Batı Avrupa'nın gerçek durumunu ve Ortak Pazar olarak bilinen kapitalist ülkelerin ekonomik gruplaşmasını ihmal edemeyeceğini" belirtmiştir. Ayrıca, Ortak Pazar'ın gelişimini ve faaliyetlerini yakından izlediğini de söylemiştir.⁵⁴ Bu gelişme, Sovyetler Birliği'nin Avrupa bütünleşmesine yönelik yaklaşımının değişmeye başladığını göstermiştir.

Sonuç

ABD ve SSCB'nin rekabetiyle şekillenen Soğuk Savaş döneminde iki blok da Avrupa'ya özel bir önem vermiştir. ABD, Marshall yardımlarıyla kalkınmasına destek olduğu Batı Avrupa'da egemen olurken, SSCB de Doğu

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
299-322

53 Oral Sander, *Siyasi Tarih*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1984), ss.556-558

54 Tatiana Zonova, *a.g.m.*, s.2.

İlhan ARAS

Avrupa üzerinde bir nüfuz alanı oluşturmuştur. Böylece, Soğuk Savaş'ın başlangıç yıllarında şekillenen Avrupa bütünleşme süreci iki bloktan farklı tepkiler almıştır. ABD, Avrupa bütünleşmesini destekleyen, Sovyetler Birliği ise karşı olan taraf olmuştur. AET üye devletlerini kapitalist ülkeler olarak gören Sovyetler Birliği, AET'yi kapitalist bir blok olarak görme yaklaşımını benimsemiş ve sürdürmüştür. Ayrıca 1950'li ve 1960'lı yıllara bakıldığında, Sovyet Bilimler Akademisi tarafından Avrupa bütünleşmesini açıklayabilmek için yapılan çalışmalar ve Sovyet liderlerin yaklaşımı, Avrupa'da bir gücün oluşmasını reddetme ve engelleme niyeti ile şekillenmiştir.

“Tehdit” kelimesi Sovyetler Birliği-AET ilişkilerinin önemli kavramlardan biri olarak görülebilir. Avrupa bütünleşmesine destek veren ABD “kazanmak” penceresinden AET'ye bakarken, Sovyetler Birliği de “tehdit” algısı penceresinden AET'ye yaklaşmıştır. Ayrıca ABD'nin Sovyet “tehdidine” karşı AET'ye destek vermesi ve AET'nin bütünleşme sürecindeki itici faktörlerden birinin Sovyet “tehdidi” olması da bu çerçevede değerlendirilebilir.

Vladislav Zubok'un belirttiği gibi, Avrupa bütünleşmesine yönelik Sovyet tutumu Soğuk Savaş dönemi boyunca değişimler geçirmiştir. Refah düzeyi yüksek bir AET'nin ortaya çıkması, Sovyetlerin Avrupa bütünleşmesine bakışındaki değişimin önemli bir nedeni olmuştur. Ancak bu değişimdeki asıl neden, Stalinist devrimci-empyral felsefenin yozlaşması ve önemi artan reform ihtiyacının Batı Avrupa'dan ayrı kalarak karşılanamayacağını görülmesi olmuştur. Sovyet dış politikası, yumuşama (*détente*) döneminde Sovyet ekonomisinin Batı ile yeniden bütünleşmesi için fırsatlar vermiştir.⁵⁵ Belirtildiği gibi, Soğuk Savaş'ta yumuşama dönemine girilmesinde hem AET'nin ekonomik bütünleşme yönünde elde ettiği başarının Sovyetler Birliği tarafından görülmesi ve bütünleşmenin kalıcılığının anlaşılması, hem

55 Vladislav Zubok, *a.g.m.*, s.97.

Sovyetler Birliği Dış Politikasında Avrupa Bütünleşmesi: 1950’li ve 1960’lı Yıllar

de, De Gaulle’ün etkisiyle Avrupa’nın ABD karşısında Sovyetler Birliği’ne yaklaşması etkili olmuştur.

Son olarak, gelişmelerin, Sovyetler Birliği’nin Avrupa bütünleşmenin uzun süreli olmayacağı ve işlevini kaybedeceği öngörüsünün tam tersi yönünde gerçekleştiği görülmektedir. Soğuk Savaş Sovyetler Birliği’nin yıkılmasıyla sonuçlanırken, 1992 Maastricht Antlaşması ile bütünleşmesini güçlendiren Avrupa Birliği’nin giderek daha güçlü bir siyasi ve ekonomik birlik olma yoluna girmesi söz konusu olmuştur. Friedman’ın belirttiği gibi, “Sovyetler Birliği, Maastricht Antlaşması’nın taslağının tamamlandığı ayda çöktü.”⁵⁶

1970’li yıllarla birlikte, taraflar arasında yakınlaşmanın giderek arttığı ve ilişkilerin normalleşmeye başladığı yeni bir döneme girilmiş, özellikle 1980’li yıllar tarafların siyasi diyalog sürecine girdiği yeni bir dönem olmuştur.

KAYNAKÇA

Alfred Zauberman, “The Soviet Bloc and the Common Market”, *The World Today*, Vol. 19, No. 1, January 1963

Arnold J. Toynbee, *Dünya, Batı ve İslam*, Çev. Abdullah Zerrar, (İstanbul: Pınar Yayınları 2002).

Arrigo Levi, “Why the Soviet Union is worried by Europe’s progress”, from *Corriere della Sera* (5 September 1962), Erişim 5 Eylül 2017, http://www.cvce.eu/content/publication/2002/7/23/99bd4cb9-23a2-4a57-a2e7-f3ce05583daa/publishable_en.pdf

56 George Friedman, *Avrupa Krizi: Yaklaşan Avrupa Krizi ve Olası Savaşların Patlama Noktaları*, Çev. İrem Sağlamer, (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2015), s.155.

İlhan ARAS

Christopher A. P. Binns, “From use to EEC: The soviet analysis of European integration under capitalism”, *Soviet Studies*, Vol. 30, No. 2, April 1978, 237-261.

David F.P. Forte, “The response of Soviet foreign policy to the common market, 1957–63”, *Soviet Studies*, Vol. 19, No 3, 1968, 373-386.

Gabriel García Márquez, *Doğu Avrupa’da Yolculuk*, Çev. İnci Kut, 2. Baskı, (İstanbul: Can Sanat Yayınları 2016).

George Friedman, *Avrupa Krizi: Yaklaşan Avrupa Krizi ve Olası Savaşların Patlama Noktaları*, Çev. İrem Sağlam, (İstanbul: Pegasus Yayınları 2015).

Haluk Özdemir, *Avrupa Mantiği: Avrupa Bütünleşmesinin Teori ve Dinamikleri*, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2012).

Iver B. Neumann, *Russia and the Idea of Europe: A study in identity and international relations*, (London and New York: Routledge, 1996).

John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, (New York & London: W.W. Norton Company, 2001).

John Pinder, “Economic Integration and East-West Trade: Conflict of Interests or Comedy of Errors?”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 16, Issue 1, September 1977.

Jonathan R. Adelman, Deborah Anne Palmieri, *The Dynamics of Soviet Foreign Policy*, (New York: Harper & Row Publishers, 1989).

Sovyetler Birliği Dış Politikasında Avrupa Bütünleşmesi: 1950'li ve 1960'lı Yıllar

Kenneth N. Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, Çev. Osman S. Binatlı, (Ankara: Phoenix Yayınevi 2015).

Marshall D. Shulman, "The Communist States and Western Integration", *International Organization*, Vol. 17, Issue 3, June 1963, 649-662.

Mikhail Lipkin, "The Soviet Union, CMEA and the Question of First EEC Enlargement", XIV International Economic History Congress, Helsinki 2006, Erişim 22 Eylül 2017 <http://www.helsinki.fi/iehc2006/papers3/Lipkin.pdf>

N. B. S. Scott, "The soviet approach to European economic integration", *Soviet Studies*, Vol. 9, No. 3, 1958, 292-298.

Oral Sander, *Siyasi Tarih*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1984).

Pierre Guillen, "The Role of the Soviet-Union as a Factor in the French Debates on the European Defence Community", *Journal of European Integration History*, Vol. 2, No 1, 1996, 71-83.

Robert David English, Ekaterina (Kate) Svyatets, "Soviet elites and European integration: from Stalin to Gorbachev", *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, Vol. 21, No. 2, 2014, 219-233.

Takeshi Yamamoto, "Détente or Integration? EC Response to Soviet Policy Change towards the Common Market, 1970-75", *Cold War History*, Vol. 7, No. 1, February 2007, 75-94.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
299-322

İlhan ARAS

Tatiana Zonova, “From Cold War to Cold Peace: the EU-Russian Relations”, MGIMO- Moscow, Erişim 5 Eylül 2017 <http://www.eui.eu/Documents/Research/HistoricalArchivesofEU/FriendsofArchives/FriendsHAEUConfZonova.pdf>

Vladislav Zubok, “The Soviet Union and European Integration from Stalin to Gorbachev”, *Journal of European Integration History*, Vol. 2, No 1, 1996, 85-98.

Werner Feld, “The Utility of the EEC Experience for Eastern Europe”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 8, Issue 3, September 1969, 236-261.

Wolfgang Mueller, “Recognition in Return for Détente?: Brezhnev, the EEC, and the Moscow Treaty with West Germany, 1970-1973”, *Journal of Cold War Studies*, Vol. 13, No. 4, Fall 2011, 79-100.

-----, “The Soviet Union and Early West European Integration, 1947-1957: From the Brussels Treaty to the ECSC and the EEC”, *Journal of European Integration History*, Vol. 15, No 2, 2009, 67-85.

Üsküdar
University
Journal
of Social
Sciences, 2017;
issue: 5,
299-322

Tasarımın Ekonomi Politigi

“İnsanı Yaratan Tasarım”

Political Economy of Design

“Design That Creates Human”

Devrim BARAN^(*)

Özet

İnsanın farklı deneyimlerle gerçekleştirdiği sayısız eylemin, hayatını sürdürdüğü maddi yaşamını hızla dönüştürdüğü, bu dönüşümün yansıması olarak kendini de farklılaştırdığı tüm ilişki düzlemlerinde tasarım kavramı kendi gücünü hissettirmektedir. Dolayısıyla Marks'ın emeği tanımlamak için “pasın, havanın ya da insan kanının bileşiminde oksijenin bulunması” tanımlamasında olduğu gibi tasarımın da düşünsel ya da fiziksel tüm sosyal ve maddi yaşama sızdığı söylenebilir. Gerçekten de özellikle günümüzde, içinden tasarım kavramının çekilip alınabileceği herhangi bir yaşam kesitinden bahsedilemiyor bu girift kavramın izlerine rastlanan her gözlemin derin bilimsel soyutlama ile tekrar düşünülerek somut ilerleyici gerçeklere ulaşılması ancak ekonomi politik yöntemle mümkün gözükmektedir. Bu çalışmanın, ekonomi politik yöntemle tasarım kavramını tanımlarken ‘tasarımın ekonomi politiği’ne de ışık tutması amaçlanmıştır.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
323-355

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş Tarihi: 24.10.2017 Kabul Tarihi: 26.11.2017

^(*) Yrd. Doç. Dr. Üsküdar Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölüm Başkanı, devrim.baran@uskudar.edu.tr / devrimbaran@gmail.com

Devrim BARAN

Anahtar Kelimeler: *Tasarım, Eleştirel Ekonomi Politik, Tasarımın Ekonomi Politigi, Ekonomi Politik Yöntem*

Abstract

Design concept demonstrates its power on every plane of relationship that human (individual) gains various experience through countless actions and transform their material life, and as a reflection of this transformation change themselves. Hence, as in Marx' understanding of labour indicating "the oxygen existing in the rust, in the air, or in the composition of the human blood"; it can be said that design also permeates through the social and material life both intellectually and physically. Especially today, as design can not be taken out from any slice of life, rethinking of every observation, that one encounters the traces of this intricate concept, with deep scientific abstraction to reach palpable progressive facts seems possible only through methods of political economy. This paper aims to light the way for the "political economy of design" while defining design concept with the methods of political economy.

Keywords: *Design, Critical Political Economy, Political Economy of Design, Methods of Political Economy*

Giriş

"Emek araçlarının (aletlerin) yaratılması ve kullanılması insan çalışmasını (işini) her çeşit çabadan ayırt eden en mükemmel kıstastır. Bundan ötürü Franklin insanı şöyle tanımlamıştı: İnsan alet yapan [tasarlayan] bir hayvandır."¹

Toplumların ekonomik katmanları, sınıfları ve onların güç ilişkilerini hem yansıtan hem de etkileyen önemli bir hareketliliğe sahiptir.

1 Karl Marks, *Kapital*, Cilt I, çev. Alaattin Bilgi, (Ankara: Sol Yayınları 2004), s. 167. (Köşeli parantez yazarın notudur.)

Tasarımın Ekonomi Politikği “İnsanı Yaratan Tasarım”

Dolayısıyla politika, toplum ya da insanın yaratıcı üretimlerine ilişkin ekonomik yansımaların birbirinden farklı/ayrı uzmanlık alanları olarak değerlendirildiği, incelendiği ya da öğretildiği her karşılaşma toplumsal, düşünsel ve kültürel çeşitliliğin yok edildiği, güç ilişkilerinin görünmez kılındığı (sömürünün meşrulaştırıldığı) kısır sonuçlar doğurmaktadır. Bizzat insan eliyle yaratılan tüm kötülüklerde olduğu gibi bu sonuçların da büyük ustalıklarla gizlendiği ideoloji ve medya benzeri majör alanların baş sırasında artık tasarım etkinliğinin yer aldığı yakın gelecekte çokça tartışılacaktır. Bu son kurulan cümlede de olduğu gibi, medyanın ya da tasarımın suçlandığı düşüncelerde genellikle göz ardı edilen küçük bir detayın hatırlatılması gerekmektedir: Bu suçlanan unsurlardan hiçbiri nefes almıyor! Medya ya da tasarım kandırıyor diyerek tek ve gerçek suçlu olan insanı yine medya ya da tasarımı kullanarak gizlemeye çalışmanın korkunç diyalettiği ancak, merkeze insan ve onun ürettiği maddi yaşamını önceleyen ‘eleştirel ekonomi politik’ koyularak aşılabilir. Çünkü insan eli değmeyen hiçbir ideoloji kendini iletişim kanalları aracılığı ile yayamaz, tıpkı bizzat insan eli ve düşüncesinden doğmayan hiçbir tasarımın insanları tüketim canavarına dönüştüremeyeceği gibi. Dolayısıyla ‘sunulan gerçek’ üzerinden ‘gizlemek istenilen’ gerçeği göstermeme yollarını geliştirme uğraşına dönüşen tasarım, bir gün insan ve ‘onun kendini üretimiyle’ (eleştirel ekonomi politikle) yüzleştirildiğinde, tasarım yazarlarının kulağına ‘yaşamı belirleyen asıl şeyin kendini maddi ve düşünsel olarak üreten insanın *bunu nasıl yaptığı*’ sorusu fısıldanacaktır.

Emile Botigelli’nin “Ekonomi Politikğin Eleştirilmesine Katkı” için yazdığı giriş yazısında Marks’ın “*Devletin yapısını meydana getiren, insanların iradesi değil insanlar arasındaki ilişkilerin objektif durumudur; Hegel’in sandığı gibi burjuva toplumu hukuki yapıyla açıklanamaz. Hukuk bir üst yapıdır ve burjuva toplumu ancak mülkiyet ilişkileriyle açıklanır*” diye düşündüğünden

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
323-355

Devrim BARAN

bahseder.² Tasarım kavramının da insan iradesiyle olgunlaşan ancak ekonomik sonuçlarla şekillenen günümüz algısı, yalnızca tasarım disiplinleri ya da prensipleri ve algı psikolojisi ya da ergonomi vb. akademik üst yapı söylemlerle açıklanamaz ve tanımlanamaz; dahası anlaşılamaz. Sonuçta tasarımın herkesin görebildiği biçimsel ve teknolojik değişimleri ile insana dokunan kısımları üzerinden yürütülen güncel tartışmalarının, durum komedisi gibi anlık heyecan yaratmaktan ileri gidemiyor olması da bunun kanıtıdır. Dolayısıyla Marks'ın

“...hayatlarının (varlıklarının) sosyal üretiminde insanlar, iradeleri dışında belirli, zaruri ilişkiler [yani] maddi üretim güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eden üretim ilişkileri kurarlar. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun ekonomik yapısını, üzerinde hukuki ve siyasi bir üst yapının yükseldiği ve kendisine belirli sosyal bilinç şekillerinin tekabül ettiği somut değeri meydana getirirler. Maddi hayatın üretim tarzı genellikle sosyal, siyasi ve fikri hayat sürecini belirler. (şartlandırır)”³

...şeklinde kısaca dile getirdiği ve çalışmalarına yön verdiğini belirttiği bu sonuç, tasarım kavramının tarihsel gelişimini yeniden anlamaya çalışmak için kılavuz olarak ele alınabilir. Çünkü “İnsanların varlıklarını (hayatlarını) belirleyen bilinçleri değil, aksine insanların bilinçlerini belirleyen onların sosyal varlığıdır.”⁴ diye devam eden aynı sonuç yazısından, tasarımla şekillenen ve gelişen iktisadi çevrenin insan hayatı ve bilincini yarattığı, ardından bu bilincin tasarlamaya devam ettiği ve sonuç olarak birbirinden koparılamayan bu döngünün tasarımı ‘kavramlaştırdığı’ (kendi anlamını yarattığı/oluşturduğu) düşüncesine de ulaşılabilir.

2 Karl Marks, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, çev. Orhan Suda, (İstanbul: May Yayınları 1974), s.V.

3 Karl Marks, *a.g.e.*, s.5.

4 Karl Marks, *a.g.e.*, s.5.

Tasarımın Ekonomi Politikği “İnsanı Yaratan Tasarım”

İnsan ayrı ayrı ya da birlikte gösterdiği çabanın ürünü olarak cisimleri nasıl kullanacağını ve ondan nasıl yararlanacağını, belki de ilk olarak hayatta kalma güdüsüyle kavramaya başlar. Bu kavrayış, işlevini fark ettiği ve doğal çevrede var olan şeyleri anlamak, birleştirmek, düzenlemek yani tasarlamak demektir. Yan yana getirilen ve düzenlenen yani tasarlanmaya başlayan cisimlerin ihtiyaçlar doğrultusunda ve daha derinlikli geliştirilmesiyle oluşan “kullanım değeri” olgusunun da insanoğlunun yaşamına böyle bir giriş yaptığını söylemek çok zor bir çıkarım olmasa gerek. Aslında söylenmeye çalışılan, içinde yaşadığı geniş evrenle ilgili biriktirdiği deneyimlerin gerçekte, tasarladığı nesnelere üzerinden ulaştığı “kullanım değeri birikimi” olduğunu keşfeden insan zihninin düşünmeye alışmış ve hızla bilinç kazanmaya başlamış olduğudur.

İnsan bir nesne tasarlar (yapar) ve adını örneğin mızrak koyar. Artık o insanın bilinci, tasarladığı o nesneyi yaşamını kolaylaştıracak/şekillendirecek biçimde kullanmaya başladığı andan önceki varlığının sahip olduğu bilinçle aynı değildir, çünkü mızrağı tasarlayarak bu nesnenin sağlayacağı tüm olanaklara kavuşan “mızrağı tasarlamış bir insan bilinci” ile karşı karşıyayızdır. Mızraksız bir insan olarak avlayamayacağı besin maddelerine artık sahip olduğu düşünüldüğünde, aslında bu insanın mızrağı tasarlarlarken hayatta kalmasını sağlayacak besin maddelerine sahip olabilecek insanı, dolayısıyla sonraki nesilleri de tasarladığı ortadadır. İnsan olmadan mızrak hiçbir işe yaramayacaktır, çünkü aslında o nesne mızrak olarak tasarlanıncaya kadar doğada zaten var olan sıradan bir dal, kemik ya da taş parçasıydı. Bu parçaların birlikte kullanılmasıyla mızrak olarak kazandığı işlev o insanın ulaştığı bilinçliliğin ürünüdür, yani mızrağın işe yaramasında “mızraklı insanın bilincinin” altının çizilmesi gerekmektedir. Sonuç olarak mızrak, “mızraksız insan bilincinin” ellerinde işe yaramayacak bir nesnedir; tasarım ve insan etkileşiminin/bilinçliliğinin oluştuğu ve geliştiği yani ‘emek’ ve ‘kullanım değerinin’ var olduğu nokta da burasıdır. Dolayısıyla “İnsanın çalışma araçları yardımıyla, doğadaki

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
323-355

Devrim BARAN

eşyaları kendine mal ettiği, onları dönüşüme uğratarak kendisine yararlı hale getirdiği, amaçlı ve bilinçli faaliyeti...”⁵ diye başlayan tanımın, makalenin başlığına bakarak tasarım kavramı için yapıldığını düşünenlerin bu tanımın ‘emek’ için yapıldığını okuduklarında şaşkınlıkları doğaldır. Çünkü bir amaç doğrultusunda gerçekleştirilen bilinçli dönüşümler, yarar sağlama güduları, yaşamı kolaylaştırma uğraşı gibi tanımların tasarım kavramını açıklayan cümlelerde de ortak öğeler olarak sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. “**Emek** en başta insan ile doğa arasında bir süreçtir; insanın doğa ile kendisi arasındaki madde alış-verişini kendi faaliyetiyle sağladığı, düzenleyip denetlediği bir süreçtir.”⁶ Marks’ın bu cümlesinde yer alan ‘emek’ kelimesi ‘tasarım’ kelimesiyle yer değiştirildiğinde kusursuz bir ‘tasarım tanımlamasının’ girişi gibi durmaktadır; zihinsel ve fiziksel olarak.⁷ Dolayısıyla mızrağı tasarlayan insan bilincinin gelecek nesilleri de tasarlamaya başladığı aşamada yarattığı ilk önemli “kullanım değeri” kavramına ek olarak artık “emek” kavramını da ekleyebiliriz, çünkü Marks’ın aynı cümlesinin devamında yer alan şu kısım:

“İnsan, doğadaki eşyaların karşısına bir doğa gücü olarak çıkar, bedenselliğini temsil eden doğa kuvvetlerini; kollarını, ayaklarını, baş ve ellerini, doğadaki eşyaları kendi yaşamı için kullanabileceği bir biçimde elde etmek amacıyla harekete geçirir. Bu hareket sayesinde kendi dışındaki doğaya etki yapıp onu dönüşüme uğratarak, aynı zamanda kendi doğasını da değiştirir. Kendi

5 Manfred Buhr, Alfred Kosing, *Bilimsel Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları 1999), s.79.

6 Manfred Buhr, Alfred Kosing, *a.g.e.*, s.80.

7 “*Kafa Emeği ve Kol Emeği: Başlangıçta bir birlik oluşturduğu halde, daha sonra toplumsal iş bölümünün ortaya çıkmasının yol açtığı sınıflarla birlikte birbirinden ayrılıp bağımsızlaşan, kafa emeğinin tamamen varlıklı sınıfların tekeline geçmesiyle de sosyal birer karşıtık durumuna gelen ve ancak sınıfsız toplumda sınıf çelişkilerinin ve toplumsal iş bölümünün aşılmasından sonra, daha yüksek bir basamakta gene bir birlik oluşturacak olan insan faaliyetinin iki yanı.*” Manfred Buhr, Alfred Kosing, *a.g.e.*, s.230.

Tasarımın Ekonomi Politikliği “İnsanı Yaratan Tasarım”

doğası içinde uyuklayan güçleri geliştirir, bu güçlerin birbiri üzerindeki etkilerini kendi egemenliği altına alır.”

... okunduğunda ise yaptığı emek tanımı ile aynı zamanda ne denli başarılı bir tasarım tanımına da imza attığına ve bunun şimdiye kadar nasıl fark edilmediğine hayıflanmamak mümkün değildir. Kullanım değeri ya da emek gibi ekonomi politikte anılan kavramları eş zamanlı olarak rahatlıkla tasarım üzerinden de konuşabildiğimiz bir göstergesi olması açısından lütfen şu alıntıda yer alan “emek” kelimesini “tasarım” ile yer değiştirerek tekrar okuyun, anlayacaksınız: “... **Emek**, amaçlı bir faaliyet olarak bilinç ve iradeyi kapsar; çünkü tasarlanmış sonuç, daha işin başında fikrinsel biçimde vardır. İnsan, emeğini kullanarak güçlerini ve yeteneğini geliştirdikçe, kendi varlığını da gerçekleştirir.”⁸

Bu yazı kapsamında tasarım kavramının, yapmak, kullanmak, seçmek vb. eylemsel ve yaşamsal somut sonuçları üzerinden oluşan bir ‘soyutlama’ olduğu⁹ ve de tasarımın gelişimi ile üretimi sırasındaki fikir ve katkıların, tasarımcı tarafından görülen, algılanan ya da kavrananlar veya sosyo-politik/ekonomik/kültürel etkilerin duyumsanan sınırları içinde oluştuğu kabul edilmektedir. Bunlar (ya da bölgesel farklarla saptanabilecek yerel tutumlar) kimi zaman tasarımcıyı, tasarımını geliştirirken geri dönüp, kritik gördüğü toplumsal sinir uçlarını dikkate almaya, gerekli görülen değişiklikleri yapmaya, istenmeyen koşulları kaldırmaya veya daha iyi bir iletişim için alternatif üretmeye yöneltir. Dolayısıyla tasarım kavramının maddeci diyalektik yöntemle ulaşılan soyutlaması üzerinden yürütülecek tartışmaların, ‘nesnellik¹⁰ ile tarafsızlık’ arasındaki fark üzerinden sürdürülen

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
323-355

8 Manfred Buhr, Alfred Kosing, *a.g.e.*, s.80.

9 Soyut-somut tartışması içinde yer alan tasarım kavramı için bakınız: Devrim Baran, “Tasarımın Diyalektiği: Diyalektik Kavrayışla Tasarım Kavramına Dokunma Denemesi”, Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2016, say. 3, ss.104-107.

10 “... nesnel varlık demek mevcut eşyanın bilincin dışında ondan bağımsız olması demektir... bilginin nesnel içeriğin ise öğrenen insanın bilincine nesnel gerçeğin

Devrim BARAN

tartışmalarla benzeştiği birçok yakınlaşma vardır. Bilindiği gibi nesnellik, arzu ya da ön yargı gibi öznel düşüncelerin arındırıldığı ‘gerçeklik’ ve ‘mantık’ esasları üzerine temellendirilir. Ancak bu, söz konusu esaslara uyan bir tasarımın aynı anda bir ideolojiyi de üretiyor/yayıyor olmadığı anlamına gelemmez; yani tarafsızlığın sorgulanması, tasarımcının deneyimleri, eğilimleri ve değerleri üzerinden oluşan tasarımın öznel yapısının gerçekliğe ve mantığa ne ölçüde bağlı kaldığının araştırılmasından öte, sorgulanırken hangi soruların seçildiği (sorulan ya da sormamayı seçtiklerimiz) ile değerlendirilmelidir.

Dolayısıyla gerçeklik ve mantık esaslarına bağlı görünen bir tasarım etkinliğinin tarafsız¹¹ olduğu söylenemeyeceği gibi sorulması gereken doğru soruların da, çalışmalarında “yeni oluşan sanayi kapitalisti” referansı bulunan Adam Smith’in temsil ettiği” klasik ekonomi politik” ile referanslarını her zaman işçi sınıfından alan Karl Marks’ın temsil ettiği “eleştirel ekonomi politik” üzerinden saptanması gerekmektedir.¹²

aslına uygun biçimde yansımaları, yani bilgi ve bilgisi edinilen eşyanın örtüşmesi demektir. Nesnellik: Maddeci diyalektiğin ve onun yanı sıra bilimsel araştırmanın, önermelerin, teorilerin söz konusu nesnelere ya da nesne alanlarıyla örtüşmesini sağlamayı -önermelerin, teorilerin vb. içinden, öznel düşünceleri, arzuları, ön yargıları uzaklaştırmayı- amaçlayan yönlemsel isteği. Bu anlamda maddeci diyalektik öğrenmenin kaçınılmaz ögesi ve zorunlu koşulu olarak Lenin’in söylemiyle “daima incelemenin nesnellliğini” ister. Nesnelcilik ile nesnellik birbirinden ayrı kavramlardır.” Manfred Buhr, Alfred Kosing, “Bilimsel Felsefe Sözlüğü”, (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları 1999), s.296.

11 “Tarafluluk: Sınıflı toplumda toplumsal bilincin ve bireysel eylemin her biçiminin sınıfsal karakterini dile getiren ilke... İnsan toplumunu tüm tarihinde insanlar pratik olarak taraf tutarlar; bu bilerek ya da bilmeyerek olabilir, hatta tarafsızlık biçimine bile bürünebilir... sınıflara bölünmüş bir toplumda, tarafsızlık akıl alacak şey değildir.” Manfred Buhr, Alfred Kosing, a.g.e., s.395.

12 Douglas Dowd, *Kapitalizm ve Kapitalizm’in İktisadi-eleştirel bir tarih*, çev. Cihan Gerçek, (İstanbul: Yordam Kitap 2013), s.33.

Ekonomi Politik

1800’lerde sanayi devriminin Britanya’da filizlenen ve önlenemeyen yükselişiyile oluşmaya başlayan ‘klasik ekonomi politikğin’ isim babası Markstır. İngiliz William Petty ve Fransız Pierre de Boisguillebert gibi ‘klasik ekonominin’ öncüleriyle Adam Smith, David Ricardo, Thomas Robert Malthus, Jeremy Bentham gibi ‘klasik ekonomi politikçilerin’ bilinçli kapitalist toplum yandaşlığını kapsayan bir deyimdir. Adam Smith zenginlik kaynağı olarak sosyal iş (emek) ve özellikle iş bölümü ile işin yapıldığı yerdeki sosyal ilişkilerin milletlerin zenginlik kaynağına olan etkilerini araştırırken Ricardo ise ekonomi politikliği, toplumu oluşturduğunu düşündüğü üç sınıf (toprak sahipleri, sermaye sahipleri ve emekçiler) arasındaki dağılımın düzenlendiği bir bilim olarak ele alır. Ardından Marks’la Engels 1844 *El Yazmaları* ve *Komünist Manifesto*’yla ekonomik süreci, insanların ihtiyaçlarını gidermeye yarayan maddi araçların üretim ve dağılımının sosyal süreci olarak ele aldıkları ayırıcı ekonomi politik çizgiyle kapitalizmin iktisadi kanunlarını eleştirel olarak ortaya koyarlar.¹³ İnsanlar arasında kurulan üretim ve dağılım ilişkilerinin, üretim güçlerinin gelişmesiyle oluşan çelişkinin içinde normalleşeceğini düşünen Marks ‘*Kapital, Almancaya İkinci Baskısına Sonsöz*’ kısmında dile getirdiği gibi modern toplumun ekonomik hareket kanunu üzerindeki örtüyü kaldırmak istemektedir. İşte bu istek ki tasarımın üzerine serilen örtünün ancak üst yapı söylemlerden arındırılarak kaldırılabilceği ve kavramsallaştırılabileceği düşüncesini yani bu çalışmanın çıkış noktasını temsil etmektedir.

Kısaca Smith okunduğunda yazılanların büyük bir çoğunluğunu ‘sömürenler’, Marks okunduğunda ise ‘sömürülenlerden’ oluştuğu gözlemlenebilir; yani aslında her ikisinin de işçi sömürsünü kapitalizmin özü olarak düşündükleri anlaşılmaktadır. “*Her ikisi de düzgün, onurlu yanıtlar*

13 Oskar Lange, *Ekonomi Politik: Akımlar ve Bilimsel Bilgilerin Belirlenmesi*, (İstanbul: Ataç Kitabevi 1968), çev. Muvaffak Şeref, ss.4-5.

Devrim BARAN

*verdiler. Her biri çok farklı şekilde “nesnellik” ile “yansızlık” arasındaki ciddi farka işaret etti. Her ikisi de nesnel, gerçekliği ve mantığı da sündürmediler, ama ikisi de yansız değildi: karşıt toplumsal çıkarları dile getiriyorlardı.”*¹⁴

Benzer şekilde tüm iyi niyetli çabalara rağmen kapitalizmin içinde doğan ve gelişen akademik üst yapıların doğal ortamlarında geliştirdikleri sermaye yanlısı tasarım anlatımlarıyla kavramsallaştırılmayan bu terim özde insana odaklansa da insanı vareden maddi yaşamın göz ardı edilen soyutlamaları (eleştirel ekonomi politiğin eksikliği) nedeniyle toplumsal bir karşılık yaratamayacaktır. Antik çağ ve Aristoteles’le başlayan iktisadi faaliyetler (insanca değerlerin yaratıcısı olarak ve kurulu düzeni korumak amacıyla); her malın iki değeri bulunduğunu okuduğumuz “Poitika”da ekonomik (doğadan gelen, doğal ekonomi, kullanım değeri) ve chrematistik (insanların birbirleriyle olan ticareti, servet edinme, değişim değeri)¹⁵, “Nikomakhos’a Etik”de ise “... *değiş tokuşu yapılan her şeyin belli bir şekilde karşılaştırılabilir olması gerekir. Para da bu yüzden ortaya çıkmıştır ve bir anlamda ortayı buluyor; çünkü o her şeyi ölçer, dolayısıyla aşırılığı ve eksikliği de ölçer, yani bir eve ya da besin maddesine kaç ayakkabımın eşit olduğunu ölçer...*”¹⁶ açıklaması üzerinden ulaştığımız nomisma (para) ve nomo (uylaşım) kavramlarıyla izine rastlanabilir derinliğe ve geçmişe sahiptir. Milattan önce 322 yılında Khalkis’de yaşamını yitiren Aristoteles’in milattan sonra 2. yüzyılda yayınlanan metinlerinden başlayarak izini sürmeye çalıştığımız bu kavramın geliştiği habitat olan ekonomi, Rousseau tarafından ise şöyle açıklanmaktadır:

14 Douglas Dowd, *a.g.e.*, ss.18-20.

15 Aristoteles, *Poetika*, çev. Furkan Akderin, (İstanbul: Say Yayınları 1987), ss. 12-29.

16 Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, çev. Saffet Babür, (Ankara: BilgeSu Yayınları 2007), ss.102-104.

Tasarımın Ekonomi Politikliği “İnsanı Yaratan Tasarım”

“Bu sözcük [Manevi ve Politik] Grekçe ev (oikos) ve yasa (nomos) sözcüklerinden oluşmuştur ve aslında bir ailenin tümünün ortak iyiliği için evin bilgece ve dürüstlikle yönetilmesini belirtir. Anlamı, daha sonra büyük bir aileyi yani devleti kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu iki farklı anlamı ayırt etmek için sonuncu durumda genel ekonomi ya da politik ekonomi, birinci durumda ise ev ekonomisi ya da özel ekonomi sözcükleri kullanılır.”¹⁷

Aynı kaynakta Boulanger ekonomi politik için “...insanların toplum içinde yaşamalarını sürdürmeleri ve bu toplumda onları mutlu kılma sanatıdır ve insan ırkı için de bundan daha yararlı, daha ilgili ve yüce bir amaç olamaz”¹⁸ diye yazmıştır.

Antik, ortaçağ ve erken modern çağlarda iktisadi faaliyetler toplumsal yapının sahip olduğu kurumsal ve sosyal değerler kapsamında yürütülür ve dolayısıyla daha büyük toplumsal süreçleri etkilemezdi. Örneğin ortaçağda skolastik düşünürlerin *justum pretium* konusunda Aristotelesçi yaklaşımları gözlemlenirken bazılarının *aestimato*'ya gönderme yaptıkları ve fiyatların belirlenmesi konusunda öznel ya da nesnel öğelere dayandıkları, ancak her koşulda tartışmaların ahlak sorunu çerçevesinde gerçekleştirildiği bilinmektedir.¹⁹ Bu çağda ek olarak ekonominin din açılımlı ve kurulu olan düzenin devamlılığını önceleyen yaklaşımlarla tartışıldığı, üretim ve dağıtım süreçlerini yöneten kanunların incelenmediği de söylenmelidir. Konuyla ilgili ilk bilimsel hareketliliğe 16. ve 17. yüzyıllarda merkantilist yayınlarda (sermaye ile monarşi maliyesi arasında) rastlanmaktadır.²⁰ Değerin bir malı değiştiren insanın kişisel ihtiyacından değil, değiştirme zorunluluğu olan tüm insanların ortak ihtiyacından doğduğunu dile getiren Jean Buridanus,

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
323-355

17 Diderot, D'Alembert, *Ansiklopedi ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü* içinde Rousseau'nun kaleme aldığı “Ekonomi [Manevi ve Politik]” maddesi, çev. S. Hilav, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 1996), s.180.

18 Diderot, D'Alembert, *a.g.e.*, s.186.

19 İşıya Üşür, “Ekonomi Politik: Zarif Mezar Taşları”, *Praksis*, sayı 10, 2003, s.214.

20 Oskar Lange, *a.g.e.*, s.77.

Devrim BARAN

ekonomiyi ilk kez dinden ayrı düşünerek özgürleştirmeye çalışan Nicolaus Oresmius, tarihsel olaylarda doğa ve insan etkisini sezerek tarihsel zorunlulukla kaderciliğe karşı çıkan liberal düşünceleriyle İbni Haldun, sosyal eşitsizlik düzeninin Tanrı işi olduğunu ve bu sebeple aynen korunması gerektiğini düşünen Luther, ilk kez kapitalist bir anlayışı kuramsal düzlemde savunarak emeği ekonomik bir değer kabul eden Calvin, ekonomik olayları dogmatik yaklaşımlar yerine deneysel çözümler üreten ve köleliğin kaldırılmasını savunan Bodin vb. ardından “ekonomi politik” deyimini 16, 17. ve 18. yüzyıllarda Devletçilik, ulusal ekonomiyi koruyuculuk ve sanayicilik sorunları üzerine yoğunlaşan merkantil dönemde (servet olarak) göreceğiz. Klasik ekonomi politiği ve onun son önemli temsilcisi Ricardo’yu burjuva bakış açısını aşamadığı ve kârı artı-değerden ayıramayarak iki farklı soyutlama düzeyine ulaşamadığı için “kör” olarak niteleyen Sungur Savran “... yetersizliklerine rağmen, Ricardo emek değer teorisini ayakları üzerine bir kez oturtmuştur. **Bu teorinin tutarlı bir hale getirilmesi Marks’ın sadece dehasını değil, aynı zamanda topluma farklı bir sınıfın, proletaryanın bakış açısından bakmasını da bekleyecektir**”²¹ diyerek 1867’de Kapital’in ilk cildinin yayınlandığı tarihe işaret edecektir.

1844’te burjuva üretim ilişkilerini sosyal üretim sürecinin son çelişmeli şekli olarak niteleyen Marks:

“Gelişmelerinin belli bir safhasında toplumun maddi üretim güçleri, mevcut üretim ilişkileriyle ya da bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan mülkiyet ilişkileriyle çatışıyorlar; ... ekonomik üretim şartlarında meydana gelen -ve tam bilimsel bir şekilde gözlenebilen- maddi sarsıntı ile hukuki, dini, estetik ya da felsefi şekilleri kısacası insanların bu çatışmanın bilincine

21 Sungur Savran, “Ricardo’nun Dehası ve Körlüğü”, David Ricardo, *Ekonomi Politiğin ve Vergilendirme İlkeleri* içinde, (İstanbul: Belge Yayınları 2007), s. 21-22.

Tasarımın Ekonomi Politikliği “İnsanı Yaratan Tasarım”

varmalarını ve bunu sonuçlandırmalarını sağlayan ideolojik şekilleri birbirinden ayırt etmek gerekir.”²²

diyerek üretimi, üretim içinde bulunan insanlar arasında kurulan ilişkiler zemininde inceleyecek eleştirel ekonomi politikliği geliştirmiştir. Lenin’in ekonomi politikliği üretimden çok üretimdeki insanların toplumsal ilişkileriyle açıkladığı düşünce yapısını²³ Nikitin’de ise “*toplumsal üretim ilişkilerinin, yani insanlar arasındaki ekonomik-sosyal ilişkilerin gelişmesinin bilimidir*”²⁴ şeklinde görmekteyiz.

Buraya kadar özetlenmeye çalışılan ekonomi politik ancak bir yöntem olarak açıklandığında yazımızın konusu haline dönüşecektir. Bu aşamada Marks ve özellikle onun Kapital’ini çok iyi analiz eden Oskar Lange’in ekonomi politik yöntemi²⁵ çatı kaynak olarak kullanılacaktır. Nesnel ekonomik kanunların aktarımını yapabilecek bir bilgiye ulaşmanın yani bilgilenme yollarının tümünün bilime ait bir yöntem oluşturduğunu söyleyen Lange, benzer şekilde ekonomi politikğin de tüm bilimlerde olduğu gibi etkili bir yöntemle sahip olduğunu söyler:

“Ekonomi politikğin yöntemi art arda üç araştırma davranışına ayrılır. Bunlar: soyutlama, ilerleyici somutlama ve gerçekleştirilmedir. Soyutlama ekonomik sürecin esas -belirli koşullar içinde devamlı tekrarlanan- unsurlarını ve bu unsurlar arasında devamlı meydana gelen ilişkileri (oranları) zihinde [esas olmayan unsurlardan] ayırmaktır...”

22 Karl Marks, *a.g.e.*, s.6.

23 V. İ. Lenin, *Rusya’da Kapitalizm’in Gelişmesi*, çev. Seyhan Erdoğan, (Ankara: Sol Yayınları, 1988), s.46.

24 P. Nikitin, *Ekonomi Politik*, çev. Hamdi Konur, (Ankara: Sol Yayınları 2012), s.27.

25 Oskar Lange, *Ekonomi Politik’in Metodu*, çev. Muvaffak Şeref, (İstanbul: Ataç Kitabevi 1966).

Devrim BARAN

Düşünce, nesnel olarak var olan dış evrenle, pratikte deneyimlenenlerin sürekli karşılaştırılması yoluyla oluşur; bu deneyim dış evrenin zihinde yalınlaşmış yansımalarını yani soyutlamayı gerçekleştirir:

“Soyutlama belirli koşullar içindeki bir ekonomik sürecin en genel unsurlarının ve de en genel ekonomik kanunlarının neler olduğunu ortaya koymakla sonuçlanır. Elde edilen sonucun ilerleyici somutlaması daha özgül koşullar içinde tekrarlanan unsur ve ilişkileri incelemekle olur. Son olarak gerçekleştirme, ilerleyici somutlama yoluyla elde edilen sonuçları, ekonomik sürecin, ilgili gözlemin koşulları içinde meydana gelen somut, sahiden oluşumuyla karşılaştırmaktır.”²⁶

Diğer iki aşama olan ilerleyici somutlama ve gerçekleştirme, düşünce ile nesnel gerçeğin tekrar karşılaştırılarak yeni düzenlemelerin yapılabilmesine olanak tanır, yani somutlama ve gerçeklemelerin sürekliliği düşünce ve gözlem arasında birbirini kontrol eden ya da düzenleyen ilişkiyi yaratır. Ampirik çalışma evreninde araştırma yapan teorik bilimlerin bilme yolu, bilme sürecinin diyalektik yapısını bu sıralamayla gerçekler.

Milyonlarca insanın farklı deneyimlerle gerçekleştirdikleri birçok eylemin maddi yaşamı çeşitli yollarla dönüştürdüğü, maddi yaşamın da dolayımında insanı şekillendirdiği ve birbiri içine geçen çözümlerin yaratıldığı, özellikle ekonomi politik gibi araştırma yöntemlerinde soyutlama, gerçek ve zorunlu olanı ortaya çıkartma eylemidir. Zaman zaman, rastlantısal olarak oluşan ne varsa onları zihinden temizleme yöntemidir. Girift yapısal özellik sergileyen ilişkileri (oranları), özgül olanlara indirgeyerek ayıklamaktır. Araştırma konusunu oluşturan zorunlu alanların yan unsurlarla çevrelediği karmaşık durumlarda soyutlamanın bilimsel değeri de artmaktadır; ekonomi politik için önemi de buradan gelmektedir. Kısaca ekonomi politikte “bilimsel soyutlama incelenen sürecin karşılaştırmalı gözlemine ve çözümlenmesine

26 Oskar Lange, *a.g.e.*, s. 22.

Tasarımın Ekonomi Politikği “İnsanı Yaratan Tasarım”

dayanır ki bu da az ya da çok genel, az ya da çok esaslı unsur ve ilişkileri, ikincil (beklenmedik) unsurlardan ayırmaktadır.”²⁷ Ekonomi politikğin yöntemi soyutlamadan sonra ilerleyici somutlama yoluyla ‘artık daha iyi kavranmış bir gerçeğe’ (mantık ile değerlendirilmeden geçirilmeden önceki aşamadan) geri döner. Benzer ilerleyici bir somutlamanın klasik bir örneği olarak Marks’ın Kapital’ini örnek gösteren Wlodzimierz Brus ekonomi politik yöntemi gayet yalın bir şekilde şöyle dile getirmektedir:

“Gerçeğin sahici ve eksiksiz bir görüntüsünü verebilmek için, onu meydana vuran somut biçimlerden hareketle derinliğine dalmak ve olayları çözümleyerek, yani soyutlama yönteminden yararlanarak bu biçimlerin özlerine varmak, sonra da soyutlamadan somuta, gerçeği meydana vuran somut biçimlere -ama bu kez sahici özlerin anlaşılmasıyla aydınlanmış biçimlere- bundan ötürü de çok yanlış bir bütünlük halinde örgütlenmiş, hayat dolu ve hayatla titreşen biçimlere doğru yolu ters yönde yürümek gereklidir.”²⁸

Tasarımın Ekonomi Politikği

Arkeologlar insanın dünyadaki varlığını tasarladıkları aletler üzerinden belirlerler; çünkü fizyolojisinin besin ve barınak edinmek için yetmeyen kısmını aletlerle tamamlamak zorundadırlar. Benzer olarak Nikitin Marks’ın da ekonomik dönemleri o dönemlerde üretilen maddi mallara göre değil maddi malları üreten iş aletlerine göre birbirinden ayırdığını söyler.²⁹ Burada insanların bireysel olarak ya da toplum içinde sürdürmeye çalıştıkları yaşamlarının doğayı değiştirdikleri ve yeniden şekillendirdikleri her saniyesinde yarattıkları değerden ve bu değerın bünyesinde barındırdığı tasarım kavramından bahsediliyor.

²⁷ *a.g.e.*, s.26.

²⁸ Wlodzimierz Brus, “Marks’ın Kapital’inin Işığında Diyalektik Methodun Kimi Problemleri”, Oskar Lange içinde *a.g.e.*, s.42.

²⁹ P. Nikitin, *Ekonomi Politik*, çev. Hamdi Konur, (Ankara: Sol Yayınları 2012), s.17.

Devrim BARAN

Barınmak, giyinmek ya da doymak için ortak bir çabanın ürünü olarak üreten insanın kapitalizmle evrimleşen sanal reflekslerine açıklık getirmek, ilk çağların yaşamını sürdürmeye çalışan insan çabası/kaygısının (**fizyolojik açıklığının**), orta çağın çarmlı gerilen çaresizliğinin (**sosyal kısırlığının**), geçtiğimiz yüzyılın gösteriş ve zenginliği, sınıf ve ülkelerarası savaşları, emek ve sömürsününün (**açgözlülüğünün**), içinde bulunduğumuz yüzyılın ise sanal varoluşunun (**açlığı unutuşunun**) tarihsel sürecini unutmamayı, eleştirel ekonomi politik çözümlerler üzerinden yapılacak bilimsel soyutlamaları ve ilerleyici somutlamaları gerektirmektedir. Tasarımın, aklı ve bilinci istila etmediği ve göz başta olmak üzere duyu organlarının gerçek işlevlerini unutturmadığı her sağlıklı düşüncenin günün sonunda kabul edebileceği çift taraflı sicili, ancak ekonomi politik bir yaklaşımla incelendiğinde eğitim, sağlık, barınma, ulaşım ve üretim konusunda insanlığa kattıklarının yanı sıra açlık, sefalet, sömürü, istila (emperyalizm) ve savaşları yarattığını da görebileceğidir. Eğer tasarım karşımıza buharlı lokomotifler ve gemiler olarak çıkmıyadı sömürgeci toplumların Afrika'yı paylaşmaları, çatışmaları ve yarattığı kısımlar da olmayacaktı demek istiyoruz. Bunu derken de daha önce yazdığımız gibi kapitalizmin yarattığı insan bilinci değmeyen hiçbir tasarımın bunları yapamayacağı ön koşulunu unutmuyoruz:

“ ... Burjuvazi, henüz yüzyılı bulmayan sınıf hâkimiyeti süresince daha önceki kuşakların hepsinden daha büyük ve daha görkemli üretici güçler yarattı. Doğa güçlerine boyun eğdirilmesi, makineler, kimyanın sanayi ve tarıma uygulanması, buharlı gemiler, demiryolları, elektrikli telgraflar, koskoca kıtaların tarıma, nehirlerin gemiciliğe elverişli kılınması, mantar gibi biten dev nüfuslar –daha önceki yüzyıllarda, toplumsal emeğin bağrında bu üretici güçlerin yarattığına ilişkin bir önsezi olsun var mıydı acaba?”³⁰

30 Karl Marks, *Komünist Manifesto*, çev. Etem Levent Bakaç, (İstanbul: Zeplin Kitap 2015), s.42

Tasarımın Ekonomi Politikği “İnsanı Yaratan Tasarım”

Sonuç olarak eleştirel ekonomi politikle Marks’ın yaptığı: “... büyük güçleriyle, gerekleriyle ve sonuçlarıyla “birbirine kenetli” ve dinamik ilişkili “parçalardan” oluşan organik bütünlüğünü görececek şekilde, kapitalist sürecin yüzeysel görünümünün arkasına geçmek ...”³¹ olarak özetlenebilir. Kapitalist sürecin yüzeysel görünümünün arkasına geçmek (eleştirel ekonomi politikği kullanmak) tasarım kavramının her noktasında varlığını sürdürdüğü “dinamik ilişkili parçalar” üzerinden soyutlamasını, birbirine kenetli ve dolayımı fiziksel ve ideolojik parçalarının teker teker ve aynı anda incelenmesi ve de birbirini şartlandırmasını mümkün hale getirebilir. Sonuçta kullanılan bir tasarım ürününe bakarak onun tasarımcısı hakkında gerçek yargıya ulaşamayacağı gibi o tasarımcının sahip olduğu bilinç yalnızca “maddi hayatın çelişmeleriyle, üretim güçleriyle üretim ilişkileri arasındaki çatışma ile açıklanmalıdır.”³² Çünkü her türlü iletişim etkinliği (iletişim etkinliğinde tasarım başat rol oynamaktadır) kapitalist üretim biçimleri tarafından şartlandırılır; kapitalist toplumlarda ekonominin yapısal belirleyici olduğu göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla geldiğimiz noktada tasarımın onu egemen güçlerin aygıtı olarak gören araçsal yaklaşımın sonuçsuz çıkarımlarına hapsederek anlaşılamayacağı ortadadır. Sanal ihtiyaçlarını gidermeye çalışan insanların tasarlanan imgeler üzerinden yaratılan yuppilere³³ dönüşümünün tarihsel ve toplumsal sonuçlarını

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
323-355

31 Douglas Dowd, *Kapitalizm ve Kapitalizm’in İktisadı-eleştirel Bir Tarih*, çev. Cihan Gerçek, (İstanbul: Yordam Kitap 2013), s.119.

32 Karl Marks, *Ekonomi Politikğin Eleştirisine Katkı*, çev. Orhan Suda, (İstanbul: May Yayınları 1974), s.6.

33 “Sınıfsız ve cinsiyetsiz bir toplum algısının yüklendiği ürünlerin tüketilmesine dair yaratılan sanal ihtiyaçlarını gidermeye çalışan insanlık yüzyılın sonlarında yeni bir çalışma döngüsüne girerken, modern çalışma düzeni içinde tüketim de günlük yaşamın büyük bir bölümünü kaplamaktadır. Yuppi kültürü tam da bu zamanlara denk gelmektedir. Cep telefonu ve dizüstü bilgisayar bağımlılığı olan, pahalı ve marka giyinen kentli profesyonellerden oluşan yuppilerin güç, statü ve lezzet imgelerinin yansıdığı eğlence ve modanın ticari dünyası olan reklamlar, bir

Devrim BARAN

gösterebilen ekonomi politik analizlere (soyutlamalara) ihtiyaç vardır. Örneğin en azından yakın tarih sayılabilecek dünya savaşlarıyla (1900-1950 arası) sarsıntıya uğrayan kapitalizmin soğuk savaş dönemi ve yeni çıkış arayışlarıyla (özellikle 1950-1970) hayatımıza soktuğu tüketimciliği³⁴ ve reklam olgusunu saptamadan “tasarımın kültürel boyutu” diyerek reklamları, reklamlarda sunulan ürünlerin tasarımları üzerinden yaratılan fetiş nesne açıklamalarını ve dönüştüğü söylenen toplumun şekilsel ve kültürel alışkanlıklarını karşılaştırmak ancak Kalle Lasn’ın³⁵ temenni sayılacak *Tasarım Anarşisi* isimli makalesi kadar heyecan yaratabilir. II. Dünya Savaşı’ndan önce de etkin kullanılan reklam sektöründe TV’nin yayılmasıyla yaşanan dönüşümler tüketimci anlayışta ve reklamda dev dönüşümler yaratır. Poul Baran’ın bu dönüşümlere yer verdiği makalesinden yapılan aşağıdaki alıntıda:

eğlence unsuru olarak yaşamların parçası konumuna gelmiştir;...yuppiler de bu ben-merkezci tüketim kültürünün tüketici modeli halini aldılar.” M.Sağocak, “Tasarımın Sosyo-Kültürel Boyutu”, (İstanbul: MEGARON YTÜ Mimarlık Fakültesi E Dergisi, Cilt 2, Sayı 4, 2007) ss. 262-263.

34 “Tüketim ve tüketimcilik, aynı sürecin iki formu olarak, yemek yemek ve tıknamak gibi görülebilir: Yaşamak için düzenli olarak yemek şarttır, ancak düzenli olarak tıknamak başa deri açar; öte yandan, yeme içgüdüsel ve zaruri iken, tıknama alışkanlığı bireysel açıdan bir patolojiyi işaret eder. İşte tüketimcilik de, benzer şekilde, toplumsal bir patolojidir.” Douglas Dowd, *a.g.e.*, s.206.

35 “Bizler, sanatçılar, yazarlar, çevreciler, eğitmenler ve adil takasçılardan, ayaktakımından, iflah olmazlardan ve hoşnutsuzlardan oluşan küresel bir ağız. Bizler, anarşist, gerilla, mem savaşçısı, şair ve filozoflarız. Amacımız, mevcut iktidar odaklarını devirmek ve yirmibirinci yüzyıldaki yaşayış biçimimizi değiştirmek. Bilginin akış şeklini, kurumların iktidar biçimini, besin, moda, taşit ve kültür endüstrilerinin amaçlarına erişme yöntemlerini değiştireceğiz. Her şeyden önce, kitlesel medya ile etkileşimimizin ve toplumumuzda anlamın üretiliş şeklini değiştireceğiz.” Kalle Lasn, “Tasarım Anarşisi”, çev. Mehmet Emir Uslu, *Grafik Tasarım Kuramı* içinde, der. Helen Armstrong, (İstanbul: Espas Yayınları 2007) s.107.

Tasarımın Ekonomi Politikliği “İnsanı Yaratan Tasarım”

“Anlaşılması önemli olan nokta, reklamcılığın ve reklam için hamiliği yapan kitlesel medya programlarının, gerçek anlamda bir değer yaratmak yahut tutum üretmek yerine, mevcut hakim tutumları yansıtip sömürdükleridir. Böyle yaparak bu tutumları pekiştirip yaygınlaştırdığı kesindir, ama bunların kaynağı olduğu söylenemez... mevki düşkünlüğü, özentisi; sosyal, ırkçı ve cinsiyetçi ayrımcılık; ben-merkezcilik ve başkalarına ilgisizlik; kıskançlık, oburluk, gözü doymazlık ve yükselmek uğruna acımasızlık; bunların hiçbiri reklamcılığın icadı olmamakla beraber, kullandığı ve cazip bulduğu tutumlardır.”³⁶

olarak saptadığı her nokta; reklamların tasarlanmasından yer aldıkları mecralara ve tüketimine kadar konusu olan ürünlerin tarihsel üretim ilişkileri içinde değerlendirilmesi, sürece ilişkin önemli görülen her unsurun soyutlanarak gereksiz detaylardan arındırılması ve bu bilinçlilikle tekrar ilerleyici somut gerçeklere ulaşılması, ardından, evet bilimsel olarak ‘reklamlar kötüdür ya da değildir’ denilmeye başlanabileceğini yani eleştirel ekonomi politik yaklaşıma ihtiyaç olduğunu açıkça vurgulanmaktadır.

Evet, konumuz reklam ve dolayimleri değil ancak tasarımın önemli uygulama alanlarından biri olan reklam örnekleriyle çalışma evrenini oluşturan bir araştırmacının tarihsel süreçten, ekonomik hareketlilikten, soyutlama ve ilerleyici somutlama evrelerinden yoksun çalışması, ancak örneğin yalnızca ‘kadın bedenine’ indirgenmiş sığ bilgiyi yansıtabilir: “Reklamlarda kadın bedeni kullanılmaktadır ve tüketimi artırdığı için kötüdür” ya da “Reklamlarda kadın bedeni kullanımı, kadın bedenini metalaştırmaktadır” gibi çıkarımlarda sorunun ana kaynağı nedir, uyarı, öneri, çözüm? Dolayısıyla tasarımın ekonomi politikliği, sığ bilginin/ düşüncenin/gözlemin ulaştığı (aslında ulaşamadığı) örneğin ‘tüketim çılgınlığı’ saptamasının bilimsel olarak açıklanamayan gözlemlerle ilişkilendirildiği her çalışmada, bir çok insanın sosyal ve maddi yaşamını

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
323-355

36 Poul Baran, “The Longer View” içinde “Theses on Advertising”, aktaran Douglas Dowd, a.g.e., s.207.

Devrim BARAN

oluşturan devasa hareketliliğin (örneğin tasarım gibi) incelenmesi, derin bilimsel soyutlamaların yapılabilmesi şansını yaratır.

Tasarımın ekonomi politiği (tıpkı medya çalışmalarında yer verilen medyanın ekonomi politiği gibi), sahiplik ilişkileri üzerinden şekillenen ekonomik yapısının, üretimin ve dolayısıyla içeriğin metalaşan dönüşümünün, dağıtım tekeli vb. soyutlamaları ile gerçekleşen somut göstergelerini önce oluşturur, ardından tasarım kavramını seçilen örnekler üzerinden tekrar değerlendirerek toplumsal etkilerini saptayabilir. Dolayısıyla iletişim ve güzel sanatlar alanında sık rastlanan araştırma yöntemi olarak göstergebilim³⁷ yöntem ve çıkarımları ancak yardımcı söylemler oluştururken kullanılmalıdır. Yani kuralsızlığı gereği bilimsel derinliği olan herhangi bir çalışmanın ana omurgası yapılamayacak bir seçimdir. Dolayısıyla, buradan bir araştırmanın kuramsal yapısı eğer göstergebilim vb. bir yöntemle sonuca bağlanıyorsa o çalışmada kolaycılığın tercih edildiği ve bilimsel yeterliliğinin tartışmalı olduğu sonucu da çıkarılabilir.

Tasarımın Ekonomi Politiği İçin Şematik Bir “Anlatım Tasarımı”

Bu çalışmada “tasarımın ekonomi politiği” için oluşturulmaya çalışılan yöntemsel ve kuramsal anlatıyı şematik bir dil kullanarak sonuca bağlamanın, şimdiye kadar farklı alanlar olarak görülen tasarım ve ekonomi politik birlikteliğinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağına inanılmaktadır. Dolayısıyla Marks’ın “sosyal varlık” deyimiyile kavramsallaştırdığı yapıyı köklü dönüşümlere uğratan tasarımın (toplumları çevreleyen ve

37 “Göstergebilimsel analiz: Göstergebilimsel araştırma (a) “bir şeyi anlamlandıran” her şey ve (b) bu şeyleri üreten her pratik için kullanılabilir. Bu şey bir trafik işaretinden bir televizyon programına kadar çeşitlenir... Göstergebilim analizi tasarımın nasıl yapılacağıyla ilgili... belirlenmiş adımları/akışı olan bir kurallar dizisi yoktur... Bence, Türkiye’deki tezlere ve göstergebilimsel yaptıklarını söyleyenlere çok dikkat edin.” İrfan Erdoğan, *Pozitivist Metodoloji ve Ötesi* (Ankara: Erk Yayınları 2012), s. 152.

Tasarımın Ekonomi Politikği “İnsanı Yaratan Tasarım”

duyumsanabilen insan eli/yaratımı nesnel olarak) kavramsal olarak şekil 1’deki görünümüyle şematik anlatımı oluşturulmaya başlanabilir:

Şekil 1

Burada daha önce örnek olarak kullanılan “mızrağı keşfetmemiş insan bilincinin” eksikliği açıkça fark edilebiliyor. Çünkü daha sonra tasarım kavramının yer alacağı kısımda, gereksinimler ya da neslin devamlılığı için geliştirilen hayatta kalma becerilerinin soyutlanarak düşünüldüğü görülmektedir. Sol tarafta doğada³⁸ var olan ve kullanılmaya hazır maddeler³⁹, sağ tarafta ise doğayı dönüştürmeye hazır insan emeği, ilk

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
323-355

38 “Doğa: Geniş anlamda görünüş biçimlerinin sonsuz çokluğu içinde, tüm maddi eşyaların, yapıların ve süreçlerin topluluğu... Bu anlamda doğa kavramı, evren, uzay boşluğu, madde ve nesnel gerçek kavramları ile özdeştir. Doğa durmadan yeni biçimlerin doğduğu, diğerlerinin yok olup gittiği bir gelişim süreci içinde sonsuza dek ve bitimsiz varolur... Toplum, doğanın gelişiminden çıkar ve her zaman doğanın bir parçası olarak kalır. Ama toplumun doğuşu, doğanın gelişim çizgisindeki en yüksek nitelik sıçraması anlamına gelir; çünkü toplum kendisi dışında kalan doğayı karşısına alma, onu çalışarak belirli amaçlar doğrultusunda değiştirme yeteneğini kazanır... İnsan toplumunun doğuşu ve gelişimiyle birlikte... oluşan etkileşim alanı içinde insanlar, kendilerini çevreleyen doğayı, tarihsel bir süreç içinde, teori ve pratikte gittikçe daha kapsamlı olarak öğrenir; kendine mal eder, yani onu tanır; onun bilgisini edinir ve insan ihtiyaçlarının giderilebilmesi için ondan yararlanmak amacıyla onu değiştirir.” Manfred Buhr, Alfred Kosing, a.g.e., ss. 122-123.

39 “Madde: İnsan bilincinden bağımsız, onun dışında varolan, duyularla algılanabilen ve bilinç tarafından imgeleştirilip yansıtılan nesnel gerçek... Diyalektik maddeciliğe göre maddeyi, özel, değişmez, bütün eşyaların kökeninde yatan bir

Devrim BARAN

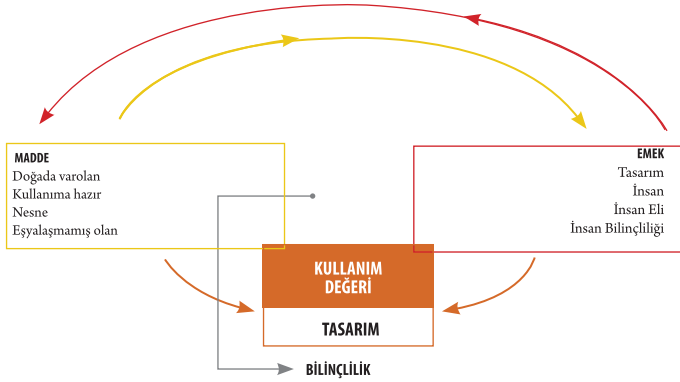
kullanım değerini oluşturacak tasarım etkinliği için hazır beklemekteler. Şemalaştırılan bu dönemde, koşulların sürekliliğini sağlamak için geliştirilen birkaç refleks (mavi, yeşil ve kırmızı okların temsil ettiği) haricinde bir bilinçlilikten (yetenek, bilgi, birikim vb.) bahsedemiyoruz. Bu ilk şema çok önemli: Henüz iki ayrı cephe gibi duran bu bileşenler çatışmaya girmeden yalnızca kendi etkinlik alanları içinde ve 'doğasındaki yetenekle sınırlı' olarak beklemektedir. İnsanın üşüdüğünde mağaraya sığınmayı ya da vahşi yaşamdan korunmak için kaçmayı denediği bir dönem olduğu gözden kaçırılmamalıdır. İki cephe arasındaki **ilk temas** (mızrak örneğiyle açıklandığı gibi) ise, üşüdüğünde hayvan postlarını kullanmayı, vahşi yaşamdan kaçmadan kendini koruyabilecek aletler geliştirebilmesini olanaklı hale getirecek tasarımı (aleti, çevreyi) tasarlayacaktır. Bir sonraki şekilde tasarım üzerinden gelişen insan bilincini, o bilinçliliğin oluşturacağı yeni tasarımları, tasarlanan aletlerin kullanımıyla tasarlanabilen yeni ve yeni aletleri yani gelişmeye devam edecek insan bilinçliliği gösterildiğinde, bu yaşamın artık hiçbir zaman ilk günkü gibi savunmasız ve bilinmezlerle dolu olamayacağını düşünmek zor olmasa gerek.

Şekil 2 ile karşılaşıldığında ilk düşünülecek olan, karşılıklı cepheler olarak kendi etkinlik alanlarında varlıklarını sürdüren unsurların çatışmaya başlamış olduğudur. Doğada bulunan bir ya da daha çok maddenin 'kendi başına özü' ya da 'birleştirilerek' oluşan yeni halinin (dönüşümünün/

cevherde arayamayacağımız gibi, maddeyi kendisinin bir türüyle ya da biçimiyle özdeşleştiremeyiz... Madde yaratılmaz ve yok edilemez, sonsuza değin hareket içindedir ve durmadan yeni görünüş biçimleri ve gelişim ürünleri ortaya koyar. Maddenin en yüksek gelişim ürünü, insan bilincidir... çünkü bilinç, yalnızca maddenin bir ürünü olmayıp tersine <<nesnel sürecin biçimlerinden biri olan>> (Lenin) toplumsal pratik temeli üzerinde, maddeyle karşılıklı etkileşmeye girerek, maddenin biçimlenmesinde git gide daha çok etkili olur; böylece maddenin bilinçli olarak, istenilen amaçlar doğrultusunda değiştirilmesi, biçimlenmesi mümkün olur." Manfred Buhr, Alfred Kosing, a.g.e., ss.262-263.

Tasarımın Ekonomi Politikliği “İnsanı Yaratan Tasarım”

tasarımının), insan eli dolayımıyla (çatışmayla/emekle) kazandığı yeni formun adı ‘yararlılıktır’ ve her zaman bir **kullanım değeri alanı** yaratır.

Şekil 2

‘Kullanım değeri alanı’, tasarlanarak işlevsellik kazanan, barınma ihtiyacının giderileceği alanlar, beslenme alışkanlıklarının (avcılık hariç) gerektirdiği alet edevat vb. tasarlanmış nesnelere bütününden oluşur. Tasarlanan madde (yani doğada varolan ve hep başka biçimlerde karşımıza çıkan ve de asla yok olmayan), artık emek (insan eli) üzerinden eşyaya dönüşmektedir. Bir önceki şemada (Şekil 1) gerekliliklerinin bilincinde olan insanın (yeşil, kırmızı ve sarı oklar), bu şemada (Şekil 2) çatışmaya başladığı, iki cephenin unsurlarını kullanarak tasarlanmış nesnelere oluşturduğu kullanım değerinin (tasarlanmış nesnelere, çevre) gelişen bilinçliliğin bir göstergesi haline geldiği anlaşılabilmektedir. Bu dönüşümün yarattığı bilinçlilik uygarlık tarihinde insanoğlunun ilk adımıdır ve aslında Şekil 2’deki şemayla anlatılan şey, henüz yaşamında kavramsal olarak hissedemediği tasarım kavramının yaşamsal üretim içinde kaçınılmaz olduğudur.

Tasarlanan aletin (tasarımın) işlevinin ön planda tutulduğu, insanların ‘kullanım değeri alanında’ bulunan herhangi bir eşyayı (tasarım ürününü) yalnızca kullanarak (kullanım değerinden yararlanarak) tasarımcısı/üreticisi

Devrim BARAN

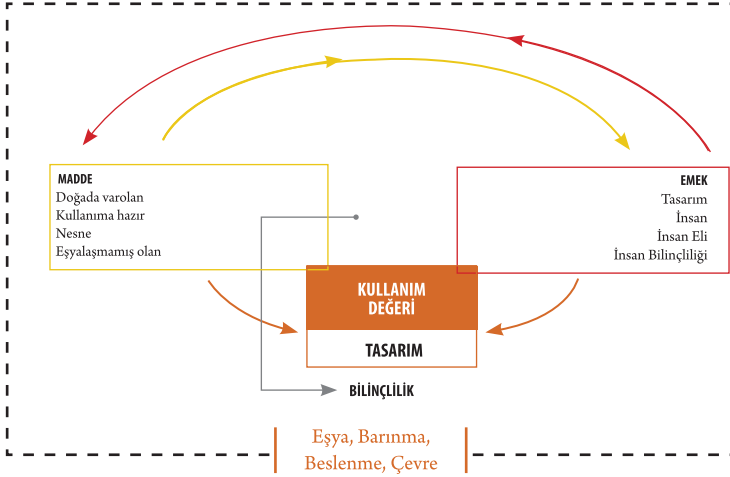
hakkında bilgi sahibi olamadığı zamanlardan bahsedilmektedir, çünkü ‘kullanım değeri’ sosyal bütüne (topluma) bağlı olmasına rağmen, sürece halen iktisadi katman dahil olmadığı için sosyal üretim ilişkisinin ifadesi ve ekonomi politiğin konusu olarak değerlendirilememektedir. Bu durumu Marks şöyle dile getirmektedir:

“Mesela, meta diye kullanım değeri olarak bir elması ele alalım. Elmasa bakmakla onun bir meta olduğu görülmez... (doğada bulunduğu şekliyle) yani kullanım değeri olarak, meta değil elmadır. Kullanım değeri olmak meta için gerekli bir şarttır, ama kullanım değerinin meta olmakla bir ilgisi yoktur (kullanım değerinin ille de meta olması gerekmez). Kullanım değeri her türlü kesin ekonomik ilişkinin dışında kalınca yani sadece kullanım değeri olarak ele alınınca, ekonomi politiğin konusu olmaktan çıkar.”⁴⁰

Yukarıdaki şematik anlatımlar (Şekil 1 ve 2) bize tasarımın ekonomik ilişkiler dışında kalan kısmına ilişkin yol gösterebilecek bir anlatıma sahiptir. Kullanım değerinin, değişim değeriyle oluşan maddi temeli meydana getirdiğinin ve bir ekonomik ilişkiyi başlattığının anlatılacağı bir sonraki şemaya geçmeden önce insanların halen ihtiyaçları kadar ve kişisel ya da ortak üretimde (tasarladıkları nesnelere/eşyalarla gereksinimlerini karşıladıkları) buldukları unutulmamalıdır.

40 Karl Marks, *Ekonomi Politiğin Eleştirilmesine Katkı*, a.g.e., s. 12.

Tasarımın Ekonomi Politikliği “İnsanı Yaratan Tasarım”

Şekil 3

Şekil 2’de oluşan bilinçliliğin Şekil 3’te, madde ile emeğin birleşimiyle oluşan kullanım değerinin şartlandırdığı ürünlerin artık tüm süreci kapsayacak aşamaya geldiğini göstermesi (kesik çizgili alan) açısından önemlidir. Burada dikkate alınması gereken önemli bir katman daha vardır. Kullanım değeri yaratan bilinçliliğin eşya, çevre ya da çalışmaya dönüşen akışkanlığı aynı anda ters yönde de çalışmakta ve bu sefer, eşyanın kullanımıyla oluşan deneyimin oluşturduğu (istense de istenmese de) bilinçlilik ile şartlanan tasarımın geliştiği/derinleştiği etkileşimli bir gölge katman var olmaktadır. Birbirinin sebebi olarak gelişen, hareket eden ve varlık bulan bu katmanlar insanın düşünmeye devam ettiği sürece kendi alanı içinde kimi zaman hızlı kimi zaman daha yavaş hareket etmeyi sürdürecektir. Ayrıca Şekil 3’te ‘eşya, barınma, beslenme, çevre’ için kullanılan turuncu renk ile oluşturulan soyutlama, evindeki kumaş parçalarını (maddeyi) yan yana getirerek dikip (emek) bir çantaya (ürün) dönüştüren insanın basit aktivitesi kadar yaşamın içindedir ve böyle olması da gerekmektedir; çünkü her gün binlercesi değişik coğrafyalarda gerçekleştirilmektedir.

Devrim BARAN

Bu gelinen noktada “gereksinimler” (gereksinim ifadesiyle, Şekil 3’te ‘eşya, barınma, beslenme, çevre’ çerçevesi tarafından önceki iki aşamanın aynı anda kapsandığı durum/görünüm anlaşılmalıdır.) olarak soyutlanan durumun yalnızca duyumsanabilen nesnelere kapsadığı düşünülmemelidir. Marks’ın da dile getirdiği gibi: “*Bu gereksinimlerin niteliği ister mideden ister hayalden çıkmış olsun*”⁴¹ değişen bir şey olmayacaktır. Dolayısıyla fiziksel ya da zihinsel emeğin, tasarımla şartlanan kullanım değeri olduğu rahatlıkla söylenebilir. Öneme sığınarak biraz uzun tutulan Marks’ın aşağıdaki alıntısında kullanım değeri şöyle anlatılmaktadır:

*“... Kullanım değerinin sadece kullanım bakımından değeri vardır ve bu değer, ancak tüketim süreci içinde gerçekleşir. Aynı kullanım değerinden türlü şekillerde faydalanılabilir. Bununla beraber, onun kullanılma imkanlarının tümü, belirli özelliklere sahip bir obje oluşuyla [tasarımıyla] sınırlanmıştır. Üstelik kullanım değeri sadece nitelik bakımından değil nicelik bakımından da belirlenmiştir... Sosyal ihtiyaçları karşılmasına yani sosyal bütüne (topluma) bağlı olmasına rağmen kullanım değeri, sosyal üretim ilişkisinin ifadesi değildir... Kullanım değeri olmak meta için gerekli bir şarttır ama, kullanım değerinin meta olmakla bir ilgisi yoktur. Kullanım değeri her türlü her türlü kesin ekonomik ilişkinin dışında kalınca yani sadece kullanım değeri olarak ele alınca, ekonomi politiğin konusu olmaktan çıkar; ancak kesin bir şekilde belirlenmişse ekonomi politiğin konusuna girer. Kullanım değeri o zaman, üstünde doğrudan doğruya belirli bir ekonomik ilişkinin yani mübadele değerinin yükseldiği maddi temeli meydana getirir.”*⁴²

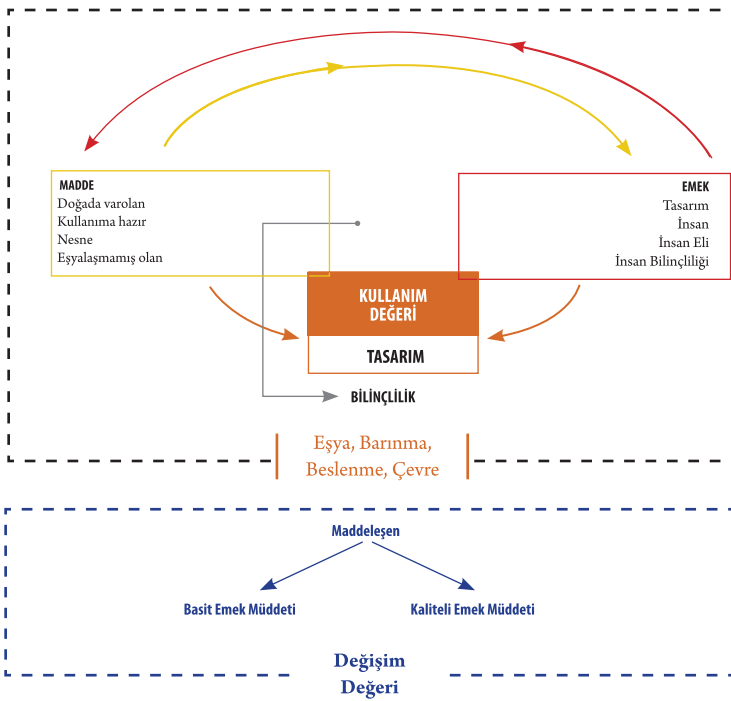
Son olarak gereksinimlerin (gerekliliğin) var edilmeleri düşüncesinin görünen varlıklara dönüştükleri tasarım sürecinin, kullanım değerini artıran ya da azaltan belirleyici bir özelliğe de sahip olduğunun altının çizilmesi gerekmektedir; çünkü nesnelere buldukları biçim özelliklerini kazandıran

41 *A.g.e.*, s.14.

42 *A.g.e.*, ss.11-12.

Tasarımın Ekonomi Politikü “İnsanı Yaratan Tasarım”

bir değerdir. Aynı işi gören iki farklı eşyanın sahip oldukları farklı tasarımlar nedeniyle oluşan daha kolay, daha üretken, daha hızlı oluşu gibi deneyimsel yargıların, aslında tasarımın şartlandığı tipik bir kullanım değeri ifadesi olduğu, ekonomi politiküin konusu olacak aşamaya gelinirse de benzer ürünler arasındaki seçim ve yönelimleri belirlediğı bilinmelidir.

Bu aşamaya kadar maddeye değen insanın, onun elinin, emeğinin ve gereksinimlerinin yarattığı kullanım değerini saptadık. Şekil 4’le birlikte işin içine ‘değer’ kavramı girmektedir. İnsan emeğinin ürünü olarak tasarlanan bir nesne, evet yararlılığı üzerinden bir kullanım değeri yaratır ve tasarımın

Devrim BARAN

fiziksel özellikleri (yapıldığı/dönüştürüldüğü madde ya da işlevselliği gibi) ile değişkenlik gösterir. Şekil 4'te kadar insan kendisi ya da içinde yaşadığı toplum için emeğini yalnızca kullanım değerini düşünerek maddeleştirirken (yani onun için yalnızca kullanım değeri mevcuttu), artık ihtiyaç hissedilen bir gereksinimin karşılanması amacıyla kendi emeğinin ürünü olan bir nesneyi, ihtiyaç duyduğu başka bir nesne ile değiştirmek istediğinde, değişim değeri gibi güçlü yeni bir kavram yaratılmış olacaktır: Emek, metaya (alış verişe konu olan) dönüşmektedir. Görünüşte bireysel ihtiyacın sonucu olarak tasarlanan nesneden bir farkı olmayan metanın doğuşu, bireysel gereksinimleri karşılayan insan etkinliğini 'insanlararası' (satıcı-alıcı) düzeyine taşır. İşte Şekil 4'te şemaya eklenen değişim değeri, kullanım değerlerinin birbirleriyle değiştirilebildikleri nicelik ilişkisi olarak altı tane su testisiyle bir kilo tütünün aynı değişim değerini temsil ederken satıcı ile alıcının ihtiyaç ya da istek dengesini de yaratır. "*Kullanım değerleri arasındaki nitelik farkının kaybolduğu eşdeğerler olarak bu ürünler aynı emek miktarını temsil eder. Farklı ürünlerde eşit miktarlarda maddeleşen emeğin altında, demirde, buğdayda ya da ipekte bulunması önemli değildir.*"⁴³ Yani değişim değeri olarak, tasarlanan bir nesnenin kullanım değeri bir başka tasarlanan nesnenin kullanım değerine eşittir. Değişimlerin sıklaşması, artık altı tane su testisinin hep bir kilo tütünle belirlenen oran üzerinden değiştirileceği, bir kilo tütün yedi tane su testisi karşılığı elde edildiğinde pahalı, beş tane su testisi ile yapılan değişimin ise ucuz sayılacağı bir aşamadayız. 'Değer' olgusunun ortaya çıkışı işte böyle bir şeydir ve değişimin anlam taşımaya için 'kullanım değeri' kavramının zıttı olduğu düşünülmelidir. Bu değişimlerin karşılığı olarak belirlenen oranlar Marks'ın deyişiyle 'sosyal olarak zorunlu emek'⁴⁴ müddeti' olarak adlandırdığı 'sosyal ortalama' üzerinden saptanır.

43 A.g.e., s.13.

44 Emek daha önce açıklanmıştı. Burada Marks'ın emeği basit (gelişme bakımından herhangi bir özellik arz etmeyen her insanın fiziksel yapısında ortalama olarak

Tasarımın Ekonomi Politiküi “İnsanı Yaratan Tasarım”

Fark edilebileceği üzere tasarım, ekonomi politiküin konusu olarak toplumsal girift ilişkilerin dokusunda belirmeye başlamış ve artık onu konuşabilmek için derinlemesine gözlem ve soyutlamalar yapılması zorunluluğunu doğurmuştur.

Metanın her iki şartının da gerçekteştiği bu aşama (şekil 5) bizi salt tüketmek için değil değişim için sürdürölen bir üretim düzeğine, tüm emek düzeylelerinde taşımıştır. Dolayısıyla bireyden ayrı olarak ve sahip olduğu özellikleriyle bireyin gereksinimlerini (mide ya da zihin) karşılayacak bir şeydir. Meta sosyal hayatın ürünü, yani “*insan emeğinin sarfedilmesi sonunda maddeleşmesi*”⁴⁵ demektir. ‘Sosyal olarak zorunlu iş zamanı’ yaklaşımıyla tam anlamıyla kavranabilecek ‘değer’ kavramı tekil üretimlerin emeği ile oluşmuş olsa da her türlü kişisel özellikten arınmış görünür, çünkü değer sosyal bir gerçektir. Kişisel olan her şey sınırlı ve somut bir yapıya sahipken değer sosyal bir ilişki olan değerim içinde gerçekteşen sosyal bir gerçektir, yani soyut bir yapıya sahiptir.⁴⁶

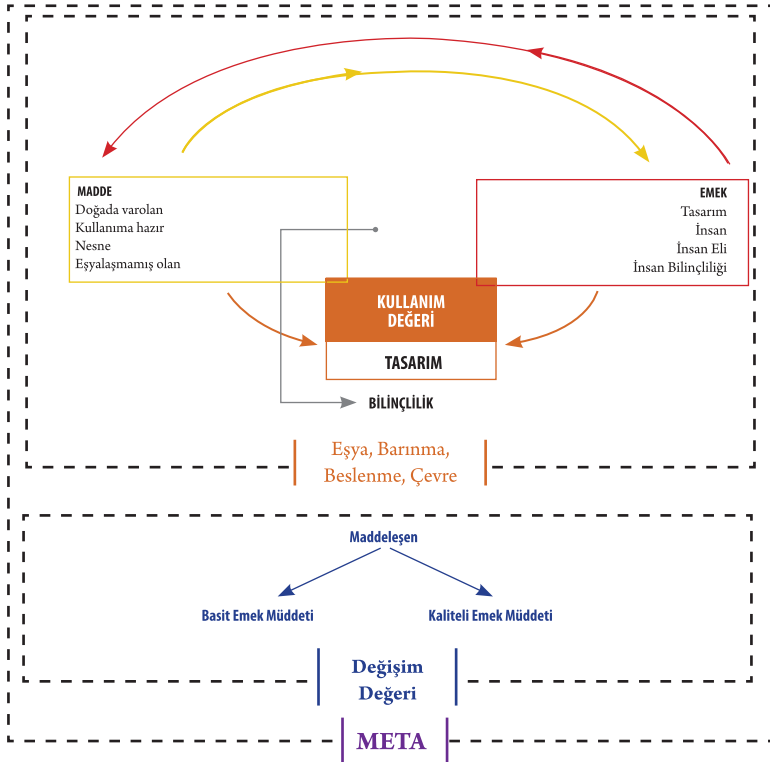
Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
323-355

bulunan basit kuvvetin kullanılması) ve kaliteli (emeğin uygulamaya geçmesinde etkisi bulunan ve bunun gücünü basit emeklerin sosyal ortalamasının üzerine taşıyan başkaca emek unsurlarını barındıran) emek kavramları anlatılmak istenmektedir.

45 Karl Marks, *Ekonomi Politiküin Eleştirilmesine Katkı*, a.g.e., s.13.

46 Jean Baby, *Ekonomi Politiküin Temel Prensipleri*, çev. C. Karakaya, (İstanbul: Sosyal Yayınları 1975), s.106.

Devrim BARAN

Şekil 5

Dolayısıyla değer kavramının üretim-tüketim sürecinin hiç azalmayan geriliminden aldığı gücü ile; tasarımın üretiminde ve dağıtımında, toplumsal maddi üretimde ya da sahiplik ilişkilerinde, ekonomik temelde meydana gelen ve üstyapıyı etkileyebilecek çatışma ortamlarında kendini hissettiren varlığı bilimsel gözlemin soyutladığı somut gerçekler üzerinden konuşulabilecek derinliğe ulaşmıştır. Marks'ın dediği gibi 'tıpkı pasın, havanın ya da insan kanının bileşiminde oksijenin bulunması' gibi insan elinin değdiği her türden maddenin görünen bileşiminde de olgusal bir değişime uğramaksızın tasarım vardır. Son olarak basit emek tanımıyla gündelik yaşamı yaratan tasarımlar, kaliteli emek ile de teknolojiyi görünür

kılan her türlü değer, bir tasarım ürünü olarak karşınıza gelebilir ve sizin onları bilgisayar, otomobil ya da balta olarak adlandırmanız hiçbir kavramsal değişime yol açmayacaktır.

Sonuç

Bu çalışma genelinde öne çıkarılan düşünce tek cümle ile özetlenmek istense şöyle denilebilirdi: Tasarımın gelişim/dönüşüm izi, ancak ekonomik ve sosyal değişim içinde olan toplumların dönüşen aşamalarında gözlemlenebilir; dolayısıyla tasarım düşüncenin madde ile kurduğu 'ilk ilişkinin' de adıdır. Sonuç olarak bir toplumsal yapıyı oluşturan bireylerin her birine ulaşan/değen tasarım, maddesel ve düşünsel hayatlarını dönüştüren ve oluşturan araçların tümüdür. Bu çıkarımın yapılabilmesini olanaklı kılan eleştirel ekonomi politik yöntem üzerinden tasarımı bireysel ve toplumsal düzlemlerde şu temel görünüşler ile sonuçlandırmak mümkün görünmektedir:

1- Tasarım insanın maddesel, duysal ve düşünsel hayatını şartlandıran olguları tanımlama becerisiyle maddesel ve ideolojik gelişmeler içinde gerçekleşen/belirginleşen kişisel bağımlılığına ek olarak iş yapma yeteneğini anlaması ve geliştirmesi ile elde ettiği araçların/yapıtların tümüdür.

2- Tasarım toplumsal yapının bir unsuru olarak kendini doğa ve maddenin bileşenleri, bu bileşenlerin üretimi ve değişimi süreçlerinde konumlandırmaya çalışan insanın toplumu ve sınıfları tanıması, böylece ideolojik olguların karşılıklı bağımlılık ve eylemliliğini (bir parçası olduğu toplumsal yapıyı dönüştürürken) deneyimlediği araçların/yapıtların bütünüdür.

3- Tasarım, insanın kendisi ve çevresindeki herkesle kurduğu sonsuz ilişki içinde geliştirdiği kişisel ve genel kavrayışları anlamayı ve anlatmayı duygululuğun ve düşüncenin yaratıcı çıkarımları ile gerçekleştirirken kazandığı araçların/yapıtların hepsidir.

Devrim BARAN

KAYNAKÇA

Aristoteles, *Poetika*, çev. Furkan Akderin, (İstanbul: Say Yayınları 1987).

Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, (Ankara: BilgeSu Yayınları 2007).

David Ricardo, *Ekonomi Politîğin ve Vergilendirmenin İlkeleri*, (İstanbul: Belge Yayınları 2007).

Diderot, D'Alembert, *Ansiklopedi ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü* çev. S. Hilav, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 1996).

Douglas Dowd, *Kapitalizm ve Kapitalizm'in İktisadı - Eleştirel bir tarih*, çev. Cihan Gerçek, (İstanbul: Yordam Kitap, 2013).

Helen Armstrong, *Grafik Tasarım Kuramı*, (İstanbul: Espas Yayınları 2007).

İrfan Erdoğan, *Pozitivist Metodoloji ve Ötesi*, (Ankara: Erk Yayınları 2012).

İşaya Üşür, *Ekonomi Politik: Zarif Mezar Taşları*, (Praksis, sayı 10, 2003).

Jean Baby, *Ekonomi Politîğin Temel Prensipleri*, çev. C. Karakaya (İstanbul: Sosyal Yayınları 1975).

Joseph Billiet, *Sosyal Oluşum ve Sanat*, çev. Mehmet Doğan (İzmir: Kovan Kitabevi Yayınları 1966, Halkın Sesi Matbaası).

Karl Marks, *Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı*, çev. Orhan Suda (İstanbul: May Yayınları 1974).

Karl Marks, *Kapital*, çev. Alaattin Bilgi, Cilt I (Ankara: Sol Yayınları, 2004).

Tasarımın Ekonomi Politikliği "İnsanı Yaratan Tasarım"

Karl Marks, *1844 Elyazmaları*, çev. Kenan Somer, (Ankara: Sol Yayınları, 1993).

Karl Marks, *Komünist Manifesto*, çev. Etem Levent Bakaç, (İstanbul: Zeplin Kitap, 2015).

M. Sağocak, *Tasarımın Sosyo-Kültürel Boyutu*, (İstanbul: MEGARON YTÜ Mimarlık Fakültesi E Dergisi, Cilt 2, Sayı 4, 2007).

Manfred Buhr, Alfred Kosing, *Bilimsel Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları 1999).

Maurice Bouvier, Ajam Jesus vd., *Marksist Ekonomi Sözlüğü*, çev. B. Aren, İ. Yaşar, (İstanbul: Sosyal Yayınları 1977).

Oskar Lange, *Ekonomi Politik: Akımlar ve Bilimsel Bilgilerin Belirlenmesi*, (İstanbul: Ataç Kitabevi 1968).

Oskar Lange, *Ekonomi Politik'in Metodu*, çev. Muvaffak Şeref (İstanbul: Ataç Kitabevi 1966).

P. Nikitin, *Ekonomi Politik*, çev. Hamdi Konur, (Ankara: Sol Yayınları 2012).

Roger Garaudy, *Sosyalizm ve Ahlak*, çev. Selahattin Hilav, (İstanbul: Gerçek Yayınevi 1965).

V. İ. Lenin, *Rusya'da Kapitalizm'in Gelişmesi*, çev. Seyhan Erdoğan, (Ankara: Sol Yayınları 1988).

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
323-355

Günlük Hayat ve Medyada Psikanalizin Sosyal Temsilleri

Everyday Life and Social Representation of Psychoanalysis in Media

Meltem NARTER^(*)

Özet

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de psikanalize dair sağduyu bilgisi ve bilimsel bilgi formlarının karşı karşıya kalmaları sonucu meydana gelen sosyal temsiller olgusunu incelemektir. Bu çalışmada varılmak istenen nokta, psikanaliz bilgisinin hangi bilgi formuna dönüştüğü veya eklemlendiğini ortaya koymaktır. Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de, insanların ilgisini çeken temel konulardan biri insan ruh sağlığıdır. Ruh sağlığı hakkında psikiyatri ve klinik psikoloji bilimsel bilgiler üretir. Psikiyatri ve klinik psikoloji, ruhsal sağlığı tanımlar, ruhsal rahatsızlıkların ölçütlerini belirler ve tedavi yolları üretir. Psikiyatri ve klinik psikoloji alanlarının en önemli ve itibar gören kuramlarından biri psikanalizdir. Psikanaliz, ruh sağlığı ile ilgili önemli açıklamalar yapar ve bir tedavi yöntemi önerir. Bu çalışma, Türkiye’de psikanalize dair bilgini hangi biçimde kullanıldığını ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Psikanaliz, Sosyal Temsiller, Medya ve Psikanaliz, Karikatür

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
357-387

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş Tarihi: 16.10.2017 Kabul Tarihi:27.10.2017

(*) Yrd.Doç.Dr., Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü.

Abstract

The purpose of this research is to analyze the social representation phenomenon, resulting from the confrontation between common sense on psychoanalysis and scientific information forms in Turkey. The desired conclusion of this research is to reveal the information form that psychoanalysis transforms into or is articulated on. In Turkey, as throughout the world, one of the most attractive topics for the public is mental health. Psychiatry and clinical psychology produce scientific information on the mental health. Psychiatry and clinical psychology defines mental health, determines the criteria of mental disorders and produces therapeutic approaches. One of the most important and respected theories of psychiatry and clinical psychology is psychoanalysis. Psychoanalysis develops significant explanations on the mental health and suggests a therapy method. This research is conducted to reveal the form in which the information on psychoanalysis is used in Turkey.

Keywords: *Psychoanalysis, Social Representations, Media and Psychoanalysis, Cartoon*

Giriş

Günümüz koşullarında bireyler, yaşamlarını sürdürmek için en çok bilgiye ve bilgi kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Yaşam, insanın ürettikleri ve doğanın ona öğrettikleriyle şekillenmektedir. Tarih içinde insanın doğaya ve kendine hâkim olma arzusu, bilme ihtiyacını körüklemiş ve zamanla “bilgili” bireyler olma gereğini doğurmuştur. Türkçede, “bilgi sahibi olmak” ya da “bilmek” birçok farklı anlamda kullanılır. Anlamak, öğrenmek, yeterli olmak, herhangi bir işi kolaylıkla yapabiliyor olmak, bir şeyi diğerinden ayırt edebiliyor olmak, malumat sahibi olmak, haberdar olmak, bir soruya doğru yanıt vermek, bunların hepsi bizim için bilgili olmak anlamındadır.

Yaşamı kavramak ve onunla baş etmek için bilgiye olan ihtiyaç kaçınılmazdır. Peki, ama bilgi nedir? Nereden edinilir? Bu kadar yaşamsal olan bu olgunun doğru ya da yanlış olduğu nasıl anlaşılır? Doğrusu ya da

yanlışı var mıdır? Kimler bilgi almak için uygundur? Bilgi sahibi herkes bilgisini paylaşabilecek yeterliliğe sahip midir? Bu soruları çoğaltmak mümkündür, ama çoğaldıkça anlamsızlaşacak ve kafa karıştıracaktır. Bilgi dışarıda kendi halinde var olan doğal bir süreç değildir. Daha çok dışarıda olan hakkında edinilen izlenimdir. Bilgi, insanlığın birikimlerinin bir sonucudur.

Sosyal olarak var olan, düşünme dünyasında ortaya çıktığı ve yaşandığı kabul edilen sosyal temsil olgusu, Türkiye’de gündelik anlatımların içine girmiştir.¹ Sosyal temsiller, sosyal bilginin içinde yer alır.² Sosyal bilgi, toplum tarafından paylaşılan ortak kanaatler çerçevesinde açıklanır. Bu anlamda kullanılan sosyal bilgi, iletişimde ve eylemde kendini gösteren bir olgudur. Sosyal bilginin bu biçimde tanımlanması, bizi bilginin evrenselliği kararından uzaklaştırarak, kültüre ve zamana özgü bir bilgi oluşumunu önemsememizi teklif etmektedir.³ Sosyal temsiller; hem bir sosyal bilgi kuramı, hem de toplumun söyleminin oluşturduğu ana başlıklar etrafında temellenen olguları açıklamayı sağlayan bir kuram olarak alınmalıdır.

Sosyal Temsiller ve Toplum

Moscovici, sosyal temsillerin birtakım bireysel süreçlerden meydana gelmesinin yeterli olmadığını vurgulamaya çalışmıştır. Moscovici yaptığı araştırmaların sonucunda elde ettiği sosyal temsillerin hiçbirinin, bilişsel bir olgu olarak zihinde tasarlanmadığını ve baskın psikoloji anlayışlarına

1 Meltem Narter, “The Change in the Daily Knowledge of Madness in Turkey”. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 36 (4), 2006, pp. 347–464.

2 Ivana Marková, I., *Dialogicality and social representations the dynamics of mind*. Cambridge: Cambridge University Press 2003).

3 Serge Moscovici, Ivana Marková, I. Presenting Social Representations: A Conversation. *Culture & Psychology*, 1998, 4(3), 371–410.

Meltem NARTER

alternatif olabilecek bir içeriğe sahip olduğunu iddia eder.⁴ Burada kastedilen bireysel bilişsel süreçlerin, sosyal temsillerin oluşumunda ve yayılımında tek etken olmadığıdır. Çünkü sosyal temsiller ya da bilgi birikimleri, toplumun üyeleri tarafından kolektif bir biçimde paylaşılmaktadır.⁵

Sosyal temsiller kuramının temel sorunsalı, insanların sosyal bilgiyi nasıl ürettiği ve bu bilgiyi gündelik yaşam içinde nasıl kullandığıdır. Bu nedenle, sosyal temsillerin toplumun gündelik bilgisi içinde var olup olmadığını tespit etmek, sosyal temsiller araştırmalarının temelini oluşturmamalıdır, çünkü temel sorun sosyal bilginin ne olduğu ve nasıl paylaşıldığıdır. Bilginin paylaşıyor olması, toplumsal düzeyde ortak kararlar alınmasının temel çekirdeğini oluşturmaktadır. Paylaşılan bilgi, ortak kullanım alanında yani bireyler arasında gündelik yaşamın devamını sağlayan konuşmalarda, dilde somutlaşan sosyal temsillerdir. Sosyal temsiller kimi zaman iletişimin güzergâhı olarak kimi zaman da gündelik eylemlere anlam kazandıran birer unsur olarak görev yaparlar.⁶ Dolayısıyla, sosyal temsillerin soluk aldığı yerler, bireyin kendine ait olan, yaşamı anlamlandırmada kullandığı, bireysellikten uzaklaşan, bireylerin eylemleri sayesinde gerçekleşen, sürekli bir değişim ve dönüşüm yaşayan, yeniliklerle şekil ve anlam değiştiren, paylaşılan bilgi alanlarıdır.

4 Serge Moscovici, S., "The myth of lonely paradigm: a rejoinder". *Social Research*, 51, 1984, (4), ss.939–968.

5 L.Krues, S.Schwarz, "Who pays the bill? the language of social representations". Cranach Von, Doise, and Mugny, (eds). *Social Representations and the Social Bases of Knowledge*. Bern: Huber, 1992, ss.23-29.

6 Serge Moscovici, *Social representations explorations in social psychology*, (New York: New York University Press 2001)

Türkiye’de Sosyal Temsiller

Türkiye’de sosyal temsiller ile ilgili yapılan araştırmalar, sosyal temsillerin bu toplumda da etkili olduğunu göstermektedir. Deliliğin Sosyal Temsilleri⁷ başlıklı çalışmamızda delilikle ilgili geçmişten günümüze aktarılmış bilgilerin günümüzün modern tıp bilgisi ile harmanlanarak kullanıldığı ortaya koyulmuştur. Öner ve Yılmaz⁸, çocuk eğitiminde ebeveynler için geçerli olan ortak sosyal temsilleri ya da inançları bulmak amacıyla bir çalışma yapmışlardır. Sonuç olarak, Türk ebeveynlerinin çocuk eğitimi ve kişilik gelişimine önem vermeye başladıkları ve demokratik aile tipine ulaşma çabası içinde oldukları bulunmuştur. Bu çaba araştırmacılar tarafından olumlu olarak yorumlanmış ve sosyal temsillere gönderme yapılmıştır. Bir diğer çalışma da Türkiye’deki adalet ve hukuk sisteminin sosyal temsilleriyle ilgilidir. Aktaş, Cirhinlioğlu ve Öner⁹ tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Türkiye’deki adalet olgusuyla ilgili olumsuz bir nitelimenin olduğu ifade edilmiştir. Cesur’un¹⁰ depremin nedensel atıflarıyla ilgili olarak gerçekleştirdiği çalışmasında, insanların depremin nedeni ile ilgili açıklamalarında sağduyusal bilgileri, depremin nasıl olduğu ile ilgili açıklamalarında ise, tamamen bilim kökenli bilgileri kullandıkları ifade edilmektedir. Yine Pakler,¹¹ modernliğin ve laikliğin sosyal temsillerine

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
357-387

7 Meltem Narter, “Deliliğin sosyal temsilleri”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 2003, 3, (7), 23–71.

8 B.Öner, S.Yılmaz, “Anne baba gözüyle “çocuk eğitimi” bir sosyal temsil ön çalışması”. *Kriz dergisi*, 2001, 9 (1):39–46.

9 V. Aktaş, F.Cirhinlioğlu, B.Öner, B., Türk Örnekleminde Avukat olan ve olmayanların adalete ve Türkiye’deki hukuk sistemine ilişkin sosyal temsilleri, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, 21, (2):61–80.

10 Sevim Cesur. Depremin nedensel atıfları. İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı, 2002, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

11 Oya Pakler, *Günlük Düşünce Modernlik, Din ve Laiklik*. (Ankara: Vadi Yayınları 2005)

Meltem NARTER

dair yaptığı çalışmada, kavramlar ne kadar belli bir bilgi biçimine ait olurlarsa olsunlar, bu kavramlara dair açıklamaların iki bilgi biçimini de içerebildiğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla da, üretilen ve kullanılan sosyal bilginin, hem sağduyusal bilgiyi, hem de bilimsel bilgiyi içerdiğini ve onlardan kaynak aldığını söylemek yerinde olacaktır.

Bu iki bilgi biçiminin birbirlerini yok saymadan bir arada gitmeleri, Türkiye’de gerçekleşen hızlı bilgi dönüşümünü yansıtmaktadır. Bu bilgi dönüşümü de; sağduyusal bilginin üzerine, bilimsel bilginin, sosyal bilgiyi yeniden yapılandırması üzerine kuruludur. Türkiye’de popüler bilim temelli bir yapılanmanın etkili olabileceği söylenebilir. Bireysel bilgi anlamında da; -medyanın ve popüler bilim adamlarının sayesinde- sosyal temsiller etkili olmaktadır. Türkiye’de, Cumhuriyet’in gelişyle birlikte, toplumsal olaylar, belli bir sistem ve düzen çerçevesinde işletilmek istenmiştir. Bu sistem ve düzen bilimsel bilginin önerileri doğrultusundadır. Bu açıdan bakıldığında ve günümüzün iletişim araçları ve olanakları ele alınacak olduğunda; toplumu oluşturan kişilere aktarılan bilgi, kişilerin hâlihazırda var olan bilgisi ile karşı karşıya kaldığında, ortaya çıkacak bilginin bilimsel içeriğe yakın olacağı kaçınılmaz gibi görünmektedir. Türkiye’de bilimsel içerikli bilgi, gündelik yaşam içinde yer almaktadır. Toplumda bilimsel bilginin inanılır olduğu tartışılmazdır, bununla birlikte Türkiye’nin geleneksel inançlarına bağlılığı da tartışılmazdır. Türkiye’nin toplumsal yapısı, siyasi geleneği ve bunlara bağlı gelişen söylemi, sosyal temsiller ile ilgili araştırma yapmayı desteklemektedir. Özellikle, son dönemlerde medyanın toplum üzerindeki etkisi, iletişim araçlarının artması ve etkin bir biçimde kullanılması sosyal temsillerle ilgili merakı arttırmaktadır.

Psikanalizin Sosyal Temsilleri

Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de, insanların ilgisini çeken temel konulardan biri insan ruh sağlığıdır. Psikiyatri ve klinik psikoloji ruh sağlığı hakkında bilimsel bilgiler üretir. Psikiyatri ve klinik psikoloji,

Günlük Hayat ve Medyada Psikanalizin Sosyal Temsilleri

ruhsal sağlığı tanımlar, ruhsal rahatsızlıkların ölçütlerini belirler ve tedavi yolları üretir. Psikiyatri ve klinik psikoloji alanlarının en önemli ve itibar gören kuramlarından biri psikanalizdir. Psikanaliz, ruh sağlığıyla ilgili önemli açıklamalar yapar ve bir tedavi yöntemi önerir. Türkiye’de uzun yıllardır Psikanaliz kuramsal olarak bilinmekte ancak kullanılmamaktadır. Psikanalizle ilgili çeviri kitaplara 1930’lu yıllarda rastlanmaktadır. İlerleyen yıllarla birlikte çevirilerin yerini niteliği çeşitlenen özgün eserler almıştır.¹² Bugün ise psikanaliz ile ilgili eserleri saymak neredeyse mümkün değildir. Bunun yanısıra psikanaliz, akademik ve profesyonel alanda da, Türkiye’de önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Parman¹³, İstanbul Psikanaliz Derneği’nin tarihçesini kaleme aldığı yazısında, psikanalizin Türkiye’de her zaman ilgi gördüğünü, hiçbir zaman yasak konusu olmadığını, geleneksel çevreler tarafından da hoşgörüyle karşılandığını belirtmiştir. Tüm bu gelişmeler, psikanalizin gündelik yaşama ne şekilde yansıdığını öğrenme merakını arttırmaktadır. Psikanaliz bilgisinin ve psikanalitik açıklamaların, gündelik dilde kendine sıkça yer buluşu, sosyal bilginin içeriğinde yaşattığı değişim, sosyal temsiller kuramıyla belirlenebilir. Sosyal temsiller kavramının ilk dile getirildiği çalışma da Moscovici’nin “Psikanaliz: İmajı ve Kitle (La psychanalyse: son image et son public) isimli çalışmasıdır.¹⁴

Bu çalışmada amaç psikanalize ait bilginin gündelik dilde nasıl bir dönüşüm geçirdiğini ortaya koymaktır. Bu temel amacın yanında sosyal temsillerin oluşum sürecinde etkin olan yazılı basının psikanalize ait bilgiyi nasıl kullandığı ve aktardığı ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Yazılı basının

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
357-387

12 Tevfika Tunaboşlu-İkiz, “Türkiye’de Psikanaliz ile İlgili Basılı Yayınlar”, *Cogito, Yüzyılın Psikanalizi*, Sayı: 9, Güz, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 1996).

13 Talat Parman, T. Sunuş, *Psikanaliz Yazıları 14 (İlkbahar):5-10*, (İstanbul: Bağlam Yayınları 2007).

14 Serge Moscovici, *La psychanalyse son image et son public*. (Presses Universitaire de France 1976).

Meltem NARTER

toplum üzerindeki etkin rolü bireyler üzerinde de kendini göstermektedir. Yazılı basın günümüz koşullarında bireylerin en çok bilgi edindiği kaynaklardan biridir. Bu bilgi kaynağının, psikanaliz özelinde bireyler ve dolayısıyla toplum üzerinde yarattığı değişim önemlidir. Bu değişimin göstergesi olarak değerlendireceğimiz süreç de, sosyal temsiller sürecidir. Bu nedenle, çalışmanın bir diğer amacı da psikanalizin sağduyu düşüncesi ve bilgisinde edindiği yeri ortaya koymaktır. Psikanalize ait bilginin sağduyuda edindiği yer; toplumun ve bireylerinin ruh sağlığına yaklaşımını ve bu konudaki donanımını da ortaya koyacaktır.

Yöntem

Çalışmada veriler dört farklı alanda toplanmıştır. Bu alanlar gazete taramaları, karikatür taramaları, anket uygulamaları ve odak grup çalışmalarıdır. Gazete taramalarında; 1980–2005 yılları arasında yayınlanan yedi ayrı gazete incelenmiştir. Tarama yapılan gazeteler, Cumhuriyet, Sabah, Hürriyet, Milliyet, Türkiye, Yeni Şafak ve Zaman gazeteleridir. Bu yedi gazetenin seçilmesinin nedeni siyasi eğilimleri, yayın yılları ve tirajlarıdır. Toplam 38548 adet gazete taranmıştır. 36737 gazete analize alınmıştır. Gazete taramalarından elde edilen 698 yazı, sekiz ayrı biçimde değerlendirilmiştir. Sırasıyla, gazetelerin yönelimine göre yazıların dağılımı, yıllara göre yazıların dağılımı, yazılarda psikanalizin olumlu, yansız, olumsuz ve yanlış biçimde nasıl aktarıldığının dağılımı, gazetelerin yönelimine göre yazılarda psikanalizin olumlu, yansız, olumsuz ve yanlış biçimde nasıl aktarıldığının dağılımı, yazıların içeriğini belirlemek amacıyla yapılan dört ana kategorinin (psikanalitik kavramların kullanıldığı ama kavramların içeriklerinin açıklanmadığı yazılar; psikanalitik kavramların kullanıldığı ve içeriklerinin de psikanalitik olarak açıklandığı yazılar; psikanalitik kavramların siyasi göndermeler için kullanıldığı yazılar; psikanalitik kavramların entelektüel anlamda kullanıldığı yazılar) yer aldığı dağılım, psikanalitik kavramların yazılara göre dağılımı, yazı türüne göre dağılım

ve yazıları kaleme alan kişilerin uzmanlık durumlarına göre dağılımlarına bakılmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Bu sekiz ayrı dağılımdan elde edilen veriler, bulgular bölümünde aktarılacaktır.

Karikatür taramalarında; tirajları ve yayınlandığı yıllara göre Gırgır, Leman ve Penguen dergileri incelenmiştir. Toplam 1120 adet karikatür dergisi taranmıştır. Elde edilen veriler psikanalitik kavramlara göre sınıflandırılmıştır.

Anket uygulamasında, araştırmacı tarafından, psikanalize dair bilginin sorgulanması amacıyla bir anket geliştirilmiştir. Bu anket üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde sosyo-demografik bilgiler içeren sorular bulunmaktadır. Bu sorular; yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, iş, gelir seviyesi ile ilgili sorulardır. Anketin ikinci bölümünde kitle iletişim araçlarından yararlanma ve bunun sıklığı ile ilgili sorular bulunmaktadır. Son bölümünde ise, psikanalize yönelik bilgi, tutum ve düşünce içeren sorular bulunmaktadır. Anket uygulamasına 20–60 yaş arasında, en az lise mezunu 1260 kişi katılmıştır. Anketten elde edilen veriler istatistikî olarak değerlendirilmiştir.

Odak grup çalışmalarında; bir toplantı yöneticisi önderliğinde, benzer özelliklere sahip, altı ila on kişilik bir katılımcı grubuyla, önceden hazırlanan görüşme formatı içerisinde, psikanaliz konusu tartışılmıştır. Çalışmada sekiz ayrı odak grup oluşturulmuştur. Katılımcıların yaşları 19–56 arasında değişmektedir. Elde edilen veriler söylem analizi ile değerlendirilmiştir.

Bulgular

Gazete taramalarından elde edilen bulgular

Yıllar içerisindeki değişimlere bakıldığında, 80’li yıllarda az sayıda yazıya rastlanmaktadır. 90’lı ve 2000’li yıllara gelindiğinde ise, açıklamaların, ayrıntıların, sıklığın arttığı, kullanım sahasının genişlediği, açıklama ve kavramların yaygınlaştığı görülmektedir. Ama özellikle 2000’li yıllara gelindiğinde, üslubun sıradanlaştığı ve popülerleştiği ortaya çıkmaktadır.

Meltem NARTER

Bu durum bilginin popülerleşmesi, sıradan hale gelmesi ve kullanım alanlarının genişlemesi bakımından oldukça önemlidir. Ama bir diğer yandan üsluptaki bu sıradanlaşmanın yazılı basındaki kalite azalmasıyla da ilişkilendirilebileceği göz ardı edilmemelidir. Nitekim yıllar içinde psikanalize dair bilginin yanlış aktarılma oranı artmaktadır. Bu da kalitesizleşme sorununa işaret edebilir.

Taranan gazeteler beş yıllık dilimler halinde gruplandırılmıştır. Bu gruplandırmaya göre psikanalize dair rastlanan yazı sayısı dağılımı ise şu şekildedir; 1980–1985 yılları arasında toplam 6459 Milliyet, Hürriyet, Cumhuriyet ve Günaydın gazetesi taranmış ve 28 yazıya rastlanmıştır. 1986–1990 yılları arasında toplam 7604 Milliyet, Hürriyet, Sabah, Cumhuriyet ve Türkiye gazetesi taranmış ve 53 yazıya rastlanmıştır. 1991–1995 yılları arasında toplam 7890 Milliyet, Hürriyet, Sabah, Cumhuriyet ve Türkiye gazetesi taranmış ve 137 yazıya rastlanmıştır. 1996–2000 yılları arasında toplam 7484 Milliyet, Hürriyet, Sabah, Cumhuriyet ve Türkiye gazetesi taranmış ve 201 yazıya rastlanmıştır. 2000-2005 yılları arasında toplam 9110 Hürriyet, Sabah, Cumhuriyet, Yeni Şafak ve Zaman gazetesi taranmış ve 279 yazıya rastlanmıştır.

Basında psikanalize dair yazıların yıllara göre nasıl bir dağılım göstermesi önemlidir, bununla birlikte, psikanalizin ve kavramlarının yazıların içinde ne şekilde kullanıldığı da önemlidir. Bunu belirleyebilmek için psikanaliz ve kavramlarının yazılarda nasıl aktarıldığı analiz edilmiştir. Bunun için duygusal yön analizi tercih edilmiştir. Yazılar olumsuz, yansız, olumlu ve yanlış kategorilerine göre değerlendirilmiştir. Elde edilen sayısal veriler şu şekildedir; psikanalizin yansız olarak aktarıldığı 264 yazıya (%37.77), psikanalizin olumsuz olarak aktarıldığı 214 yazıya (%30.62), psikanalizin olumlu olarak aktarıldığı 198 yazıya (%28.33) ve psikanalizin yanlış aktarıldığı 22 yazıya (%3.15) rastlanmıştır.

Gazete yazılarında psikanalizden en çok, yansız bir biçimde konunun akışına uygun destek almak için yararlanıldığı görülmüştür. Bu kullanım

biçimi psikanalize dair olumlu bir atıfta bulunmaktadır. Hem okuyucu tarafından bilinen, hem de neredeyse kabul edilmiş, doğruluğa referans gösterilen bir açıklama biçimidir. Dolayısıyla, yazılardaki bu tavır genelde psikanaliz ve kavramlarını, gündelik açıklamalarda önemli bir başvuru mertebesine yerleştirmektedir. Bu kullanım biçiminin yanısıra, psikanaliz ve kavramları olumsuz bir durumu açıklamak için de sıklıkla kullanılmıştır. Olumsuz kategorisi psikanalizi olumsuzlamak anlamında kullanılmamaktadır. Sadece yazılarda sıklıkla rastlanan olumsuz durumların ve istenmeyenlerin açıklanmasında psikanalizden yararlandığı kastedilmektedir. Olumsuz bir durumu anlamlandırmak ve durumu psikanalizden destek alarak yorumlamak söz konusudur. Dolayısıyla, olumsuz ve anlaşılmasız bir durumu sıradanlaştırmanın yolu psikanaliz kullanılarak yapılmaktadır. Bu da, doğru ve geçerli olanı bulabilmek için psikanalizin teklif edildiğine işaret etmektedir. Özellikle siyasi yazılarda bu kullanım biçimi göze çarpmaktadır. Bu kullanım biçiminin özeti ise, olumsuzu bir çözüm yolu önerilmesidir. Olumlu durumları anlatmak ve bir gidişat önermek bakımından da psikanalizden yararlanılıyor olması, psikanalizi gündelik bilgi aktarımında önemli bir referans noktası haline getirmektedir.

İçeriklerinden elde edilen verilerin aktarıldığı gazetelerin yönelimi, elde edilen verinin değerlendirilmesinde dikkate alınmıştır. Bu nedenle, gazetelerin yönelimlerine göre gruplandırılarak elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Taranan gazeteler haber gazeteleri (Milliyet, Hürriyet, Sabah ve Günaydın), sağ görüşlü fikir gazeteleri (Türkiye, Yeni Şafak ve Zaman) ve sol görüşlü fikir gazetesi (Cumhuriyet) olarak gruplandırılmıştır. Buna göre elde edilen veriler şu şekildedir; haber gazetelerinden 485 (%69.38), sağ görüşlü fikir gazetelerinden 113 (%16.17), sol görüşlü fikir gazetesinden 100 (%14.31) olmak üzere toplam 698 yazıya rastlanmıştır. Psikanaliz ve kavramlarının kullanıldığı yazıların çoğu, haber gazetelerinde karşımıza çıkmıştır. Dolayısıyla, yazıların yansız bir tutum sergilemesi çok

Meltem NARTER

da şaşırtıcı değildir. Türkiye'deki haber gazeteleri, gündemi belirleyen ama taraf olma konusunda çekingen davranan gazetelerdir. Ayrıca, haber gazeteleri tirajı daima yüksek olan gazetelerdir. Sağ ve sol görüşlü fikir gazetelerine gelince aralarında, en azından bir üslup farkı olduğundan söz etmek mümkündür. Sağ görüşlü fikir gazeteleri; hem sayı olarak, hem de tiraj olarak sol görüşlü fikir gazetelerinin önünde yer almaktadır.

Psikanalizin yansız olarak aktarıldığı yazıların gazete yönelimine göre dağılımı şu şekildedir; haber gazetelerinde 181 yazıya (%68.56), sağ görüşlü fikir gazetelerinde 44 yazıya (%16.67), sol görüşlü fikir gazetelerinde 39 yazıya (%14.77) rastlanmıştır. Psikanalizin olumsuz olarak aktarıldığı yazıların gazete yönelimine göre dağılımı şu şekildedir; Haber gazetelerinde 155 yazıya (%72.43), sağ görüşlü fikir gazetelerinde 41 yazıya (%19.16), sol görüşlü fikir gazetelerinde 18 yazıya (%8.42) rastlanmıştır. Psikanalizin olumlu olarak aktarıldığı yazıların gazete yönelimine göre dağılımı şu şekildedir: haber gazetelerinde 129 yazıya (%64.82), sol görüşlü fikir gazetelerinde 43 yazıya (%21.61), sağ görüşlü fikir gazetelerinde 26 yazıya (%13.07) rastlanmıştır. Psikanalizin yanlış olarak aktarıldığı yazıların gazete yönelimine göre dağılımı şu şekildedir; haber gazetelerinde 20 yazıya (%90.91), sağ görüşlü fikir gazetelerinde 2 yazıya (%9.09) rastlanmıştır.

Psikanaliz ve kavramlarını kullanma ve aktarmada farklı yollar izlemektedirler. Sol görüşlü gazetelerin daha detaycı bir üslupla konuyu ele aldıkları, entelektüel yazı içeriklerinin çok olduğu ve siyasi ayrıntılara sıklıkla yer verildiği görülmektedir. Sol görüşlü gazeteler, psikanaliz ve kavramlarını bilimsel bir gerçeklik ve geçerlilik yolu olarak değerlendirmektedirler. Sağ görüşlü gazetelerde ise, sol görüşlü gazetelerdeki gibi bir tutarlılık görülmemektedir. Bu durum, gazetelerin fazla sayıda olmasından kaynaklanıyor olabilir. Bu gazetelerde psikanalizi inkâr etme eğilimi ile bir açıklama aracı olarak kullanma arasında kararsız bir tutum sergilenmektedir.

Psikanalize dair bilginin yazılarda kimler tarafından aktarıldığı incelenmiştir. Bu sayede psikanaliz bilgisinin ne tür bir uzmanlık dalı

Günlük Hayat ve Medyada Psikanalizin Sosyal Temsilleri

tarafından ve hangi konu başlıklarında aktarıldığı değerlendirilebilecektir. Bu şekilde, bireylerin gözünde ve toplumda psikanalizin güvenilir kaynaklarının hangi uzmanlar olduğu ve hangi konularda işe yarayabileceği bilgisine de ulaşılabilecektir. Gazetelerden elde edilen sayısal verilere yazıları kaleme alan kişilerin dağılımı şu şekildedir; 392 gazeteci (%56.2), 103 doktor (%14.8), 85 psikiyatrist (%12.2), 42 akademisyen (%6.0), 36 psikolog (%5.2), 25 edebiyatçı (%3.6), 4 oyuncu (%0.6), 4 filozof (%0.6), 2 astrolog (%0.3), 2 ressam (%0.3) 1 asker (%0.1), 1 medyum (%0.1) ve 1 veteriner (%0.1). Psikanalize dair bilgi aktarımında bulunan meslek grubunun başında gazeteciler yer almaktadır. Doktor, Psikiyatrist, Akademisyen ve Psikologlar da önemli bir oranda psikanalizi aktaran yazılarda karşımıza çıkmaktadır. Bu meslek gruplarının uzmanlık alanları nedeniyle psikanalize dair bilgi aktarımında bulunmaları şaşırtıcı değildir. Özellikle de okuyucunun yazıya inanması ve güvenmesi bakımından önemli bir ölçüttür. Dolayısıyla, psikanalize dair doğru ve geçerli bir bilgi olarak yaklaşılması kaçınılmaz gibi görünmektedir. Ancak gazetecilerin psikanalizi, tek başına ve sık sık yazılarına konu ediyor olmaları, geçerli ve güvenilir bilginin aktarıldığı konusunda şüphe uyandırmaktadır.

Psikanalize ait bilginin aktarıldığı, yazı türüne göre dağılımda ilk sırayı kültür sanat yazıları almaktadır. Yazı türüne göre yapılan değerlendirmede elde edilen bulgular şu şekildedir: Psikanaliz ve psikanalitik kuramın ortaya atılmış olduğu kavramlara; 245 kültür sanat yazısında (%35.05), 172 tavsiye yazısında (%24.61), 112 siyasi yazısında (%16.02), 102 bilimsel yazısında (%14.59), 29 haber yazısında (%4.15), 22 mizah yazısında (%3.15), 9 spor yazısında (%1.29), 6 ekonomi yazısında (%0.86) ve 1 moda yazısında (%0.14) rastlanmıştır. Bu bulgular yukarıdaki değerlendirmeyi desteklemektedir. Psikanalizin tavsiye yazılarında ve bilimsel yazılarda kullanılması da dikkat çeken bir başka sonuçtur. Elbette bu sonuç, beklenen ve olması gereken bir durum olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla, psikanalizin geçerli ve güvenilir biçimde aktarıldığına dair şüphe

Meltem NARTER

kuvvetlenmektedir ama bu şüpheyi azaltan nokta psikanalizin entelektüel bir alanda dile getiriliyor olmasıdır.

Yazılarda en çok hangi psikanalitik kavramların kullanıldığı değerlendirilmiştir. Yazıların psikanalitik kavramlara göre dağılımı şu şekildedir: Kuramcıların söz konusu edildiği 260 yazıya (%37.25), bilinçaltı kavramının konu edildiği 141 yazıya (%20.20), id-ego-süper ego kavramlarının birlikte ve/veya ayrı olarak kullanıldığı 80 yazıya (%11.46), nevroz kavramının kullanıldığı 68 yazıya (%9.74), hipnoz kavramını kullanıldığı 64 yazıya (%9.74), histeri kavramının kullanıldığı 32 yazıya (%4.58), ödip karmaşası kavramının kullanıldığı 14 yazıya (%2.01), libido kavramının kullanıldığı 10 yazıya (%1.43), savunma mekanizması kavramının kullanıldığı 9 yazıya (%1.29), lapsus kavramının kullanıldığı 6 yazıya (%0.86), psikoseksüel gelişim dönemlerinin konu edildiği 5 yazıya (%0.72), obsesyon kavramının kullanıldığı 4 yazıya (%0.57), fallik kavramının kullanıldığı 4 yazıya (%0.57), fiksasyon kavramının kullanıldığı 1 yazıya (%0.14) rastlanmıştır. Sonuçlara bakıldığında yine daha önce aktarılan sonuçların desteklediği ifade edilebilir. Psikanalize dair sık karşılaşılan kuramcılardır. Freud, Jung, Adler ve Lacan gibi kuramcılar yazılarda en çok kullanılan isimlerdir. Bu sonuç da psikanalizin daha çok entelektüel bir faaliyet olarak aktarıldığını destekler niteliktedir.

Diğer analiz aşamasında gazetelerden elde edilen yazılar daha ayrıntılı bir biçimde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme yazılarında psikanalize dair bilginin nasıl işlendiği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Tüm yazılar incelendiğinde, yazıların dört kategori altında toplanması mümkün olmuştur. Bu kategorilerden ilki, psikanalitik kavramların kullanıldığı ama kavramların içeriklerinin açıklanmadığı yazılardan; ikincisi, psikanalitik kavramların kullanıldığı ve içeriklerinin de psikanalitik olarak açıklandığı yazılardan; üçüncüsü, psikanalitik kavramların siyasi göndermeler için kullanıldığı yazılardan; dördüncü kategori ise, psikanalitik kavramların entelektüel anlamda kullanıldığı yazılardan oluşmaktadır. Bu kategorilere

Günlük Hayat ve Medyada Psikanalizin Sosyal Temsilleri

göre gazetelerden elde edilen veriler şu şekildedir: Psikanalitik kavramların kullanıldığı ama kavramların içeriklerinin açıklanmadığı 268 yazıya (%38.40) rastlanmıştır. Psikanalitik kavramların kullanıldığı ve içeriklerinin de psikanalitik olarak açıklandığı 110 yazıya (%15.76) rastlanmıştır. Psikanalitik kavramların siyasi göndermeler için kullanıldığı 81 yazıya (%11.60) rastlanmıştır. Psikanalitik kavramların entelektüel anlamda kullanıldığı 239 yazıya (%34.24) rastlanmıştır.

Psikanalitik kavramların kullanıldığı ama kavramların içeriklerinin açıklanmadığı yazılar, tüm yazılar arasında en sık rastlanan kategoridir. Bu kategorinin yüksek bir frekansının olması diğer analiz aşamalarından elde edilen sonuçları da destekler niteliktedir. Dolayısıyla, genel olarak yazıların, içeriği psikanalitik kuram açısından zayıftır.

İkinci sırada yer alan kategori psikanalitik kavramların entelektüel anlamda kullanıldığı yazılardan oluşmaktadır. Bu kategoride göze çarpan en önemli nokta, entelektüel açıklamalarda ve yorumlarda psikanalizin ve kavramlarının sıkça kullanılıyor olmasıdır, ama bu kategoride de psikanaliz kuramsal olarak açıklanmamaktadır. Yazılar, okuyucunun hâlihazırda bu bilgiye sahip olduğu fikrini uyandırmaktadır.

Üçüncü sırada psikanalitik kavramların kullanıldığı ve kavramların içeriklerinin psikanalitik olarak açıklandığı yazıların bulunduğu kategori yer almaktadır. Bu kategorideki yazılar daha çok ruhsal rahatsızlıkları açıklamak, tanımlamak ve okuyucuya tavsiye vermek amacıyla yazılan yazılardır. Ruhsal rahatsızlıkların tanımı ve tedavisi psikanalitik açıyla yorumlanmaktadır.

Dördüncü sırada psikanalitik kavramların siyasi göndermeler için kullanıldığı yazılar kategorisi vardır. Tüm yazılar arasında psikanalizin siyasi anlamda en düşük oranda kullanıldığını görüyoruz. Yazıların içerikleri daha çok siyasi bir durumu psikanalitik kavramlarla açıklamak yönündedir. Bunun yanı sıra siyasi kişiliklerin birtakım özellikleri psikanalitik kavramlarla açıklanmaktadır.

Meltem NARTER

Karikatür taramalarından elde edilen bulgular

1980-2005 yılları arasında üç karikatür dergisi taranmıştır. Bu dergiler Gırgır, Leman ve Penguen dergileridir. Sözü edilen yıllar arasında 546 Gırgır, 404 Leman, 170 Penguen olmak üzere toplam 1120 sayı taranmıştır. Bu taramalar sonucunda psikanaliz ile ilgili toplam 245 karikatüre rastlanmıştır. Elde edilen bulgular şu şekildedir; “Divan” kavramının kullanıldığı 50 karikatüre (%20.41), “psikolog ve psikiyatrların” konu edildiği 36 karikatüre (%13.88), “ana rahmine dönüş” kavramının kullanıldığı 32 karikatüre (%13.06), “hipnoz” kavramının kullanıldığı 22 karikatüre (%8.98), “id-ego-süper ego” kavramlarının kullanıldığı 20 karikatüre (%8.98), “bilinçaltı-bilinç” kavramlarının kullanıldığı 18 karikatüre (%7.35), “çocukluğa dönmek” kavramın kullanıldığı 16 karikatüre (%6.53), “libido” kavramının kullanıldığı 13 karikatüre (%5.31), “psikanaliz” kavramının kullanıldığı 9 karikatüre (%3.67), “ödip karmaşası” kavramının kullanıldığı 8 karikatüre (%3.27), “histeri” kavramının kullanıldığı 7 karikatüre (%2.86), “çağrışım” kavramının kullanıldığı 5 karikatüre (%2.04), “nevroz” kavramının kullanıldığı 4 kategoriye (%1.63), “gelişim dönemleri” kavramının kullanıldığı 4 karikatüre (%1.63), “kuramcıları” konu alan 3 karikatüre (%1.22) rastlanmıştır.

Elde edilen bu verilere bakıldığında, psikanalizin karikatür içinde kendine bir yer bulduğunu söylemek mümkündür, ma bizim çalışmamız için önemli olan psikanalizin karikatür yoluyla da bireylere aktarılıyor olmasıdır. Bu aktarımın içeriği ya da duygusal yönüyle ilgili bir analiz yapılmamıştır. Bunun nedeni, karikatürün izleyicisi tarafından yorumlanması gereken bir sanat dalı olmasıdır. Dolayısıyla, kategorilere ayrılan karikatürlerin yalnızca mizah malzemesi olarak psikanalizi kullanmaları, aktarımı sağlamaları açısından yeterlidir.

Günlük Hayat ve Medyada Psikanalizin Sosyal Temsilleri

Anket uygulamalarından elde edilen bulgular

Elde edilen veriler üç ayrı aşamada incelenmiştir. Bu aşamalardan ilki katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini içermektedir. İkinci aşamada katılımcıların kitle iletişim araçlarından ne derecede yararlandıklarına bakılmıştır. Üçüncü aşamada araştırmacı tarafından hazırlanan anketin sonuçları değerlendirilmiştir.

a- Sosyo-demografik verilerin analizi

Yapılan analiz sonucunda 1260 katılımcının sosyo-demografik bulguları şöyledir. 1260 katılımcının yaş ortalamaları 35.66 (SS:10.44) olarak bulunmuştur. 1260 katılımcının 612'si erkek (%48.6), 648'i (%51,4) kadındır. Katılımcıların 1259'u eğitim düzeyini belirtmiştir ve buna göre katılımcıların 397'si lise (%31.5), 591'i üniversite (%46.9), 271'i yüksek lisans ve/veya doktora (%21.5) mezunudur.

Katılımcıların 1256'si medeni durum sorusunu yanıtlamıştır. Buna göre katılımcıların medeni durumu şu şekildedir; 655'i evli (%52.1), 588'i bekâr (%46.8), 8'i dul (%0.6) ve 5'i boşanmış (%0.4) kişilerdir.

Katılımcıların 1126'sı çalışmakta (%91,25), 108 (%8.75) ise çalışmamaktadır. Çalışanların 297'si özel sektör çalışanı (%26.38), 145'i akademisyen (%12.88), 138'i mühendis veya mimar (%12.26), 120'si sağlık sektörü çalışanı (%10.66), 115'i öğretmen (%10.27), 109'u memur (%9.68), 102'si ekonomist (%9.06), 41'i işçi (%3.64), 26'sı medya çalışanı (%2.31), 18'i esnaf (%1.60), 15'i sanatçı (%1.33) olarak bulunmuştur. Çalışmayanların ise 59'u öğrenci (%54.63), 37'si ev hanımı (%34.26), 12'si emekli (%11.11) olarak bulunmuştur.

Katılımcıların 1253'ü gelir düzeylerini bildirmiştir. Buna göre 664'ü 2000 YTL ve üstü (%53), 207'si 1500-2000 YTL (%16.5), 129'u 1250-1500 YTL (%10.3), 108'i 750-1000 YTL (%8.6), 104'ü 1000-1250 YTL (%8.3), 31'i 500-750 YTL (%2.5), 7'si 300-500 YTL (%0.6), 3'ü 300 YTL ve altı (%0.2) gelir düzeyine sahip olarak bulunmuştur.

Meltem NARTER

Katılımcıların 1254'ü kaç yıldır İstanbul'da bulduklarını belirtmişlerdir. Bu katılımcıların İstanbul'da bulunma sürelerinin ortalaması 24.33 (SS:13.66) olarak bulunmuştur.

b- Kitle İletişim Araçlarına Dair Verilerin Analizi

Katılımcılardan okudukları ilk üç gazeteyi sırasıyla yazmaları istenmiştir. Elde edilen veriler gazete isimlerine göre sıralanmamıştır. Gazeteler eğilimlerine göre gruplandırılmıştır. Bu nedenle, katılımcıların birinci, ikinci ve üçüncü gazete tercihlerine göre elde edilen veriler gazetelerin eğilimlerine göre değerlendirilmiştir.

Katılımcıların 1212'si tercih ettikleri birinci gazeteyi belirtmiştir. Buna göre birinci sırada tercih edilen gazetelerin dağılımı şu şekildedir; 762'si haber gazetesi (%62.87), 241'i sol fikir gazetesi (%19.88), 171'i bulvar gazetesi (%14.11), 26'sı sağ fikir gazetesi (%2.14), 8'i spor gazetesi (%0.6), 3'ü uluslararası gazete (%0.24) ve 1'i her gazete (%0.08) biçiminde sıralanmaktadır.

Katılımcıların 1148'i tercih ettikleri ikinci gazeteyi belirtmiştir. İkinci sırada tercih edilen gazetelerin dağılımı şu şekildedir; 717'si haber gazetesi (%62.46), 193'ü sol fikir gazetesi (%16.81), 191'i bulvar gazetesi (%16.64), 28'i sağ fikir gazetesi (%2.43), 17'si spor gazetesi (%1.48) ve 2'si uluslararası gazete (%0.17) biçiminde sıralanmaktadır. Katılımcıların 1005'i tercih ettikleri üçüncü gazeteyi belirtmiştir. Üçüncü sırada tercih edilen gazetelerin dağılımı şu şekildedir; 533'ü haber gazetesi (%53.03), 215'i bulvar gazetesi (%21.39), 189'u sol fikir gazetesi (%18.81), 37'si spor gazetesi (%3.68), 27'si sağ fikir gazetesi (%2.68), 2'si uluslararası gazete (%0.19) ve 2'si diğer gazeteler (%0.19) biçiminde sıralanmaktadır.

c- Anket İtemlerinin Analizi

Anketten elde edilen sonuçların bütününe bakıldığında, katılımcıların psikanaliz ve kavramlarından haberdar oldukları açıktır. Fakat psikanalize

dair kuramsal ayrıntılara girildikçe, bu haberdar olma durumu yerini emin olmamaya bırakmaktadır. Psikanaliz ve kavramlarıyla ilgili olumsuz kanaatlere ise rastlanmamaktadır.

Anketin geneline bakıldığında göze çarpan sonuçlar şöyledir; katılımcıların psikanalize dair tutum ve fikirleri incelendiğinde, psikanalizin açıklamalarının geçerli ve işlevsel bulunması doğrultusunda olumlu bir kanaat gözlenmektedir.

Anketin genelinde, hipnoz ile ilgili ifadeler bakıldığında, katılımcıların, hipnozun bilinçaltının açığa çıkarılmasında kullanılan bir yöntem olduğuna katıldıkları görülmektedir, ama hipnozun bir tedavi yöntemi olduğu konusunda yansız bir kanaat bildirmişlerdir. Buradan hareketle, bilinçaltının açığa çıkarılmasının bir tedavi yöntemi olması konusunda da belirgin olmayan bir kanaatleri olduğu söylenebilir. Psikanalize göre tedavinin, bilinçaltının açığa çıkarılması olduğuna ilişkin yanıtlara baktığımızda karşımıza çıkan yansızlık da bunu destekler niteliktedir.

Anket genelinde psikanalist kavramı incelendiğinde, yanıtlarda ilginç sonuçlar görülmektedir. Psikanalistin bir psikoterapist olduğu kanaati belirgindir. Hatta psikanalistin, psikolog ve psikiyrist ile aynı işi yapmadığı da katılımcılar tarafından ayırt edilmiştir. Ancak, psikanalistin, psikanaliz uygulayan kişi olması konusundaki belirsizlik de ilgi çekicidir.

Ruhsal rahatsızlıklarla ilgili yanıtlar incelendiğinde; id-ego-süperego arasındaki çatışmanın ve çocukluk yaşantılarının ruhsal rahatsızlıklara neden olduğunu destekleyen bir tutum söz konusudur. Yine katılımcılar, ruhsal rahatsızlıkların tedavisi için bir yöntem olarak psikanalizin etkili olduğu ve bu yöntemin konuşma üzerine kurulu olduğu kanaatini desteklemektedirler.

Psikanaliz ve cinsellik arasındaki ilişki ile ilgili, oldukça tutarlı sonuçlar görülmektedir. Katılımcılar, psikanalizin her şeyi cinsellikle açıklayan ve cinselliğe fazla odaklanan bir yaklaşım olmadığını düşünmektedirler. Bu nedenle, psikanalizde cinsellik üzerine odaklanıldığı fikrine katılmamaktadırlar.

Meltem NARTER

Katılımcıların, psikoloji ve psikanalizi; birbirinin içine geçmiş kavramlar olarak değil, birbirinden bağımsız kavramlar olarak düşündükleri, belki de psikolojiyi psikanalizi kapsayan bir kavram olarak algıladıkları görülmektedir.

Savunma mekanizmaları ile ilgili yanıtlara bakıldığında ilginç sonuçlar görülmektedir. Katılımcılar, inkâr ve bastırmayı birer savunma mekanizması olarak tanımlamaktadırlar. Ancak yüceltmenin bir savunma mekanizması olmasında kararsız kalmakla kalmayıp, savunma mekanizmalarının, psikanalizin bir kavramı olduğu konusunda da belirsiz bir kanaat ortaya koymaktadırlar.

Katılımcılar, bilinçaltında cinsel ve saldırgan dürtülerin bulunduğu görüşüne katılmaktadır, ama, cinsellik ve saldırganlığın psikanalizin temeli olması konusunda yansız bir tutum sergilemektedirler. Buradan hareketle, şuurlaltı ve cinsellik-saldırganlık ile ilgili kişisel atıfların belirgin olduğu, ancak bunların psikanalizin öne sürdüğü şeyler olup olmadığı noktasında belirgin olmayan bir kanaatleri olduğu söylenebilir.

Anket geneli incelendiğinde, anket içeriğindeki bilgilerle ilgili genel ve belirgin bir olumlu kanaatten söz edilmektedir. Ancak bu belirgin kanaat, içeriklerin psikanaliz tarafından önerildiği vurgulandığında belirsizleşmektedir.

Odak grup uygulamalarından elde edilen bulgular

Odak gruplarda araştırılan, daha doğru bir ifadeyle ana tema olarak seçilen kavram “Psikanaliz ve Freud’dur”. Bu ana temanın ardından psikanalize ait temel kavramlar ve katılımcıların görüşleri üzerinde durulmuştur. Yapılan görüşmeler katılımcıların izni alınarak kaydedilmiştir. Bu kayıtlar daha sonra yazıya aktarılmıştır. Odak gruplardan elde edilen veriler söylem analizi ile değerlendirilmiştir. Buna göre ortaya çıkan temalar şöyledir: “Psikanaliz ve Freud”; “Ego”; “İd-ego-süperego”; “Rüya ve rüya

Günlük Hayat ve Medyada Psikanalizin Sosyal Temsilleri

yorumları”; “Bilinçaltı”; “Hipnoz” ve “Ödip karmaşası”. Bu temalar sırasıyla ve örnekleriyle aktarılacaktır.

1- Psikanaliz ve Freud

Tüm odak gruplardan elde edilen verilere bakıldığında, psikanaliz ve Freud’un neredeyse eş anlamlı kabul edildiği söylenebilir. Kimi odak gruplarda “Psikanaliz ve Freud” ile ilgili entelektüel seviyesi son derece yüksek görüşlere rastlanmıştır. Örneğin;

“-Aslında Freud ile ya da psikanaliz ile ilgili entelektüel bir merak belki hem de yüzleşilmesi gereken bir görev... Bir de lisede Freud’u, yani çantanızda bir kitap varsa budur, yani Freud ismi size çok yabancı gelmez. Freud’u tanımlarken veya psikanalizi tanımlarken, şey dersiniz işte, Anne ve babayla kurulan münasebetler üzerinden tanımlanır ki, o da çocuğa çok garip gelir... Anne ve babayı ve çocuğu ve aralarındaki ilişkiyi cinsel etkileşim olarak Freud’un düşüncesi tanımlanır. Freud’un düşüncesi bu... Tamam Freud belki felsefi bir şey değil ama. Bana insanların bilinçaltıyla cinsel dürtüleriyle yönetilmesi, bu kadar akli vurgulayan rasyonaliteyi vurgulayan bir hayat tarzı, entelektüel bir tavır açısından rasyonalitenin ön plana çıkartılması çok enteresan geliyordu.”

Bunun yanısıra, psikanalitik kuramın yöntem ve içeriğine vurgu yaparak aktarılan görüşlere de rastlanmıştır. Örneğin;

“-Uyuttu işte, bilinçaltındaki dürtüleri, istekleri ve benzeri kavramları olayları gün ışığına çıkarır... Analiz eder... Benim aslında psikanaliz deyince aklıma hipnoz gelmiyor. Normal bir terapistin hastasını tanımak için ona çaktırmadan, sorduğu belki sorularla onu analiz etmesi geliyor.”

“- Psikanalizin yaptığı şey bir kişinin içsel dünyasındaki o işte bir şekilde dışa vurduğu, hareketlerle davranışlarla veya kişinin kendi içerisinde olduğu bütün o halleri açıklama için belli bir şekilde ortaya çıkan bir.”

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
357-387

Meltem NARTER

Bu örneklerin dışında “Psikanaliz ve Freud” ile ilgili sıradan tanımlamalar da yapılmıştır. Örneğin; *“Hep kızıyla uğraşmış ondandır... Öğrendim hatta adı da Anna... Sonra olmuş kitap falan da yazmış yani”*

Bu tema ve örnekleri “Psikanaliz ve Freud” ile ilgili genel bir görüşün olduğunu göstermektedir. Özellikle entelektüel düzeyde yapılan açıklamalar dikkat çekmektedir.

2- Ego

Ego kavramı bilindiği gibi sadece psikanalize ait bir kavram değildir. Ama araştırmamız gereği “Ego” ile ilgili açıklamalar dikkatimizi çekmiştir. Burada araştırmamız için önemli olan “ego” kavramının nasıl açıklandığı ve bu açıklama biçimlerinin psikanalizden ne derece etkilendiğidir. Elde edilen verilere bakıldığında “ego” ile ilgili açıklamalarda psikanalitik içeriğe nadiren rastlanmıştır. “Ego” daha çok bencillik, egoyu tatmin etmek gibi kavramlarla açıklanmıştır. Örneğin:

“-Ego baştan olmaz ...çocukluk yani, çocuklukta olmaz sonradan olur. Yaşamdaki hayatla ilgili bu ego... Kurallar, okullar, aile, çevre... insanın olumsuz bir yanını tatmin etmesi... yani arzular istekler işte bu ego.”

“-Egomu tatmin etmek, ya da başkasının üzerinden tatmin etmek gibi o tarz günlük hayatta kullanırız. Çok basit anlamda, benim anlayabileceğim şekilde, istek gibi söyleyebiliriz bunu. Geçmişten bazı egolarım var dendiğinde hayal gibi de anlaşılabilir bu. Hayallerim vardır. O egoları gerçekleştirmeye çalışırsın. Veyahut da işte uğraştım dersin. Böyle bir anlayış var yani.”

Bir diğer açıklama biçimi ise ilgi çekicidir. Bu görüşe göre “ego” ile “nefs” kavramı birlikte anılmaktadır. Bunun için seçtiğimiz örnek en geniş ve çarpıcı olanıdır. Çünkü, bu örnekte “ego” ve “nefs” kavramları karşılaştırılarak aktarılmaktadır. Örnek şu şekildedir:

Günlük Hayat ve Medyada Psikanalizin Sosyal Temsilleri

“Freud'un tarif ettiği şey bizde nefse karşılık gelir, nefs-i emmareye. Nefsin de çeşitli katmanları vardır. Hayvansal, yani istekleri doğrultusunda hareket eden, kuralları takmayan. Herhangi bir sınır tanımayan varlık. Nefs-i emmareye... Nefs-i emmareye tanımayan. İnsan, nefs-i emmareye bizde aşığılanan bir şeydir, hatta hayvandan daha aşığılanan bir nefistir o. Terbiye edilmesi, onun yükseltilmesi gerekir. Mesela Freud'da öyle bir anlayış yok yani o var, o bizim hayal kaynağımız, bizi yükseltiyor o. Böyle yaşıyoruz, yaşamak zorundayız gibi bir anlayış var. Orda ise, benim okumamda, yani tasavvufta böyle bir şey yok, tam tersi. Nefs-i emmareye yükseliyorsunuz. Nefs-i mutabiyeye, nefs-i safiyeye, nefs-i mevdiye geçiyorsunuz. Kemale eriyorsunuz.”

3- İd-ego-süperego

“İd-ego-süperego” kavramları, “ego” kavramından farklı olarak, psikanalizin üç temel kavramıdır. Dolayısıyla da, ego temasından farklı bir yaklaşımla sorgulanmıştır. Psikanalizin bu üç temel kavramı kimi yerde psikanalitik açıklamaya yakın bir biçimde kimi yerde ise kuramla hiçbir ilgisi olmayan biçimde aktarılmıştır. Psikanalitik açıklamaya yakın olan görüşlere örnekler şu şekildedir:

“-Ego, yani evet işte bir id var, ben ona galiba başka bir şey dedim biraz önce, unuttum şimdi. İd işte insanın hayatta kalma, açlık ve susuzluğunu giderme falan gibi böyle ilkel şeylerini tatmin etmesine doğru insanı yönlendiren bir bilinç şeysi, süper ego da insanın yaşadığı toplumun değerlerine göre davranmasını, kendini şekillendirmesini ve ona göre yaşamasını sağlayan bir bölüm. Ve ego da ikisini dengeleyen, insanın asıl kendi asıl şekli filan – kendisi: bilinç...”

Psikanalitik açıklamaya uzak olan görüşlere örnekler şu şekildedir; “-... işte id, atıyorum derstesiniz yemek yemek istiyorsunuz, deli gibi acıktınız bu sizin idiniz size dur hayır derse süper ego o da biraz sonra yarım saat sonra ders bitecek yemek yiyeceksin merak etme ego demek ki”

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
357-387

Meltem NARTER

4- Rüya ve rüya yorumları

Psikanalizin en çok tanınan ve üzerinde durduğu konularından biri “rüya ve rüya yorumlarıdır”. Rüyalar, sadece psikanaliz değil; türlü türlü, birçok bilgi biçimi tarafından tanımlanmış ve yorumlanmıştır. Ülkemizde geleneksel rüya yorumları, geçerliliğini ve güncelliğini korumaktadır. Bu geleneksel rüya yorumu anlayışı odak grup çalışmalarının neredeyse tamamında kendisini göstermiştir. Psikanalitik açıklamaya en yakın örnekler ise şu şekildedir;

“- ... ama işte bir de şu var bazı kötü olarak gördüğüm rüyaları şöyle düşünüyorum insan her zaman bilinçaltında yarattığı şeyler, bilinçaltını ne kadar doğru kullanıyorum bilmiyorum gerçi, kendi zihninde, düşüncelerinde yarattığı şeyleri rüya olarak görüyor. Hiçbir zaman gelecekte haber vermesi gibi bir şey söz konusu değil rüyalar için de. E yani o zaman düşünüyorum acaba gerçekten ben kötü mü düşündüm bu insan için ki böyle bir şey gördüm acaba onunla ilgili yorumladığım öyle düşündüğüm olur.”

5- Bilinçaltı

Diğer temalarda olduğu gibi “bilinçaltı” kavramı da psikanalizin vazgeçilmez kavramlarından biridir. Aynı “ego” kavramında olduğu gibi “bilinçaltı” kavramı da, başka birçok bilgi biçiminin açıkladığı, tarif ettiği, anlamaya çalıştığı bir kavramdır. Odak gruplardan elde edilen verilerde, psikanalizin “bilinçaltı” ile ilgili açıklamalarına ne yakın, ne de çok uzak açıklamalar göze çarpmıştır. Daha doğru bir ifadeyle, katılımcıların bu kavramla ilgili görüşlerini aktarırken; tam olarak hangi açıklama biçimini temel aldıkları belirlenememiştir. Örnekler şu şekildedir: *“-Evet evet küçükken yaşadıklarından dolayı alt beyinde yerleşmiş olan hatıralar, travmalar”*

“- Bilinçaltı aslında bildiğimiz ama aklımıza gelmeyen, yani hayatımızda daha önce duyduğumuz gördüğümüz öğrendiğimiz şeylerin aklımıza gelmeyen fakat hatırlatıldığında verebileceğimiz bir yer.”

6- Hipnoz

Hipnoz teması popülerleşmiş, filmlere konu olmuş bir yöntemdir. Psikanalizin kullandığı bir yöntem olarak tanımlanmıştır. Örneğin; *“-Psikanalizde hipnoz da mı var?...çocukluğuna gidiyorlar ya öyle işte... direk bilinçaltına iniyor galiba...bilinçaltına iniyor benim bildiğim. Hatırlamadığın ya da bilip de farkına varmadığın şeyleri sana söylettiriyor, tekrar hatırlattırıyor»*

7- Ödip karmaşası

Odak gruplarda, “Ödip karmaşası” kız çocuğun babaya, erkek çocuğun anneye olan düşkünlüğü olarak tanımlanmaktadır. Belli bir yaşta bu durumun geçtiği ifade edilmiştir. Hatta bunun hafife alındığı bile söylenebilir. Yani, sıradandır. Psikanaliz söz konusu edilip bu durum sorgulandığında ise, bu konunun tam olarak bilinmediği ifade edilmiştir. Ödip karmaşasıyla ilgili açıklamalar ya bir mit olduğu ya da tam bilinmediği ifade edilerek açıklanmıştır. Örnekler şu şekildedir; *“Aslında her çocuk, annesini arzular...Tarihte öyle bir şey vardı da. Babasını mı öldürüyordu da annesiyle evleniyordu?...ödip kompleksi. Babasını öldürüyordu, hatta annesiyle evleniyordu sonra da... ama bana şimdi bu mitoloji ya belki uydurma olabilir bunlar, ben çok...”*

Odak grup çalışmalarından elde edilen genel sonuçlar, anket uygulamalarından elde edilen sonuçlarla paralellik göstermektedir. Anket sonuçlarıyla odak grup sonuçları arasında göze çarpan en önemli fark “Psikanaliz ve Freud” temasında ortaya çıkan genel bakışta görülmektedir. Odak grup çalışmalarında Freud’un, dolayısıyla psikanaliz kuramının, düşünce akımları bağlamında değerlendirilmesi gereği vurgulanmıştır. Bu anlayış entelektüel bir merakı gözler önüne sermektedir. Elbette, bu entelektüel merak; bireylerin kişisel gayretleriyle edindikleri ve bilgi dağarcıklarına kattıkları bir anlayıştır. Bu nedenle de genellenmemelidir.

Tartışma

Türkiye’de Psikanaliz ve Sosyal Temsiller çalışmasında; “Bireylerin, kendilerini, insanı, kişiler arası ilişkileri kısaca dünyayı anlama ve çözümlemede kullandığı bilginin kaynağı nedir? Psikanalize dair bilgi, sağduyuda var olan bilgiyle nasıl kaynaşmakta ve yeni bir biçim almaktadır? Psikanalitik bilgi, kişiye ne gibi bir yarar sağlamakta ve bu bilgiler kişi için ne ifade etmektedir?” sorularına yanıt aranmıştır.

Psikanalize dair bilginin, sağduyuda var olan bilgiyle nasıl kaynaştığı ve yeni bir biçim aldığı sorusuyla psikanalitik bilginin, kişiye sağladığı yararı sorgulamak amacıyla da, anket uygulanmaları ve odak grup çalışmaları yapılmıştır. Sosyal temsiller kuramının bu soruları yanıtlayabileceği öngörülmüştü. Öngörüldüğü gibi gündelik dil ve açıklamalarda, psikanalizin kuram ve kavramlarını, sosyal temsiller bağlamında yorumlamak mümkün olmuştur.

Dört ana aşamadan oluşan çalışmada elde edilen sonuçlar birbiriyle tutarlılık göstermektedir. Özellikle gazete ve karikatür taramalarının sonuçları, anket ve odak grup değerlendirmeleriyle benzerlik ve tutarlılık göstermektedir. Bu noktada karikatürlerle ilgili bir parantez açmakta yarar vardır. Karikatürlerin psikanalizin yayılması konusundaki katkısı, gazete yazılarından biraz daha öndedir. Çünkü karikatür yapısı gereği konuyu basitleştirerek aktarma özelliğine sahiptir. Karikatüre ayrılacak zaman bir gazete yazısını okumaktan çok daha azdır. Bu kısa sürede ise; hem görsel, hem de yazılı malzeme okuyucuya vurucu bir şekilde iletilmektedir.

Gazete taramalarında neredeyse hayata dair tüm meseleleri açıklamak için psikanaliz kuramına ve kavramlarına başvurulduğu görülmüştür. Bu başvurunun nedeni, gazete taramalarının geniş bir zaman dilimini kapsamı olarak görülmemelidir. Dikkat edildiğinde yıllar ilerledikçe psikanaliz kuramına ve kavramlarına gazetelerde daha fazla ve daha ayrıntılı bir biçimde yer verildiği görülecektir.

Günlük Hayat ve Medyada Psikanalizin Sosyal Temsilleri

Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi psikanaliz kuram ve kavramlarının en çok haber gazetelerinde yer aldığı tespit edilmiştir. Özellikle katılımcıların kitle iletişim araçlarından yararlanma biçimleri, gazete taramalarıyla paralellik göstermektedir. Katılımcıların takip ettikleri gazeteler daha çok haber gazeteleridir. Gazete taramalarında da, psikanalizin kuram ve kavramlarını içeren yazılara en çok haber gazetelerinde rastlanmıştır. Buradan hareketle, anket sonuçlarının, yıllar içinde artan ve biriken gazete yazısı ile ilişkili olduğu söylenebilir. Bu durumda, psikanalize dair bir kulak aşinalığının kazanıldığı ve gündelik dilde kullanımının arttığı iddia edilebilir.

Haber gazetelerindeki yazılarda, yansız bir tutumla bilgi aktarıldığı gözlemlenmektedir. Bu aktarım biçimi de, okuyucunun psikanaliz kuramı ve kavramları ile dolaysız bir yolla karşılaştığını göstermektedir. Haber gazetelerinin yanı sıra psikanaliz kuram ve kavramlarını içeren yazılara sağ ve sol görüşlü gazetelerde de hatırı sayılır miktarda rastlanmıştır. Bu iki farklı görüş beklendiği gibi psikanalizin kuram ve kavramlarını da, farklı biçimlerde okuyucuyla buluşturmuştur. Sağ görüşlü gazeteler, aktarım biçimlerinde ve içeriklerinde kararsız kalmışlardır. Ne psikanalize tam bir yandaşlık göstermişlerdir, ne de onu tam anlamıyla inkâr etmişlerdir. Dolayısıyla, yazı kalitesi bakımından ayrışıyor gibi gözükse de, okuyucuya aktarımı bakımından karışıklık yaratıcı bir özelliğe sahiptir. Bu nedenle sağ görüşlü gazetelere göre psikanalizin kuram ve kavramlarının inandırıcılığı şüphelidir. Sol görüşlü gazeteler, psikanalizin kuram ve kavramlarına özellikle entelektüel ve siyasi konularda ayrıntılı biçimde yer vermiştir. Bunun yanı sıra sol görüşlü gazetelerde, psikanalizin kuram ve kavramları bilimsel bir gerçeklik olarak ele alınmıştır. Burada akla birtakım sorular gelmektedir. Çalışmanın başından itibaren gazete sınıflandırmaları oldukça güç olmuştur, çünkü Türkiye’de gazetelerin siyasi yönelimlerini belirlemek neredeyse imkânsızdır. Türkiye’nin basın geleneği içinde sadece çizgisi değişmeyen gazeteler vardır demek yanlış olmaz. Buradan hareketle nitelendirdiğimiz sağ

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
357-387

Meltem NARTER

ve sol gazetelerin neden psikanalizi bu biçimde aktardığı sorusu kolay kolay yanıtlanacak türden bir soru değildir, ama elde edilen sonuçlar, bu durumla ilgili soruları gündeme taşımaya sağlamaktadır. Sol yönelimli gazetelerin laik bir tutum içinde olduğu, dünya görüşlerinde ‘bilim’ ve ‘bilimselliğin’ önemli bir yer tuttuğu; sağ yönelimli gazetelerde ise ‘inanç’ kavramının önemli olduğu iddia edilebilir. Her iki gazetenin de psikanalizi kendilerine has tutumlarıyla açıkladıkları ya da aktardıkları söylenebilir mi? Burada önemli olan kuramında iddia ettiği gibi, topluma aktarılırken hiçbir bilgi biçiminin saf haliyle kalmadığıdır. Bu nedenle de bilgi yeni bir biçim kazanmaktadır.

Gazete yönelimlerine göre ortaya çıkan bu durum, psikanalizin yazılardaki aktarım biçimleri açısından da desteklenmiştir. Yansız aktarımların çoğunluğu oluşturması, daha önce değinildiği gibi doğrudan aktarımı destekler niteliktedir. Tüm yansız, olumlu ve olumsuz aktarımlar meseleleri açıklamak ve anlamlandırmakla ilgilidir. Dolayısıyla da çözüm önerileri sunmaktadır. Bu çözüm önerilerinde göze çarpan en önemli noktalardan biri; psikanalizin ve açıklamalarının, sağduyu düşüncesi ve bilgisiyle paralellik gösteriyor olmasıdır. Buna verilebilecek önemli örneklerden biri, psikanalize dair bilgiyle, Kuran-ı Kerim’e ait bilgi arasında bağlantı kurulmasıdır. Ayrıca odak grup çalışmalarında ego kavramı ile nefis kavramının bir arada ve birbirlerini açıklamak için kullanılmasıdır. Bu durum, sosyal temsil oluşumu bakımından önemli bir unsur olarak değerlendirilebilir. Başka bir deyişle, psikanalizin açıklamaları ve kavramları, sağduyu kavramlarıyla karşılaştırılmakta, birbirlerinin yerine konulmakta, aralarında bir dönüşüm ve bütünleşme gerçekleşmektedir. Bu da gündelik açıklamalarda psikanalizin kendine sıklıkla yer bulmasını sağlamaktadır. Hatta gündelik açıklamalarda, psikanalizin bir referans noktası haline geldiğine işaret etmektedir. Bu durum, sosyal temsiller kuramıyla tutarlı olarak, bilimsel bilginin sağduyu bilgisiyle karşılaşp yeni bir bilgi formu üretmesini doğrudan niteliktedir. Bu nedenle, psikanalizin kuram ve kavramları, gündelik yaşamın sürekliliğini, tutarlılığını ve dengesini

Günlük Hayat ve Medyada Psikanalizin Sosyal Temsilleri

sağlamakta önemli yere sahip olan sağduyu düşüncesinde önemli bir konum edinmiştir, çünkü psikanalizin kuram ve kavramları, günlük yaşamı sürdürmeyi sağlayan ortak doğru ve gerçeklik inşasında etkili bir role sahiptir. Bu durumda popülerleşmeyi ve bir ölçüde sıradanlaşmayı beraberinde getirmiştir.

Gazete taramalarının işaret ettiği noktaları, anket ve odak grup çalışmalarından elde edilen sonuçlar da desteklemektedir. Anket ve odak grup çalışmalarından elde edilen sonuçlarda en göze çarpan nokta, katılımcıların psikanaliz kuram ve kavramlarını reddetmemeleridir. Bu açıklamalarda göze çarpan en önemli noktalardan biri; psikanalizin ve açıklamalarının, sağduyu düşüncesi ve bilgisiyle paralellik gösteriyor olmasıdır. Başka bir deyişle, psikanalizin açıklamaları ve kavramları, sağduyusal kavramlarla karşılaştırılmakta, birbirlerinin yerine konulmakta, aralarında bir dönüşüm ve bütünleşme gerçekleşmektedir. Bu da psikanalizin gündelik açıklamalarda kendine sıklıkla yer bulması ve hatta bunların referans noktası haline gelmesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu durum, sosyal temsiller teorisinin ortaya koyduğu ile tutarlı olarak, bilimsel bilginin sağduyu bilgisiyle karşılaşp yeni bir bilgi formu üretmesini doğrular niteliktedir. Psikanalizin, sağduyu bilgisinin yerine geçtiği ve onunla harmanlanarak bir gündelik bilgi formu haline geldiği görülmektedir. Tam da beklendiği gibi psikanalizin kuram ve kavramları popülerleşmiş olup içeriği zayıflamış bir biçimde kullanılmaktadır. Sağduyuya yerleşen ve orada bulunan bilgiyle kaynaşan psikanaliz bilgisi sıradanlaşmıştır. Burada kullanılan sıradanlaşma kavramı; küçümseme, ya da değer yitirme anlamında algılanmamalıdır. Bu durum, psikanalizin kuram ve kavramlarının sağduyu düşüncesi içinde kendine güvenli ve geçerli bir yer edinmesiyle açıklanabilir. Örnek olarak 'bilinçaltı' ve 'bilinçdışı' kavramları verilebilir. Bilinçaltı ve bilinçdışının aynı şey olup olmadığıyla ilgili sorularda katılımcıların bu fikre katılmadıkları görülmektedir. Psikanalizin 'bilinçdışı' olarak kavramlaştırdığı şeyin, gündelik dilde 'bilinçaltı' olarak kullanılmadığı görülmüştür. Gündelik dilde

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
357-387

Meltem NARTER

bu iki kavram; beklenenin aksine eş anlamlı olarak kullanılmamaktadır. Anket sonuçlarına göre bu iki kavram da, farklı içeriklere işaret etmektedir. Bilinçaltının psikanalizin açıkladığı şekliyle kavramlaştırıldığı, bilinçdışının ise bir başka kavram ve içeriğe işaret ettiği görülmektedir.

Sosyal temsiller kuramının da iddia ettiği gibi, gündelik yaşamda çözümü aranan mesele, dışarıdan gelmektedir. Mesele ilk olarak sağduyu düşüncesine başvurularak çözümlenmeye çalışılır. Ama günümüzde meselelerin çözümü için bilimsel bilgidен faydalanılmaktadır. Dolayısıyla, meselelerin çözümü sırasında sağduyu bilgisi ve bilimsel bilgi beraber kullanılmaktadır. Bu iki bilgi biçimi, sağduyuda yeni bir biçime kavuşmaktadır. Bu sayede, mesele sağduyuda çözümlenmekte ve yeniden sağduyuya iade edilmektedir. Sosyal temsiller de bu dönüşümdür. Sonuç olarak, psikanalizin kuram ve kavramları bu dönüşümü gerçekleştirmiş ve sağduyu düşüncesi içerisinde kendisine sağlam bir yer edinmiştir.

KAYNAKÇA

B. Öner, ve S. Yılmaz, "Anne baba gözüyle "çocuk eğitimi" bir sosyal temsil ön çalışması". *Kriz Dergisi* 9 (1):39-46. 2001.

I. Marková, *Dialogicality and social representations the dynamics of mind*. (Cambridge: Cambridge University Press 2003).

L.Kruess, and Schwarz, Who pays the bill? the language of social representations. Cranach Von, Doise, and Mugny, (eds). *Social Representations and the Social Bases of Knowledge*. Bern: Huber, pp. 23-29, 1992.

M. Narter, "Deliliğin sosyal temsilleri", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3, (7), 23-71, 2003.

Günlük Hayat ve Medyada Psikanalizin Sosyal Temsilleri

M. Narter, "The Change in the Daily Knowledge of Madness in Turkey", *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 36 (4), pp. 347–464, 2006.

O. Paker, *Günlük Düşünce Modernlik, Din ve Laiklik*, (Ankara: Vadi Yayınları 2005).

S. Cesur, "Depremi nedensel atıfları". İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2002.

S. Moscovici, *La psychanalyse son image et son public*, (Presses Universitaires de France 1976).

-----, "The myth of lonely paradigm: a rejoinder", *Social Research*, 51, (4), pp. 939–968, 1984.

-----, ve I. Markovà, "Presenting Social Representations: A Conversation", *Culture & Psychology*, 4(3), 371–410, 1998.

-----, *Social representations explorations in social psychology*, (New York: New York University Press 2001).

Tevfika Tunaboşlu-İkiz, "Türkiye'de Psikanaliz ile İlgili Basılı Yayınlar", *Cogito, Yüzyılın Psikanalizi*, Sayı: 9, Güz, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 1996).

T. Parman, Sunuş, *Psikanaliz Yazıları 14 (İlkbahar):5-10*, (İstanbul: Bağlam Yayınları 2007)

V.Aktaş, F.Cirhinlioğlu, ve B. Öner, "Türk Örnekleminde Avukat olan ve olmayanların adalete ve Türkiye'deki hukuk sistemine ilişkin sosyal temsilleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 21, (2):61–80, 2004.

Türkiye’de Koruyucu Aile: Kökenleri, Gelişimi ve Bugünü^(*)

Foster Family in Turkey: Origins, Development and Today

Abdullah Karatay^(**)

Özet

Bu çalışmada öncelikle modern bir yöntem olarak koruyucu aile sisteminden önce yaygın olarak varlığını sürdüren geleneksel besleme-evlatlık pratiklerinin gelişim ve değişimine bakılmaktadır. 1950’li yıllarda sosyal hizmetlere ilişkin yasal düzenlemeler ve kurumsal gelişmeler ile birlikte korunmaya muhtaç çocuklar alanı da devletin koruyucu şemsiyesi altına girmiştir. Bu yıllarda beslemelik sistemine ilişkin tartışmalar ve bir modern kölelik sistemi olan bu pratiğin yasaklanmasına ilişkin yasal düzenlemelere rastlanmaktadır. Bu çerçevede ilk koruyucu aile çalışmaları da 1960’lı yıllarında başında başladı. 1990’lı yıllara kadar bu çalışmalarda önemli bir gelişme kaydedilmediği görülmektedir. Özellikle SHÇEK (Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu) ve ardından ASPB (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı) kurulması ile birlikte

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
389-427

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş Tarihi: 10.07.2017 Kabul Tarihi: 6.10.2017

(*) Bu çalışma yazarın “Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklara İlişkin Politikanın Oluşumu” Marmara Üniversitesi, Kamu Yönetimi, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, 2007” isimli yayınlanmamış doktora tezine dayanmakla birlikte güncel gelişmeler doğrultusunda desteklenerek hazırlanmıştır.

(**) Doç. Dr. Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü Öğretim Üyesi. abdullah.karatay@uskudar.edu.tr

Abdullah Karatay

koruyucu ailede bakılan çocuk sayısında görece artışlar olduğu görülmektedir. Ancak özellikle Batı dünyası ile karşılaştırıldığında korunmaya muhtaç çocuklar içinde koruyucu ailede olan çocukların oranının çok düşük olduğu görülmektedir. Son bölümde de bu durumu açıklamaya dair değerlendirmelere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Korunmaya Muhtaç Çocuklar, Çocuk Koruma, Koruyucu Aile, Sosyal Hizmet*

Abstract

There have been various developments throughout the history of models for the care and protection of children in need of protection. In this study, we first look at the development and change of traditional care practices that are prevalent before the foster family system as a modern method. In the 1950s, the social services institution came to Turkey and children who needed to be protected was taken under the protective umbrella of the state. The first foster family work in this framework began at the beginning of 1960's; but it does not seem to make any significant progress until the 1990s. In particular, with the establishment of the SHÇEK (Social Services and Child Protection Agency) and the subsequent establishment of the ASPB (Ministry of Family and Social Policy), it is seen that there are relative increases in the number of children who are looked after in the foster family. However, when compared with the western world, it is seen that the ratio of children who are in foster families among children who are in need of protection is very low. The last section also included evaluations to explain this situation.

Keywords: *Children in Need of Protection, Child Protection, Foster Care, Foster Family, Social Work*

Giriş

Koruyucu aile, hakkında korunma kararı çıkarılmış ve biyolojik ailesinden bakım amacıyla alınmış bir çocuğun bakım ve korumasını gönüllü veya belli bir ücret karşılığı olarak üstlenmiş ailedir. Koruyucu

Türkiye’de Koruyucu Aile: Kökenleri, Gelişimi ve Bugünü

aile olma ve bakılacak çocuğun bakım ve yetiştirme koşulları ve bunların takibi devlet tarafından belirlenir. Bu husustaki yetkili kamu kurumu Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı adına illerdeki temsilcisi olarak İl Aile ve Sosyal Politikalar Müdürlükleridir. Aile bakımı dışına çıkmış çocukların diğer aileler tarafından bakılmasının modern öncesi şekilleri ise, günümüz modern koruyucu aile sisteminden son derece farklıydı. Modern öncesi çocuk bakım modellerinin tarihsel süreç içinde evrilmesiyle günümüz koruyucu aile sistemine varılmıştır. Bu çalışmanın temel amacı bu değişim sürecini izleyerek, korunmaya muhtaç çocukların (bundan sonra KMC olarak anılacaktır) bakım şekillerinde biri olarak ‘korucu aile’ sisteminin Türkiye serencamı ve günümüz koşullarını çeşitli karşılaştırmalarla incelemektir.

Türkiye’de KMC’ların bakım ve korunması için tarihsel süreç içinde çok çeşitli ‘çözümler’ üretilmiştir. Yetimhaneler, sosyal yardımlar, evlat edinme, evlatlık, besleme gibi çözümler bunlar arasındadır.¹ Günümüzde modern devlet yapısının denetimi altında sürdürülen ‘koruyucu aile’ sisteminin kökenleri de bu tür modern öncesi yapılara kadar gider. Koruyucu aile bakımı esas olarak modern öncesi yaygın çocuk koruma sistemi olan büyük yatılı kurumların eleştirisi üzerinden ve onlara alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Koruyucu aile toplumun içinde yaygın olan besleme, evlatlık veya ahretlik gibi uygulamaların profesyonel bir düzeyde yeniden üretilmesidir.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
389-427

1 Çocukların hane içinde ücretsiz olarak çalıştırılmasını açıklamak için besleme, *evlatlık*, *ahretlik gibi* çok çeşitli sıfatlar kullanılmaktadır. Bu metinde bu kavramların tümü ayrıntıya girilmeden aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu kavramlarla belirtilmek istenen durum esas olarak kız çocukları olmak üzere olmak üzere, yoksul aile çocuklarının erken yaşta başka ailelerin yanına verilmesi ve çocukların bakımına karşılık ailede çalıştırılmasıdır. Bu çocuklar ne Medeni Kanunda tanımlanan evlatlık çocuklar, ne ücretli olarak evlerde çalışan kadınlar ne de eski dönem kölelerdir. Bu kategoriyi, yani besleme ya da evlatlıkları bir ara kategori olarak değerlendirmek mümkündür.

Abdullah Karatay

Türkiye’de korunmaya muhtaç çocuklara yönelik başat bakım modeli hala büyük oranda kurum bakımındır. Ancak koruyucu ailenin çocukların gelişimi ve bakımı için daha sağlıklı bir model olduğu da kabul edilmekte ve koruyucu aile sisteminin yaygınlaştırılması için çeşitli çabalar sarf edilmektedir. Bu çerçevede de 1960’lardan beri bu sistemin yaygınlaşması için çeşitli çalışmalar yapılmaktadır; ancak koruyucu aile uygulamasının hala çok yetersiz bir düzeyde olduğu bilinmektedir.

Bu çalışmada koruyucu ailenin gelişmemesinin nedenlerinin bu alanda birikmiş pratikler ya da sosyal yatkınlıklarda aranması gerektiği noktasından hareketle geçmişteki geleneksel çocuk koruma pratiklerine bakılmaya çalışılmaktadır. Aynı çerçevede genel olarak çocuk koruma pratikleri Türkiye’nin genel modernleşme sürecine paralel olarak betimlenmektedir. Kurum bakımı dâhil korunmaya muhtaç çocukların devlet korumasına alınması yetersiz bir düzeydedir. Bunun en önemli sebebi de toplumun çocuk koruma sorununu yukarda sözünü ettiğimiz yöntemlerle yaklaşması yani ‘kendi kendine’ çözmesidir. Ayrıca toplumun geleneksel çözüm yolları olarak ‘besleme-evlatlık’ kurumunu 1960’lı yıllara kadar yaygın olarak getirmiş olması; halkın ‘profesyonel koruyucu aileye’ karşı mesafeli duruşunu da önemli oranda açıkladığı düşünülmektedir. Toplum genel olarak ya kendi çocuğu yani ‘evlatlık’ ya da ‘bakıcı-hizmetçi’yi ev içine kabul etmektedir. Oysa modern koruyucu aile, daha gelişkin bir bilinç gerektirmektedir. Buradan toplumda ‘öteki’ ile ilişki kültürünün zayıflığı; ilişki kurduğu yapıların ‘yabancı’ olmaması, kendisine benzemesi gerektiği gibi kültürel kodlara dayandığı izlenimi vermektedir. Başkasının çocuğunu yani ‘ötekiyi’ bakıp eğitmeyi, bunun karşılığında bir ücret almayı ve çocuğun kendi ailesi ile ilişkisini de sürdürmesini sağlamayı gerektirmektedir. Bunun gerçekleşmesinin kültürel koşullarının Türkiye’de henüz yerleşmediği anlaşılmaktadır. Türkiye gibi ‘sosyal sermayenin’ ya da yabancılarla ilişkinin

zayıf olduğu toplumlarda, koruyucu aile sayısının düşük olmasını belli ölçüde etkilediği kabul edilebilir.²

Bu çerçevede bu yazıda öncelikle Osmanlı toplumunda çocuk koruma sistemi ve bunun bir unsuru olarak ‘besleme-evlatlık’ uygulamalarına bakılmaktadır. Sonraki bölümde bu geleneksel pratiklerin Cumhuriyet döneminde varlığını sürdürme şekillerine bakılmaktadır. Ardından Cumhuriyet döneminde modernleşmeye bağlı olarak çocukların korunmasına ilişkin yapılan yasal düzenlemeler ve kurumsallaşmalar irdelenmektedir. Daha sonra KMÇ’lerin korunması için modern bir yöntem olarak profesyonel koruyucu aile sisteminin Türkiye’deki ilk uygulamaları, karşılaşılan sorunlar ve bazı uluslararası karşılaştırmalara değinilecektir. Son bölümde ise mevcut durum ve tarihsel kökleri üzerinden süreç değerlendirilerek bu sistemin istenen düzeyde gelişmemesi durumu tartışılarak çalışma sonuçlandırılmaktadır.

Osmanlıdaki Kökenler: ‘Besleme Evlatlık’ Uygulaması

Osmanlı toplumunda korunmaya muhtaç çocuklar esas olarak kurumlar dışında aileler yanında evlatlık, beslemelik gibi isimlerle korunmakta ya da bakılmaktadırlar. Çok yoksul olmadıkça orta sınıf dâhil birçok ailede ‘yardımcılar’ bulunması Osmanlı toplumunda yaygın bir durumdu.³

2 “Türkiye Değerler Atlası 2012’ye göre ‘İnsanların Çoğuna Güvenilebilir mi?’ sorusuna evet diyenlerin bazı Avrupa ülkeleri içindeki oranı son derece düşük görünmektedir. Örneğin insanların çoğuna güvenilebilir diyenlerin Danimarkada’da oranı %76, İsçev’te %71, Azerbaycan’da %45, Slovakya’da%13 iken Türkiye’de %12’dir. Aynı oranlar Güney Kıbrıs’ta %8 ve KKTC’de % 5 olarak tespit edilmiş. Bu durum Türkiye’de ‘ötekine’ ya da ‘yabancıya’ güvenin zayıflığını göstermesi anlamında; öteki ya da yabancı olarak KMÇ’lerin ailelerce kabul edilmemesini anlamamızda bir ipucu sağladığı düşünülmektedir. (Bkz. <http://docplayer.biz.tr/3952555-Turkiye-degerler-atlasi-2012.html> erişim: 10.07.2017)

3 İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, (İstanbul: Pan Yayıncılık 2000), s.126.

Abdullah Karatay

Özellikle 19. yüzyılda bu tür 'evlat edinme' olaylarına sıklıkla rastlanmaktadır. İlber Ortaylı 19. yüzyılda şehirlerde orta halli ailelerin dahi civar köylerden veya fakir Çerkes kabilelerden getirilen evlatlık kız çocukları hizmetçi olarak kullandıklarını, çocukların bakılması ve korunması (iyi) niyetine rağmen bu uygulamaların her zaman çok olumlu işlemediğini ve evlatlık kızlardan bazıları vakti gelince evlendirildiği gibi nesiller boyu ailenin çocuklarına boğaz tokluğuna bakan ve sonunda çileyle ölümü bekleyenlerin de çok olduğunu belirtmektedir.⁴ Ferhunde Özbay da *evlatlık* uygulamalarının genel olarak çocuk sömürüsüne dayalı olduğunu belirttikten sonra, evlatlık çocuklara gerçek çocuğu gibi davranan ailelerin var olduğunu; ancak bunların istisna olduğunu söylemektedir.⁵

Osmanlı toplumunda genel olarak üç tür hane içi işçilik vardır. Kölelik, *evlatlık-beslemelik* ve ücretli bakıcılar. 19. yüzyılın sonuna doğru köleliğin formel düzeyde yasaklanmasına ilişkin çalışmalar olmakla birlikte, bu dönemde Osmanlı toplumunda hâlâ çok yaygın bir köle ticareti vardır. Bu dönemde yılda 10,000 köle Osmanlı topraklarında alınıp satılmakta ve bunların çoğunluğu hane içinde köle olarak kullanılan kız çocuklarıdır.⁶ Ferhunde Özbay'a göre bu dönemde egemen hukuk rejimi olarak Şeriat'la ters düşmemek ve yürürlükteki nizamı sarsmamak adına köleliğin doğrudan yasaklanmadığını, ancak köle ticaretini sona erdirmek için bazı önlemler alınmıştır.⁷ Ücretli bakıcılık kölelikten ve beslemelikten bağımsız bir durum olarak varlığını sürdürmüştür. Evlatlık-beslemelikler ise diğer iki kategoriden de farklı olarak; daha çok yoksul aile çocuklarının korunması amacını de barındırması açısından farklılaşmaktadır.⁸ Bu kategori günümüz

4 Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s.127.

5 Ferhunde Özbay, "Turkish Female Child Labor in Domestic Work: Past and Present", Project Report prepared for ILO/IPEC, 1999, s.23.

6 Ferhunde Özbay, *Turkish Female Child Labor in Domestic Work: Past and Present*, , s.13. 7 *a.g.e.*, s.13.

8 *a.g.e.*, s.11.

Türkiye’de Koruyucu Aile: Kökenleri, Gelişimi ve Bugünü

çocuk koruma modellerinin ilk hallerinden biri olması açısından da farklılaşmaktadır.

Bir tür kölelik olarak kabul edilen hane içi ‘besleme’ uygulamasının Osmanlı toplumunda köklü ve yaygın olmasının önemli bir nedeni, evlatlık uygulamasının dinen kabul edilmemesi⁹ ve evlatlık yerine çocukların iş akdi ile başka ailelere verilmesi uygulamasıdır. Bu sistemi modern bir tabir olan ‘koruyucu aile’ ile tanımlayan Abdurrahman Kurt, Tanzimat dönemi Bursa Şer’iyye Sicillerine dayanarak yaptığı incelemede, bu dönemde yoksul aile çocuklarının hali vakti yerinde kişilerce para karşılığı ev içi hizmetlerde kiralanma uygulamasının yaygın olduğu tespitinde bulunmaktadır.

Tablo: 1 Cinsiyet ve Yaşlara Göre İcar-i Sagir Olarak Verilen Çocukların Dağılımı

YAŞLAR	CİNSİYET		TOPLAM	%
	ERKEK	KIZ		
3	2		2	4.25
4		2	2	4.25
7		4	4	8.52
8		8	8	17.22
9	1	3	4	8.52
10	1		1	2.13
15	1		1	2.13
BELLİ DEĞİL	7	14	21	44.69
TOPLAM	12	35	47	100
%	25.56	74.44	100	

Kaynak: Abdurrahman Kurt, “Tanzimat Döneminde Koruyucu Aile Müesseseleri”, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi 2, (Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992), s. 556.

⁹ Abdurrahman Kurt İslam’ın ilk yıllarında evlatlık sisteminin bir süre uygulandığını ancak daha sonra Kur’anı Kerim’in (Ahzab, 33/4-5) evlatlık almayı yasakladığını ve Peygamberin tatbikatlarında da yer almadığını belirtmektedir. Bkz. Abdurrahman Kurt, , “Tanzimat Döneminde Koruyucu Aile Müesseseleri”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi 2*, (Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992), s.549.

Abdullah Karatay

Bu dönemdeki korunmaya muhtaç çocuklar sorununu devletin ‘yetimhane’ oluşturarak ya da bu çocukları bazı ailelilere vererek çözmeye çalıştığı görülmektedir. Terk edilen çocuklar yalnız yaşayan kadınlara ‘evlatlık’ olarak verilirken, ‘yoksul aile çocukları’ ise *icar-ı sagir* (iş akdi) ile başka ailelere verilmiştir.¹⁰ Kurt, ilgili dönem Bursa sicillerinden sondajladığı on defterden toplam 47 adet *icar-i sagir* kaydı tespit etmiştir. Kayıtlardaki çocukların yaş ve cinsiyet dağılımlarını tablo halinde yukarıda verilmiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzere *icar-i sagir* olarak verilen çocukların çoğunluğu kız çocuklarıdır. Bu veriler belli bir ille sınırlı olmakla birlikte, belli başlı büyük kentlerdeki korunmaya muhtaç çocuklar sorununun benzer yöntemlerle çözüldüğü kabul edilmektedir.

Türkiye’deki korunmaya muhtaç çocuklara ilişkin koruyucu politikaların tarihsel kökenlerini anlamak açısından bu veriler önemli ipuçları sunmaktadır. Ancak *icar-i sagir*’in yazar tarafından günümüz koruyucu aile sistemi ile eş tutulmasının açıklayıcılıktan uzak olduğu düşünülmektedir. Günümüzdeki koruyucu aile modeli doğrudan aileler arasında değil, koruyucu aileler ile kamusal merciler arasında yapılan bir düzenlemedir. Bu düzenlemede çocuğun yararı doğrultusunda koruyucu aileye sağlanan hizmetler yanında, çocuğun gelişiminin sağlanması için uzman kadrolar tarafından izlenmesi ve biyolojik anne babayla ilişkinin sürekli kılınması gibi farklı nitelikler içermektedir. Yani sistemin merkezinde çocuğun yararı ve ailesi ile ilişkisinin sürekli kılınmak istenmesi yatmaktadır. Bu nedenle Osmanlı toplumunda uygulanan ‘*icar-i sagir*’ sistemini bir dönemin toplumunun çocuk koruma anlayışı açısından değerlendirmek gerekmektedir. Diğer bir deyişle bu sistemi Cumhuriyet döneminde de toplumda yaygın olan kız çocuklarının hane içi hizmetçi olarak kullanılması uygulamalarının kökenleri açısından değerlendirmenin daha açıklayıcı olacağı düşünülmektedir.

10 Abdurrahman Kurt, “Tanzimat Döneminde Koruyucu Aile Müesseseleri”, s. 550.

Türkiye’de Koruyucu Aile: Kökenleri, Gelişimi ve Bugünü

Kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocukların korunmasının bir yöntemi olarak evlatlık kurumunun 1915 Ermeni tehciri sonrasında ortada kalan çocukların korunmasında da çok yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dönemin emniyet genel müdürlüğü sorumlu bölge valiliklerine, kimsesiz Ermeni çocukların büyük kentlere gönderilmeyip ‘İslam karyelerine’ dağıtılmasını istemektedir.¹¹ Ayrıca bu dağıtımın belli bir düzen içinde yapılması için Hükümet tarafından gönderilen gizli telgraflarla aşağıdaki ayrıntılı kurallar da tespit edilmektedir:

“1- Genç ve dul Ermeni kız ve kadınların evlendirilmesi;

2- On iki yaşına kadar olan çocukların bizim Darü’l Eytam (Yetimhane) ve öksüz yurtlarına tevzi’i (dağıtılması);

3- Darü’l Eytamların mevcudu kifayet etmediği taktirde sahib-i hal Müslümanlar nezdine verilerek adab-ı mahalliye ile terbiye ve temsillerine;

4- Bunları kabul ve terbiye edecek sahib-i hal Müslümanlar bulunmadığı takdirde muhacirin tahsisatından ayda 30 kuruş i’âşe masrafı verilmek şartıyla köylülere tevzi’ine ve erkama müstenid olarak *pey-der-pey ma’lumat i’tası*.”¹²

Yetim ve kimsesiz kalmış ‘gayri Müslim’ çocukların ‘besleme - evlatlık’ olarak başka ailelere verilmesi uygulamasının sadece Ermenilerle sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle Ermeni Tehciri ve I. Dünya Savaşı sonrasında çocukların besleme olarak başka ailelere verilmesinde bir artış görülmektedir. Aynı dönemde büyük saldırı ve sürgünlere maruz bırakılan Süryani halkın geride kalan kimsesiz çocukları da besleme olarak başka ailelere dağıtılmıştır.¹³ Savaş dönemlerinde bu uygulamada artış olması,

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
389-427

11 Erhan Başyurt, *Ermeni Evlatlıklar – Saklı Kalmış Hayatlar*, (İstanbul: Karakutu Yayınları 2006), s.36.

12 Akt. Erhan Başyurt, *a.g.e.*, s.37.

13 Yakup Bilge Süryanilerin tarihlerinde bu az rastlanır zor dönemlerdeki çocukların ‘besleme’ olarak verilmesi olayını şöyle aktarmaktadır: “Bir yerde Birinci Dünya Savaşı, Süryanilerin Hıristiyanlıktan sonraki tarihleri içinde en zor dönemi oldu. Bölgede kendilerine karşı yapılan katliamlarda onbinlerce Süryani öldürüldü ve çok sayıda

Abdullah Karatay

dönemim yönetimlerinin çocuk sorunlarına çözüm bulmak çabası olarak değerlendirmek gerekir. Ancak özellikle Ermeni olayları sonrasında İstanbul'da toplanan yetimlerin etnik kimliği konusunda bazı sorunlar ve tartışmalar da yaşanmıştır.¹⁴

Cumhuriyet Dönemi: Yasalar, Uygulama(ma)lar, Tartışmalar

Cumhuriyetin ilk yıllarında da kölelik ve benzeri pratiklerin kaldırılmasına ilişkin bir yasal düzenleme yapılmamıştır.¹⁵ *Devletin kölelik ve köleliğe ilişkin bu mesafeli yaklaşımının temelinde, toplumda kölelik benzeri uygulamalara ilişkin olumsuz geleneksel yaklaşımların yaygın olması yatmaktadır.* Birçok çevrede bu tür uygulamalarda, mağdur taraf olarak köle ya da evlatlıkların korunması vurgusu öne alınmamış ve sömürü kısmı görmezden gelinmiştir. Bu yaklaşımın devlet elitlerini de etkilemiş olması doğaldır. Ayrıca kölelik ve evlatlık kurumlarının Osmanlı döneminden itibaren, korunmaya muhtaç ya da kimsesiz çocuklar sorununun çözümünde de bir yöntem olarak yüzyıllardır kullanıldığı bilinmektedir. Ferhunde Özbay'a göre *"Osmanlılar çocukların köle olarak satılmasını engellemek için kimsesiz çocukları ailelere evlatlık olarak vermeye başladılar. Daha sonra*

çocuk yaşta Süryani, ev işlerinde kullanılmak üzere, bir nevi köle durumuna getirilerek Müslümanlaştırıldı. Yiğitla Süryani da bölgeden sürüldü." Yakup Bilge, *Geçmişten Günümüze Süryaniler*, 3. Baskı, (İstanbul: Zvi-Geyik Yayınları, 2001), s. 20.

14 Konuya ilişkin bir çalışma için bkz. Yavuz Selim Karakışla, "Savaş Yetimleri ve Kimsesiz Çocuklar: 'Ermeni' mi, 'Türk' mü?" *Toplumsal Tarih*, Sayı: 69, Eylül 1999 s.46-55.

15 Y. Hakan Erdem, Osmanlı'da yaygın olan köleliğin varoluş biçiminin yasalar tarafından belirlenen bir şekilde değil; köleler ve köleliğin şeriat kapsamında değerlendirildiğini belirtmektedir. Ancak özellikle uluslararası baskılar nedeniyle Tanzimat döneminden itibaren bütün hükümdarların köleliğe karşı önlemler aldığını ve bu önlemler nedeniyle de Cumhuriyetin ilk yıllarına gelindiğinde, kendisine karşı bir önlem alınacak kölelik olgusunun kalmadığını belirtmektedir. Ancak buna rağmen Türkiye Cumhuriyeti 1926 tarihli, "Milletler Cemiyeti Köleliğin Önlenmesi Anlaşması"nı 1933 yılında onaylayarak konunun taraflarından biri haline gelmiştir. Bkz. Y. Hakan Erdem, *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*, 1. Basım, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004), s.10.

Türkiye’de Koruyucu Aile: Kökenleri, Gelişimi ve Bugünü

kimsesiz kız çocuklarının bu şekilde korunmaları amacıyla ailelere dağıtılması bir politika oldu. Bu politika belki köleliği sınırlamada etkili olmuştur, ancak evlatlıkların hane içi köle olarak kullanılması âdetine de yol açmıştır.”¹⁶

Bu politikanın, yani korunmaya muhtaç ya da kimsesiz kız çocuklarının korunmasının *evlatlık* kurumuna terk edilmesinin Cumhuriyet döneminde de devam ettiği, bu olgunun yasaklanmasının çok geç bir tarihte ancak 1963 yılında çıkarılan bir kanunla yasaklanmasından da anlaşılmaktadır.¹⁷ “Kölelik, Köle Ticareti, Köleliğe Benzer Uygulama ve Geleneklerin Ortadan Kaldırılmasına dair Ek Sözleşmenin onaylanmasının uygun bulunduğu hakkında Kanun” isimli Kanun Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen Ek Sözleşmeyle aynı ismi taşımaktadır. Kabul edilen bu sözleşmesinin

16 Ferhunde Özbay, *a.g.e.*, s.14.

17 “Kölelik, Köle Ticareti, Köleliğe Benzer Uygulama ve Geleneklerin Ortadan Kaldırılmasına dair Ek Sözleşmenin onaylanmasının uygun bulunduğu hakkında Kanun,” Kabul Tarihi: 27 Aralık 1963. Resmi Gazetede Yayınlanma Tarihi: 6 Ocak 1964. *Düstur*, Beşinci Tertip, Cilt 3, 1. Kitap. Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, s. 233-238. Kanun Birleşmiş Milletler tarafından 7 Eylül 1956 yılında kabul edilen “Kölelik, Köle ticareti, köleliğe benzer uygulama ve geleneklerin ortadan kaldırılmasına dair Ek Sözleşme’nin kabulünden ibarettir. On iki maddeden oluşan Ek Sözleşmenin, Türkiye’de yaygın olan kız çocuklarının ev içi köle olarak kullanılmasının yasaklanması konusuyla ilgili 1. Maddesinin (d) fıkrası şöyledir: “*Bir çocuğun veya 18 yaşından aşağı teyiz kudretine haiz bir kimsenin gerek anne ve babası, yahut bunlardan biri, gerekse varisi tarafından, şahsını veya işini istismar maksadıyla bedel mukabilinde veya bedelsiz diğer bir şahsa devrine müsaait olan herhangi bir uygulama ve gelenek.*” Ancak daha sonraki Yargıtay kararlarına bakıldığında Ek Sözleşmenin bu tanımına uyan pratiklerin yasaklanmasına dair yasal ve/veya idari bir yasaklama/düzenlemeye gidilmediği görülmektedir. Bu konuda bir çalışma için bkz. Ülker Gürkan, “Evlâd Edinme ve Beslemelerin Hukuki Durumu”, Adnan Güriz ve Peter Benedict (edt.), *Türk Hukuku ve Toplumuna Üzerine İncelemeler* içinde, (Ankara: Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları, 1974), s. 163-206. Ayrıca Gürkan’a göre ‘evlatlık’ kurumu ‘besleme’, ‘ahretlik’ gibi çeşitli sıfatlarla karşımıza çıkabilmektedir; ancak bu farklı isimlerle anlatılan temel olarak ‘besleme’ çocuklardır. Bkz. Gürkan, s.164.

Abdullah Karatay

uygulanmasına ilişkin daha alt düzeyde bir mevzuat düzenlemesi ise öngörülmemektedir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında iyice artan kimsesiz çocuklar sorununun çözümünde başvurulmuş ‘darüleytamlar’ ise esas olarak erkek çocukları kapsamış, kız çocuklarının devlet kurumlarında korunması ise son derece sınırlı kalmıştır. Kız çocuklar darüleytamlara yerleştirilmek yerine daha çok ‘evlatlık’ olarak ailelere verilmektedir. Başlangıçta ciddi bir sosyal sorunun çözümü olarak işlev gören bu uygulama zamanla kız çocuklarının ‘ev içi köle’ olarak çalıştırılmaları geleneğinin kökleşmesine sebep olmuştur.¹⁸ Cumhuriyet dönemiyle birlikte çocukların da korunmasını öngören bir dizi yasal düzenleme yapılmıştır ancak bu kanunların var olması, her zaman bu kanunların etkin bir şekilde uygulandığı anlamına gelmemektedir. Birsen Gökçe 1920’li yıllardan beri yürürlükte olan Medeni Kanun ve Ceza Kanunu’nda bulunan çocukları korunmasına dair hükümlerin uygulanmasına ilişkin bir kurumsallaşma ve müeyyide düzenlemesi yapılmamış olmasını örnek göstermektedir. Öte yandan Gökçe, *besleme-evlatlık* çocuklar ve Ceza Kanunu’nun bu konuda içerdiği boşluklar ve var olan müeyyidelerin uygulanma zorluğuna da vurgu yapmaktadır. Besleme-evlatlıkların çoğunlukla kimsesiz çocuklar arasından seçildiğini vurgulayan Birsen Gökçe’ye göre *Esasen korunmaya muhtaç çocuklar arasında kız çocukların azınlıkta olması besleme müessesesinin halen Türk toplumunda önemli bir yer işgal ettiğini göstermektedir.*¹⁹ Böylece kimsesiz kız çocukları ya evlendirilerek ya da ‘evlatlık’ olarak görünmez alana gönderilmektedirler. Burada kimsesiz ve korunması gereken çocuklara karşı cinsiyete dayalı bir

18 Ferhunde Özbay, “1911 – 1922 Yıllarında Anadolu’nun Kimsesiz Kız Çocukları,” *Savaş Çocukları- Öksüzler ve Yetimler* içinde, *edt.* Emine Gürsoy-Naskali ve Aylin Koç, (kendi yayınları), (İstanbul: Umud Kağıtçılık, 2003), s. 109.

19 Birsen Gökçe, *Memleketimizde Cumhuriyet Devrinde Kimsesiz Çocuklar Sorunu*, (T.C. SSY Bakanlığı, Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No: 55, 1971), s.72.

Türkiye’de Koruyucu Aile: Kökenleri, Gelişimi ve Bugünü

politika söz konusu olduğu ve kız çocuklarının görünmez alanda kalmasını esas alan bir ‘derin’ politikaya tabi tutuldukları açıktır.

Beslemelik olgusunun yaygınlığı genel kabul görmesine rağmen kayıtlara geçen ve/veya mevzuatla düzenlenen bir uygulama olmadığı için konu hakkında sağlıklı verilere ulaşmak güçtür. Ancak beslemelik olgusunun bazı boyutları 1940 ve 50’li yıllarda bazı davaların Yargıtay içtihadına konu olması sonrasında biraz daha netlik kazanmaktadır. Ayrıca bu konuda Yargıtay’ın farklı dönemlerde farklı içtihatlarına vardığı da belirtilmelidir. Konunun hukuki tartışma konusu olmaya başlaması ise şu vaka ile başlamıştır:

“Beslemelerin hukuki durumlarının tartışılmasına yol açan olay, Yargıtay’ın 1944 yılında vermiş olduğu bir karardır. Bu karar sebep olan olay şudur: Bir kimse hiçbir ücret kararlaştırılmaksızın, başka birinin 9 yaşındaki kızını yanına almış ve ona 3 yıl 9 ay bakmış, bir süre okutmuş ve şüphesiz bu süre içinde onun hizmetinden yaralanmıştır. Çocuk 13 yaşına gelince, bu evi terk ederek ana ve babasının yanına dönmüştür. Bunun üzerine efendi çocuğun babası aleyhine dava açarak, bu süre içerisinde çocuğa yaptığı masrafları talep etmiştir. Yargıtay, ‘yardımla mükellef bulunmadığı bir çocuğun bakımını üzerine almanın ahlaki bir görevin ifası demek olduğunu, bu nedenle Borçlar Kanununun 62. maddenin son fıkrası gereğince borç teşkil etmeyeceğini’ karara bağlamıştır. Yargıtay daha sonraki kararlarında boğaz tokluğuna ev hizmetlerinde besleme adı altında çalıştırılan küçüklerin bu hizmetlerine karşılık bir ücret talebine hakları olduğunu, objektif iyi niyet kurallarına dayanarak kabul etmeye başlamıştır.”²⁰

Beslemelerin durumuna ilişkin hukuksal çevrelerde de bir görüş birliği olmadığı görülmektedir. Yine Gürkan’ın belirttiğine göre hukukçuların çoğunluğu beslemelerin durumunu Borçlar hukuku çerçevesinde görme eğiliminde olup; özel bir düzenleme olmadığı halde beslemelerin

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
389-427

20 Ülker Gürkan *a.g.e.*, s.199.

Abdullah Karatay

durumunu bir hizmet akti çerçevesinde ve genellikle çırak olarak değerlendirmektedirler:

“Davalı tarafından, davacı çocukken, çağın anladığı anlamda iyi bir kadın ve iyi bir anne olarak yetiştirilmesi amacı ile terbiyesi üzerine alınmış olması karşısında; davalı bu sözleşmenin gereğini yerine getirmişse, davacı hizmet ettiğinden söz etmek suretiyle hiçbir şey isteyemez. Sözleşmenin gerekleri yerine getirilmemişse ve çocuğa hizmetçi muamelesi yapılmışsa o zaman ona uygun ücret taktir edilip davalıdan tahsiline karar verilmelidir.’ Görülüyor ki, çocuk hayır amacıyla evlat muamelesi görecektir olursa, bu çocuğun hizmetçi olarak telakkisi mümkün değildir. Bu nedenle ona hizmetçilik ücreti diye bir ücret istenebilmesi düşünülemez. Uygun ücretin tayininde ise mahalli örf-adet göz önüne alınacaktır.

Bu gelişmelerden de anlaşılacağı üzere, uygulama, beslemelerin durumunu önceleri genel hükümlere göre mütalaa ederken, daha sonraları tamamen bir hizmet akdi olarak ele almaya başlamıştır.”²¹

Süreç içinde hukukçuların da yaklaşımı değişmekle birlikte, beslemelik olgusu varlığını devam ettirmiştir. 27.12.1963 tarihli ‘Kölelik, Köle Ticareti ve Kölelik Benzer Uygulama ve Geleneklerin Ortadan Kaldırılmasına dair Ek sözleşmenin Onaylanması Hakkında Kanun’la birlikte bu tür çocukların durumu tamamen hukuk dışı olmakla birlikte, kanunun etkili uygulanması ve uygulayacak kurumsal yapının yetersizliği çocukların besleme olarak çalıştırılması uygulamasının ortadan kaldırılmasını sağlayamamıştır. Aslında 1926 yılında yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu sonrasında çıkan kanunlarda da çocukları koruyan hükümler olmasına rağmen, bu hükümler uygulanma şansı bulamamıştır. Yine örneğin ilk KMÇ kanunu olan 8 Mayıs 1957 tarih ve 6972 sayılı “Korunmaya Muhtaç Çocuklar

21 Ülker Gürkan, *a.g.e* s. 201.

Türkiye’de Koruyucu Aile: Kökenleri, Gelişimi ve Bugünü

Hakkında Kanun”un birinci maddesinde yapılan tanıma besleme çocuklar da dahil olabilirken, bu hüküm besleme çocuklara uygulanmamıştır.²²

Besleme çocuklar konusu çok sık olmasa da basına da konu olmuştur. Örneğin 28 Ağustos 1955 tarihli “Satılık Çocuklar” başlıklı bir çeviri haberle konu bir kez daha basında işlenmektedir.²³ Haberde hâlâ Avrupa dâhil dünyanın pek çok yerinde çocukların satılması konu edilmektedir. Haberde tarih boyunca, birçok memlekette ücretsiz ya da ya pek az bir ücretle çalıştırılmak için çocukların satıldığı; bu pratiğin bugün hâlâ birçok yerde revaçta olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bunu yasaklamak için çıkarılan kanunlar ya da polis baskısının bu pratiği önleyemediği ifade edilmektedir. Haberde aileleri çocuklarını satmak zorunda bırakan başlıca sebep olarak ise kötü bir gelenek olması yanında yoksulluk vurgulanmaktadır. Halen yaygın olduğu belirtilen çocuk satışının daha çocuk kız çocuklarını kapsadığı belirtilmektedir.²⁴ Habere göre “Akdeniz’den Acem Körfezine kadar uzanan bölgede satılan çocukların ancak yüzde otuzu oğlandır. Başlangıçta bunlar da her işte kullanılır.” Aynı konu yani ‘satılık çocuklar’ konusunun Türkiye’deki bir uygulama biçimiyle ilgili bir haber ise 27

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
389-427

22 Gürkan, *a.g.e* s.202.; Atalay Yörükoğlu 1980’li yıllarda yazdığı çalışmada kız çocukların besleme olarak başka ailelere verilmesi geleneğinin gittikçe azalmakla birlikte hâlâ ortadan kalkmadığını belirtmektedir. Bu sorunun kesin çözümü için de Yörükoğlu, “*Korunmaya muhtaç çocuklarla ilgili yasaya şöyle bir madde konmalıdır: Yetkili kurumların izni olmadan hiçbir çocuğun ailesinden alınıp başak yere götürülemeyeceği*” hükmünün eklenmesini önermektedir. Bkz. Yörükoğlu, s. 174.

23 “Satılık Çocuklar,” *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1955.

24 Atalay Yörükoğlu’na göre “*Kurumlardaki çocukların çoğunun erkek olması, kız çocuklarının besleme olarak ailelere verilme geleneğinin sürdüğünü gösteriyor.*” Bkz. Atalay Yörükoğlu, *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1983), s.174.; Beslemelik kurumunu 1970’li yıllarda hâlâ varlığını sürdüren bir sosyal sorun olarak niteleyen Ülker Gürkan’ göre ise “*sosyal ve ekonomik şartlar değişmedikçe, psikolojik ortam yaratılmadıkça ve hukuki tedbirler alınmadıkça bu müessesenin ortadan kalkmayacağı açıktır.*” Bkz. Ülker Gürkan, s. 198.

Abdullah Karatay

Kasım 1955 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanmıştır.²⁵ Haberin alt başlığında “*Evlerde boğaz tokluğuna besleme çalıştırılmasını ve bu çocukların ilk tahsil nimetinden mahrum bırakılmasını gerek rejimimiz, gerek vicdanlarımız nasıl karşılar?*” sorusu sorulmaktadır. Besleme olarak verilen çocukların öz ailelerinin içinde buldukları yokluk ve eğitimsizliğe dikkat çeken yazar, konunun çok boyutlu olduğu ve beslemeliğin yasaklanması ile bu konunun halledilemeyeceğini belirtmektedir. Ancak bu çocukların para karşılığı ve/veya ev içi hizmetler karşılığı satıldığı dikkate alınarak şu düşüncelere yer verilmektedir: 1) Bu bir esarettir, kanun dışı ilan edilmelidir; 2) Fakir çocukların para ile satılıp, ilkokuldan mahrum edilmesi ve özel işlerde ücret karşılığı kullanılması uygulamasına son verilmelidir; 3) ‘Evlatlıkların’ insanlık haklarının tanınması ve evlat gibi yetiştirilmesi her zaman verilen örnekteki gibi olmuyor; 4) Boğaz tokluğuna ‘besleme’ olarak çalıştırma usulü demokratik rejimin mücadele konularından biri olmalıdır. Bu konu sırf ailelerin iradesine bırakılmamalıdır. Görüldüğü gibi bu dönemlerde de konuyu çocuk hakları açısından değerlendirilen görüşlere rastlanmaktadır. Erken Cumhuriyet dönemi pratikleri 1950’li yıllarda özellikle UNESCO gibi uluslararası kurumların getirdiği nizamlarla birlikte sorgulanmaya başladığı görülmektedir. 1950’li yıllarda ilk korunmaya muhtaç çocuklara ilişkin kanunlar, kanunlara dayalı olarak yapılan kurumsal düzenlemeler ve bir meslek olarak sosyal hizmet fikrinin dillendirilmeye başlanması ve daha sonra 1961 yılında sosyal hizmetler akademisinin kurulması bu yeni yaklaşımın somut ürünleri olarak görülebilir.

Sosyal Hizmetlerde Gelişmeler ve Profesyonel Korucuyu Aile

1950’li yıllarda ortaya çıkan yeni bir karşılaşmadır. Cumhuriyetin Osmanlıdan devraldığı çocuk koruma pratiklerini kendi bünyesine bütünleşmiş etmeye çalıştığı dönemde, batılı fikirler özellikle Amerikalı

25 “Köylülerin sattığı çocuklar,” *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1955.

Türkiye’de Koruyucu Aile: Kökenleri, Gelişimi ve Bugünü

uzmanlar tarafından Türkiye’nin idari yapısına entegre edilmeye başlandı. 1950’li yıllarda henüz korunmaya muhtaç çocuklara ilişkin kendi kurumsallaşması (çocuk yuvaları ve yetiştirme yurtları) yeni başlamışken, büyük kurumların çocukların gelişmesi için uygun olmadığına dair dışardan gelen fikirlerle tanışmaya başlandı. Bu ortam içinde kurum bakımının çocukların gelişimi üzerinde etkileri de tartışılmaya başlanmıştır.

Batı dünyasında çocukların korunmasına ilişkin temel gelişmelerde olduğu gibi koruyucu aileye ilişkin ilk somut adımlar da 19. yy. sonu ve 20. yy. başında atılmıştır. ABD’ de yapılan milli bir konferansta (1899) ilk defa koruyucu ailenin kurum bakımına tercih edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Daha sonra gelenekselleşen Beyaz Saray Konferanslarının ilkinde de (1909) koruyucu aile kuruma alternatif olarak teşvik edilmiştir.²⁶ Benzer gelişmeler Kıta Avrupa’sında ortaya çıkmış; özellikle 2. Dünya Savaşı dönemi yetimlerinin bakımları pratiğinden elde edilen tecrübelerden dersler çıkarılmıştır. Bolwby’nin bağlanma kuramından hareketle yapılan çalışmalarda özellikle küçük yaş çocukların kurumlarda bakılması durumunda gelişim gerilikleri gösterdiği anlaşılmıştır.²⁷ Kurum bakımının eleştirilmesinde önemli bir etken de buralardaki çocukların ölüm oranındaki yüksekliktir. Örneğin Darülaceze istatistikleri de bu durumu çarpıcı bir şekilde desteklemektedir. 8 Mayıs 1931 tarihli Cumhuriyet gazetesinin “*Süt meselesi esash surette halledilmelidir!*” başlıklı haberinde Darüaceze’de eskiden çocuk ölüm oranının %80’lerde olduğu, alınan önlemlerde bu oranın %37’ye düşürüldüğü ifade edilmektedir. Bebek ve çocuk ölümleri aslında o dönem hem Türkiye hem de dünyada yüksek oranlarda seyreden bir olgudur. 1943 yılında İş dergisinde yayınlanan bir yazıda şu bilgilere verilmektedir:

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
389-427

26 Nesrin Güran Koşar, *Sosyal Hizmetlerde Aile ve Çocuk Refahı Alanı*, 2. baskı, Kendi Yayını, (Ankara: MN Ofset, 1992), s.72.

27 Marinus H. van IJzendoorn, Jesus Palacios, et.al. “Children in Institutional Care: Delayed Development and Resilience” *Monogr Soc Res Child Development*. (2011 December ; 76(4): 8–30.) s.4.

Abdullah Karatay

“Hususile 1 yaşından küçük çocukların ölüm haddi çok yüksektir. Bunun neticesi olarak her memlekette –harp yılları gibi anormal zamanlar dışında– ölümlerin en külliyetli kısmını çocuk vefiyatı teşkil etmektedir. Mesela Almanya’da 1929 yılında vuku bulan 805.986 ölümün 110.654 ü (yani %13.6 sı) 1 yaşından küçük, 27.999 u (%3.4 ü) 1-4 yaşındaki çocuklara isabet etmiştir. Türkiye’de çocukların gerek ölüm haddi, gerek umumi nüfusa nispeti Almanya’ya nazaran çok daha yüksek olduğundan bu durum daha barizdir. (...) cetvelden de anlaşılabilceği gibi, 1931-35 yıllarında İstanbul’da ölümlerin %21 i 0-4 yaşındaki çocuklara düşmektedir. Bu nisbet 1031-34 yıllarında İzmir’de %30.5, Ankara’da hatta %43’ü bulmuştur.”²⁸

Atalay Yörükoğlu’na göre yirminci yüzyılın başlarında çocuk bakım kurumlarında bakılan bebeklerin yarısından çoğu hatta bazen yüzde 75’e yükselen bir oranı ölüyorlardı. Koruyucu aile bakımının devreye girmesi ile birlikte ise bebeklerin ölüm oranında hızlı düşüşler görüldüğünü belirtmektedir. Yörükoğlu birkaç yüzyıl önce öksüz yuvalarını yöneten bir papazın 20. yüzyılda anlaşılan bu gerçeği görebildiğini ve ‘bebekler acı ve üzüntüden ölüyorlar’ dediğini belirtmektedir. Ancak bebeklerin sevgisizlikten ölümlerine yol açana ‘kışla tipi’ çocuk bakım kurumları yüzyıllar boyunca varlığını sürdürdürmüştür. Ancak kışla tipi büyük kurumlarda kalan bebekler ve çocukların karşı karşıya kaldıkları tek risk ölüm riski değildir. İnsan hayatının sonraki dönemlerini de belirlemektedir. Kurumlarda yetişen çocuklar üzerine yapılan araştırmalar, buralarda yetişen ve büyüyen çocukların hayata hazırlanamadıkları, yetişkinlikte olması gereken bireysel sorumluluk alma, girişkenlik gibi bir dizi beceriden yoksun oldukları gözlenmiştir. Yuva ya da Kurum Hastalığı (Hospitalism) olarak da tanımlanan bu sendromu gösteren yuvalardaki bebekler ve çocuklar şöyle tasvir edilmiştir. “Sıkı, donuk bakışlı, çevresiyle, ilgisini kesmiş, parmak emen, yerinde sallanan, geniş getiren bir sürü inan yıkıntısı. Kimisi ağlamayı

28 Ömer Celâl Sarç, “Türkiye’de Çocuk Ölümleri,” *İş*, Sayı 34, 1943, s. 63.

Türkiye’de Koruyucu Aile: Kökenleri, Gelişimi ve Bugünü

unutup içine kapanmış, kimisi acı acı ağlayan yaratıklar. İki yaşına gelip de yürüyemeyen, birkaç söz bile söyleyemeyen, gülmeyi bilmeyen insan yavruları.”²⁹

Bu konuda Türkiye’de yapılmış en kapsamlı sosyal hizmetler çalışmalarından birisi olan ve 1962 yılında toplanan ‘II. Milli Sosyal Hizmetler Konferansı’nda koruyucu aile konusu etraflıca incelenerek önemli tespitler yapılmıştır. Konferansa sunulan raporda evlatlık olarak başka ailelere satılan çocukların içinde bulunduğu olumsuz koşullar anlatıldıktan sonra; bu olgunun yoksulluk nedeniyle ortaya çıkması nedeniyle tek başına evlatlık verilen çocukların yoksul ana babalarının değil devletin de sorumlu olduğu belirtilmektedir.³⁰ Ana teması ‘korunmaya muhtaç çocuklar’ olan konferansta, ‘korunmaya muhtaç çocukların müessesese bakımı’ komisyonu, kurum bakımının çocuklar açısından hem zararlı hem de gerekli yanlarını tespit etmeye çalışmıştır.

Aynı konferansın ‘Koruyucu Aile Komisyonu’ da kurumların çocukların gelişimi açısından getirdiği olumsuzluklar şöyle tespit edilmektedir:

“Toplu halde, enstitülerde yaşayan çocukların ne teke tek münasebet kurabilecekleri ne de bir aile havası içinde yaşayabilecekleri düşünülemez. Bu sebeple ruhi gelişmeleri engellemelerle doludur, aynı yaşta aile içinde yaşayan çocuklarla mukayese edildiklerinde, şahsiyet yapılarında önemli kusurlar görülür. Zekâları normal olanlar dahi gerek entelektüel gerek emosyonel bakımdan geri seviyededirler. Kendilerine ve başkalarına güvenleri çok azdır. Pasif ve ürkektirler veya bunu tam aksine yersiz

29 Yörükoğlu, a.g.e., s.169.

30 Medeni Kanunun amir hükümlerine rağmen çocukların bakımları konusunda gerekli maddi desteği sağlamayan “devletin 36 yıldır bu yükümlülüğünü yerine getirdiğini iddia ve bunu ispat güçtür. Şu halde ailenin suçunda Devlet de beraberdir. Yani Anayasanın 35. maddesi bu suça ‘Diğer Kamu Tüzel Kişileri’ diyerek İl idaresini, belediyeleri ve köy kurullarını da ortak etmiştir” denmektedir. Bkz. “Çocuğun Sömürülmesine Engel Olunması, Toplumun İstenilmeyen Etkilerinden Korunması ve Boş zamanlarının Değerlendirilmesi Hakkında Rapor”, T.C., SSYB Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü, II. Milli Sosyal Hizmetler Konferansı içinde, (Ankara 5-8 Mayıs 1962, Ankara: Akın Matbaası), s.147.

Abdullah Karatay

*bir güvene sahip olup muvazenesizce atak ve mütecavizdirler. Cemiyet hayatına intibakları güç olur.*³¹

Kurum bakımına yönelik yapılan tespit ve eleştiriler nedeniyle ‘profesyonel koruyucu aile’ bakımı daha sık bir şekilde gündeme gelmektedir. Görüldüğü gibi ‘koruyucu aile bakımı’ kurum bakımı modelinin sakıncaları ve eleştirilmesi ile varılan bilginin üzerinden modern bir sosyal hizmet yöntemi olarak geliştirilmeye çalışılmaktadır. ‘Koruyucu aile’ modern öncesi dönemlerde birçok toplumda görülen ‘beslemelik’ gibi geleneksel çocuk bakımdan farklı olarak, çocukların sağlıklı gelişimine dair bilimsel bulgular dikkate alınarak kurumsal bakıma en uygun alternatiflerden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiye’de koruyucu aile ile ilgili ilk yasal düzenleme 1926 tarihli Türk Medeni Kanununda yapılmıştır.³² Medeni Kanun çocukların korunması açısından koruyucu aile dışında da çok sayıda hüküm getirmiştir. 1926 tarihli Medeni Kanun anne ve babanın görevlerini yerine getirmemeleri halinde yargıcın çocuğu koruma amacıyla aileden almasına ve gerekirse velayetin kaldırılması ve çocuğun bir kuruma yerleştirilmesine (Medeni Kanun m. 360) ilişkin düzenlemeler getirmiştir.³³ Diğer bir yasal düzenleme ise 1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’dur. Bu kanunun 159. maddesi çocukların koruyucu ailelere verilebileceği ve bu hususun belediyelerce

31 *II nci Milli Sosyal Hizmetler Konferansı, Ankara 5-8 Mayıs 1962*, (Ankara: SSYB, Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları, No: 23), s.70.

32 Sevgi Usta Sayıta, *Türk Hukukunda Çocuğun Koruyucu Aile (Kişi) Yanına Yerleştirilmesi*, (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1996), s.28.

33 Ali Naim İnan, “Çocuk Hukukunun Tarihsel Gelişimi ve Hukuk Sistemimizde Çocuğun ve Haklarının Korunması”, Sevda Uluğtekin (Proje Danışmanı), *Gözetim Mekanizması Destek Hizmetleri: Ankara İli Pilot Projesi: Gözetim Görevlileri Eğitim Programı*, (Ankara: Dostlar Dayanışma Derneği Ankara Şubesi Yayınları, 2005), s.70.

Türkiye’de Koruyucu Aile: Kökenleri, Gelişimi ve Bugünü

düzenlenmesini öngörmektedir.³⁴ 1949 yılında çıkan 5387 sayılı ilk KMÇ Kanunu ile 1957 yılında çıkarılan 6972 sayılı KMÇ Kanunu’nda da koruyucu ailelerden söz edilmektedir. Ancak bu hükümlerin uygulanmasına ilişkin yönetmelik düzenlemesi uzun yıllar yapılmamıştır. 1958 yılında çıkarılan kanunun uygulanmasına ilişkin Talimatname’de koruyucu aile sistemine ilişkin ayrıntılar tespit edilmiştir.³⁵ Bu düzenlemelere rağmen 1960 yılına kadar koruyucu aile uygulamasına ilişkin somut bir ilerleme olmamıştır.³⁶

34 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun KMÇ’in hem kurum yanında hem de aile yanında korunmasını düzenlenmiştir. Ancak her iki düzenlemeden ayrı kurumları sorumlu kılmıştır. Kanunun çocukların kurumsal bakımını öngören 158. maddesi şöyledir: “*Yedi yaşından aşağı olan metruk, öksüz veya babası ve anası hayatta çocukları gerek para ile ve gerek parasız kabul ederek bakan resmi ve hususi bütün müesseseler Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaletinin murakabe ve teftişine bağlıdır. Bu tarzdaki müesseselerin küşadı, sahipleri tarafından Vekaletle ihbar olunur.*” Koruyu aileyi düzenleyen 159. madde ise şöyledir: “*Nezdine yedi yaşından aşağı çocukları para mukabilinde bakmak üzere alan eşhasın evvela mahalli belediyesinden müsaadei mahsusa alması mecburidir. Belediye heyeti sıhhiyesince bu gibi eşhasın ikametgâhı ve sair şartları muvafık görüldüğü tasdik edilmeden bu müsaade ita edilmez. Bu gibi eşhasın ikametgâhları da 158 inci maddede bahsedilen teftişe tabidir.*” Ayrıca 7 yaş sonrası KMÇ için 161. maddede Milli Eğitim Bakanlığı ve/veya köy ihtiyar heyetler sorumlu kılınmıştır. KMÇ için bu çok kurumlu sorumluluk düzenlemesi daha sonra 1949 yılında çıkan ilk Korunmaya Muhtaç Çocuklar Kanununun temelleri atılmıştır. Bkz. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, Kabul Tarihi: 24/04/1930, Resmi Gazete Tarihi: 06/05/1930.

35 Sevgi Usta Sayıta, *a.g.e.*, s. 29.

36 Ethem Çengelci, *Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu*, (Ankara: Aydınlar Matbaası, 1998), s. 9; Yine aynı konudaki gecikme ile ilgili olarak Nesrin G. Koşar şu tespiti yapmaktadır: “Ülkemizde geleneksel olarak çocuğun başka bir ailede bakılmasının bir sisteme bağlanması ve kurumsallaşmasının 1961 yılında Ankara’da uygulanan bir pilot proje ile başladığı kabul edilebilir. Bir dizi koruyucu aile seminerinde “sosyal yardımcı” lar yetiştirilmiştir. Sosyal hizmetlere ilişkin ilk eğitim kurumu olan Sosyal Hizmetler Akademisinin de o yıl (1961) kurulmuş olması dolayısıyla bu tür özel kurslarda koruyucu aile hizmetini yürütecek personelin yetiştirilmesi zorunlu olmuştu. Program basın yayın aracılığıyla halka duyurulmuş, başvuran aileler arasından uygun bulunanlara çocuk yuvalarındaki korunma karalı çocuklardan uygun olanlar yerleştirilmiştir.” Koşar, s.73.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
389-427

Abdullah Karatay

1950'li yılların ortalarından 1960'lı yılların sonuna kadar sosyal hizmetler alanında; özellikle Sosyal Hizmetler Akademisi, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğünde birçok yabancı uzman görevlendirildiği bilinmektedir. Bu kişilerden biri olarak Amerikalı uzman Bernard Russel müşavir olarak görevlendirildiği Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü'nde 1960 yılında koruyucu aileyi gündeme getirmiştir. Yapılan çalışmalarda özellikle 0-6 yaş KMCÇ'in özel ilgiye muhtaç olduğu ve kurum bakımının bu çocuklar üzerinde olumsuz etkiler yarattığı tezi savunularak, alternatif olarak koruyucu aileler önerilmiştir. Böylece koruyucu aile fikrinin somut olarak tartışılması ve uygulanması bu tartışmalardan sonra hayata geçebilmiştir. Ayrıca toplantılarda Türkiye'deki KMCÇ yönelik kurumsal ve diğer sosyal yardım hizmetlerinin de yetersiz olduğu, bu hizmetlere ek olarak koruyucu aile hizmetinin ülkede başlatılmasının uygun olduğuna karar verilmesi üzerine, bu yöndeki çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmalarda koruyucu aile, belli bir ücret karşılığında KMCÇ'in bir aile yanında bakımı olarak tanımlanmaktadır. Ancak koruyucu aile sisteminin 'beslemelik' sisteminden ayrılması için belli fonksiyonların yerine getirilmesi gerektiği tespit edilmektedir. Bunlar, koruyucu aile olarak tanımlanacak ailelerin incelenmesi, bu incelemeler ile çocuk aile uyumu çalışmalarını takip edecek 'sosyal hizmet elemanı'nın temin edilmesi, çocukların öz anne ve babaları ile temasının sürdürmesini sağlayacak sosyal hizmet elemanı ve koruyucu aileye ücret ödenmesidir. 1961 yılı içinde bu amaçla, yani gerekli meslek elemanı yetiştirmek üzere eğitim kursu düzenlenerek, 31.3.1961 tarihinde de ilk koruyucu aile başvurusu kabul edilmiş; yapılan çalışmalar sonunda da Haziran ayında Türkiye'de ilk uygulama olarak ilk çocuk koruyucu aile yanına yerleştirilmiştir.³⁷ Ankara'da bir pilot çalışma olarak başlayan bu çalışma daha sonra diğer illerde de uygulanmaya başlamıştır.

37 "Koruyucu Aile Raporu", *II nci Milli Sosyal Hizmetler Konferansı, Ankara 5-8 Mayıs 1962* içinde, (Ankara: SSYB, Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları, No: 23), s. 72.

Türkiye’de Koruyucu Aile: Kökenleri, Gelişimi ve Bugünü

Ancak Türkiye’deki koruyucu aile uygulamasının aileler tarafından ‘evlat edinme’ye bir basamak olarak görüldüğü ve bundan dolayı da koruyucu ailenin bir koruma sistemi olarak yerleşemediği bilinmektedir. Türkiye’de evlat edinmenin temel olarak 0-1 yaş grubu çocuklara yönelik olması, evlat edinme şartlarının ağır olması ailelerin bir kısmını koruyucu aileye yönlendirmektedir.³⁸ Böylece 1960’lı yıllarda başlayan profesyonel koruyucu aile sistemi tedrici bir gelişme göstermekle birlikte hâlâ yatılı kurum bakımı karşısında çok geri bir noktadadır. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi 1961 yılında başlayan koruyucu aile sistemi ile koruyucu aileye verilen çocuk sayısında önemli bir artış gözlenmektedir; örneğin 1993 yılı verilerine bakıldığında toplam 18.862 çocuğun korunma altında kurumlarda barındırıldığı 404 çocuğun ise bir koruyucu aile yanına yerleştirilebildiği görülmektedir. Yani söz konusu dönem içinde korunmaya muhtaç çocukların %2.14’ünün koruyucu ailede bakıldığı söylenebilir.

Tablo: 2 Koruyucu Aileye Yerleştirilen Çocuk Sayısı (1961-1993)

Yıllar	Çocuk Sayısı
1961-1975	544
1975-1983	503
1983-1993	2128
TOPLAM	3175

Kaynak: “Koruyucu Aile Hizmeti Çalışma Grubu Raporu” 2000’li Yıllara Doğru Sosyal Devletin Gerçekleştirilmesinde Sosyal Hizmetlerin Yeri ve Önemi içinde, (Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi Yayını, Sayı 1, 2005), s. 84

38 Evlat edinme yasal olarak 0-1 yaş çocuklarla sınırlı olmamakla KMC’den genellikle 0-1 yaş grubundaki evlatlık ediniliyor. Örneğin bkz. “Evlat Edinme Çalışma Grubu Raporu”, 2000’li Yıllara Doğru Sosyal Devletin Gerçekleştirilmesinde Sosyal Hizmetlerin Yeri ve Önemi içinde, (Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi Yayını, Sayı 1, 2005), ss.89-105.

Abdullah Karatay

Görüldüğü gibi koruyucu ailenin profesyonel bir sistem olarak uygulanmaya başladığı; ancak kurumsal dağınıklığın söz konusu olduğu 1960'lı yıllardan 1983 yılına kadar koruyucu aile yanına yerleştirilen çocuk sayısında önemli bir farklılaşma olması söz konusu değildir. Bu durum devletin koruyucu aile sistemini geliştirmek için gerekli yapılaşma konusunda yeterli adımlar atmaması yanında; toplumda kökleşmiş çocuk koruma pratiklerinin devam ediyor olması ve toplumda buna karşı ciddi bir itirazın yükselmemiş olması ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.³⁹ Sosyal hizmetler alanında bir tek kurumun (SHÇEK) sorumlu olmaya başladığı 1983 yılından itibaren ise koruyucu aileye verilen çocuk sayısında kısmi bir artış görülmektedir. Ancak bu artışa rağmen, yukarıda da belirtildiği gibi, koruyucu aileye verilen çocuk sayısı toplam KMÇ sayısı içindeki oranı hâlâ son derece düşük bir durumdadır.

Uygulamada Karşılaşılan Sorunlar ve Değerlendirmeler

1961 yılında Ankara'da yabancı uzmanların desteği ile kurum tarafından başlatılan bir proje olarak başlayan koruyucu aile uygulaması, o dönem sosyal hizmet örgütlenmesinin de dağınıklığı nedeniyle yeterince gelişmemiştir. Örgütlenme durumu dikkate alınarak ve koruyucu ailenin diğer illere de yayılması sağlamak için 1976 yılından itibaren Çocuk Bakım Yurtları görevli kılınmıştır.⁴⁰ Bu dönemden sonra uygulamanın için daha çok farklı il, daha

39 Koruyucu aile sisteminin yeterince gelişmemesini Birsen Gökçe batı taklitçiliği ile açıklamaktadır. Ona göre Türk toplum yapısına uygun olmayan bir sistem olarak koruyucu aile sistemi yerine Türk toplum yapısına uygun olan, KMÇ'in kendi ailesi içinde ya da akrabalarınca bakılması üzerinde durulmalıdır. Bkz. Birsen Gökçe, *Cumhuriyet Döneminde Çocuk ve Gençlere Ait Yasal Düzenlemeler ve Yayınlar*, (Ankara: T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı, 1983), s.11.

40 Nilgün Balamir, "Türkiye'de Koruyucu Aile Uygulaması", Çocuk Suçluluğu ve Çocuk Mahkemeleri Sempozyumu, 22-23 Haziran 1983 içinde, *yayına hazırlayan* Esin Onur, (Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, 1983), s.70.

Türkiye’de Koruyucu Aile: Kökenleri, Gelişimi ve Bugünü

fazla meslek elemanı girmiş ve sonuçta alanda daha fazla bilgi birikmeye başlamıştır. Ortaya çıkan sorunlar ve çözümlerine ilişkin değerlendirmeler de bu dönemle birlikte baş göstermeye başlamıştır. Nilgün Balamir 1961-1982 yıllarını ve koruyucu aile sisteminin değerlendirmesini kapsayan bir çalışmadan söz etmektedir. Bu çalışma 850 koruyucu aileyi ve bu ailelerin baktığı çocukları kapsamaktadır. Araştırmanın çocuklara ilişkin bazı veriler şöyledir: Ailelerin % 33’ü 0-1 yaş, %27’si 1-3 yaş, %29’u 3-6 yaş, %4’ü 6-12 yaş ve %7’si de 12- 18 yaş arasındaki çocukları tercih etmişlerdir.⁴¹ Balamir ailelerin küçük yaştaki çocukları tercih etmesini, ailelerin çocukları ‘kendi değerleri doğrultusunda eğitime isteği’ olarak açıklamakla aslında, sistemin ‘evlat edinme’ saiki ile yapıldığını dolaylı olarak belirtmektedir. Çünkü aynı araştırmanın çocukların cinsiyetine ilişkin verilerine bakıldığında yine bu durumu destekleyecek bir durumla karşılaşmaktadır. Evlat edinme pratiğinde çocuk ‘benim’ olduğu için aileler evlat edinilen çocuğu daha kolay kabul etmektedir. Bu nedenle aileler koruyucu aileyi değil daha çok evlat edinmeyi tercih etmektedirler.

*“Koruyucu aile bakımında bulunan çocukların cinsiyetleri incelendiği zaman 850 çocuktan 518’nin kız, 332’sinin ise erkek çocuk olduğu görülmüştür. Ülkemizde miras, soyu devam ettirme, sosyal güvenlik gibi nedenlerle erkek çocuğa verilen önem bilinmekte iken, kız çocuklarını almak isteyen ailelerin çoğunlukta olması manidardır.”*⁴² Bu ‘manidarlık’ aslında ailelerin yine ‘evlat edinme’ duygusu ile de ilişkilidir. Çünkü yine aynı yerde Balamir’in verdiği bilgilere göre koruyucu aile ailelerin % 82’sinin kendi çocukları yoktur ve bu ailelerin %45’i çok kısa bir süre sonunda koruyucu ailesi oldukları çocukları evlat edinmektedirler. Bu durum 1961-1982 döneminde koruyucu aileye yerleştirilen çocukların Balamir’in verdiği yaş dağılımından da anlaşılmaktadır. Yine Balamir’e göre o dönem koruyucu aile sistemi

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
389-427

41 Nilgün Balamir, *a.g.e.*, s.72.

42 *a.g.e.*, s.72.

Abdullah Karatay

'profesyonellikten uzak, prosedürleri güç olan evlat edinme için bir ön aşama gibi uygulanmaktadır.

Balamir tarafından aynı yerde aktarılan, 1983 yılında Ankara Atatürk Çocuk Bakım Yurdunda yapılan incelemede, koruyucu aile olmak için yapılan toplam 85 müracaatın %84,7'sinin evlat edinme amaçlı olduğu belirlenmiştir.⁴³ Ayrıca uygulamada görülen aksaklıklar ve yapılan gözlemler de, 1980'li yıllara kadar Koruyucu Aile sisteminin 'profesyonelik'ten uzak olduğunu göstermektedir. O dönem mevcut koruyucu ailelerin baktıkları çocukları genellikle dış dünyadan gizledikleri ve profesyonel koruyucu ailenin en önemli unsuru olan çocukların biyolojik ebeveynleri ile ilişki kurmalarında sorunlar çıkardığı tespit edilmektedir.⁴⁴

Bu alanda önemli bir diğer husus da koruyucu aile sisteminin başladığı 1961 yılından SHÇEK'nun kurulduğu 1983 yılına kadarki 22 yıllık süre içinde toplam sadece 1000 civarında çocuğun koruyucu aileden hizmet almış olmasıdır. Zuhul Arnaz'a göre ise koruyucu aile uygulamasının başladığı 1961 yılından 1992 yılına kadar geçen süre içinde 2771 çocuk koruyucu aile yanına yerleştirilmiş ve bunların ¾'ü daha sonra aileler tarafından evlat edinilmiştir. Bu bilgiden hareketle Arnaz da koruyucu aile uygulamasının profesyonellikten uzak ve ailelerin evlat edinme ihtiyacı için bir araç olarak kullanıldığını belirtmektedir. Zuhul Arnaz'a göre 1993 yılında çıkarılan yeni bir Koruyucu Aile Yönetmeliği ve ardından başlatılan Proje ile koruyucu aile gerçek anlamda ilk kez bir profesyonel bir çalışmaya dönüşmeye başlamıştır.⁴⁵

43 a.g.e., s.72.

44 a.g.e., s.72.

45 Zuhul Arnaz, "Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Koruyucu Aile Projesi (KAP) Değerlendirilmesi", 4. Sosyal Hizmetler Konferansı (26-28 Mayıs 1994, Ankara), 200'li Yıllara Doğru Sosyal Devletin Gerçekleştirilmesinde Sosyal Hizmetlerin Yeri ve Önemi içinde, yayına hazırlayan: Kasım Karataş, (Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi, yayın no: 3) , ss.135-136.

Türkiye’de Koruyucu Aile: Kökenleri, Gelişimi ve Bugünü

SHÇEK döneminden yani 1983’ten 2000’li yılların başına kadar olan dönemde de yukarıda anılan durum devam etmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yayınlanan Cumhuriyet dönemi istatistiklerinde bu durum takip edilebilmektedir.

Tablo: 3

SHÇEK Döneminde Koruyucu Ailedeki Çocukların Toplam KMÇ İçindeki Oranı

Yıl	Kurumdaki Çocuklar (Yuva/Yurt)	Evlat Edindirilen Çocuklar	Koruyucu Ailedeki Çocuklar	Toplam	KA'deki Çocukların Oranı (%)
1985	16778	116	152	17046	0.89 %
1988	17000	247	164	17411	0.94 %
1990	18438	142	119	18699	0.64 %
1992	18132	466	386	18984	2.03 %
1994	17265	511	138	17914	0.77 %
1996	16632	412	46	17090	0.27 %
1999	16389	485	425	17299	2.27 %
2000	17136	429	118	17683	0.67 %
2001	17482	511	495	17993	2.75 %

Kaynak: "İstatistik Göstergeler 1923-2004", Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, s. 131.

Türkiye’deki koruyucu aile uygulamasını toplam kalite yönetimi açısından değerlendiren Arzu İçağasıoğlu’na göre, uygulamada verilen hizmetlerde bir ‘kalite’den söz etmek oldukça güç. Türkiye’deki uygulamada koruyucu aileler bir profesyonel bakıcı olmak noktasında değil, çocukla duygusal ilişki kuran, onun annesi-babası olmaya çalışan kişiler olarak

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
389-427

Abdullah Karatay

karşımıza çıkmaktadırlar. Oysa yukarda da belirtildiği gibi, koruyucu aile bir profesyonel bakım uygulaması olmasına rağmen Türkiye’de evlat edinmenin bir ön aşaması olarak hayata geçmektedir. İçağasıoğlu’na göre bu durum yeni bir yönetmeliğin çıkarıldığı 1993 yılına kadar sürmüştür.⁴⁶

Koruyucu aile uygulamasının yaygınlaşması için özellikle 2000 yılından itibaren çalışmalarda bir artış olduğu görülmektedir. Bu çalışmaların en önemlisi koruyucu ailenin yaygınlaştırılması için yapılan tanıtım ve duyuru kampanyalarıdır. Bu çerçevede koruyucu aile sisteminin ‘profesyonelliği’ ön planda tutulduğu görülmektedir. Yapılacak profesyonel ‘iş’e karşılık koruyucu ailelere sağlanan ücret, muafiyetler ve koruyucu ailede kalan çocukların kurumdayken sahip olduğu hakların muhafazası vurgulanarak sistem tanıtılmaktadır.

Ayrıca son yıllarda bu alanda daha çok araştırma da yapıldığı görülmektedir. SHÇEK’ten hizmet alan bütün gruplara yönelik yapılan geniş kapsamlı bir araştırmada koruyucu ailede bakılan çocuklar, koruyucu aileler ve bizzat çocuklarla da görüşülerek bazı sonuçlara ulaşılmaktadır.⁴⁷

Araştırmaya göre “511 koruyucu ailenin yüzde 74’ünde hem koruyucu anne hem koruyucu baba, yüzde 19,8’inde yalnızca koruyucu anne, yüzde 1,2’sinde ise yalnızca koruyucu baba vardır. Koruyucu ailelerin 473’ü bir çocuğun korumasını üstlenmiştir. İki çocuğun koruyucu aileliğini üstlenen ailelerin sayısı 35’tir; yalnızca 3 aile üç çocuğun bakımını üstlenmiştir. Koruyucu ailelerin yüzde 52,6’sının evinde, bakımı üstlenilmiş çocuk dışında ailenin en az bir öz

46 Arzu İçağasıoğlu “Koruyucu Aile Hizmetinin Toplam Kalite Yönetimi (TKY) Açısından Değerlendirilmesi”, İnsani Gelişme ve Sosyal Hizmet, Prof.Dr. Nesrin Koşar’a Armağan içinde, Kasım Karataş ve Çiğdem Arıkan (yay. haz.), (Ankara: HÜ Sosyal Hizmetler Yüksekokulu, Yayın No: 9, 2001), ss. 157-158.

47 Araştırmanın kitabı basılmamış olmakla birlikte; geniş bir özeti içeren ‘yönetici özeti’ne SHÇEK’in web sitesinde yer almaktadır. Bundan sonra ‘SHÇEK araştırması’ olarak anacağımız veriler <http://www.shcek.gov.tr/Arastirmalar/cocuk.doc> adresinden 06.11.2007 tarihinde ulaşılmıştır.

Türkiye’de Koruyucu Aile: Kökenleri, Gelişimi ve Bugünü

*çocuğu daha yaşamaktadır. Evlerinde 10 yaşından küçük öz çocukları olan ailelerin oranı yüzde 6’yı geçmemektedir.*⁴⁸ Bu verilerden de anlaşılacağı üzere koruyucu ailelerin yaklaşık yarısının evinde baktığı bir çocuğu yoktur; bu ailelerin %74’ü ise iki ebeveynli ailelerden oluşmaktadır. Bu da ailelerin hala esas olarak koruyucu aile olmaktan çok ‘kendi çocuğu ya da evlatlığı olması’ geleneğini akla getirmektedir.

Aynı araştırmaya göre koruyucu ailede bulunan çocukların yüzde 70,5’i kız, yüzde 29,5’i erkektir. Ayrıca çocukların mevcut yaş ortalaması 10.6 olmakla birlikte, Koruyucu aile yanındaki çocukların koruyucu aile yanına yerleştirildikleri ortalama yaş 3,8’dir.⁴⁹ Görüldüğü gibi aileler küçük yaş grubu çocukları tercih etmekte ve yine esas olarak evlatlık edinme düşüncesi ile hareket etmektedir.

Koruyucu aile sisteminin tanıtılması ve yaygınlaştırılması dönemin kamu kurumu SHÇEK’nun en önemli handikaplarının başında gelmektedir. Sözü geçen araştırmada bu konuya ilişkin ilginç bir bulgudan söz edilmektedir. Bir orta Anadolu kenti olan Kayseri’nin Türkiye genelinde 53 koruyucu aile ile üçüncü sırada olduğu belirtilmektedir. Kayseri’nin bu konuda ön sıralara geçmesi ise araştırmada SHÇEK kuruluşlarındaki ‘gönüllü çalışmalar’ ile açıklanmaktadır. Bu ilde tanıtım ya da kampanyalar değil, gönüllülerin kurumda gönüllü çalışmalarının belirleyici faktör olduğu tespiti yapılmaktadır.⁵⁰ Kişilerin koruyucu aile olması için sadece kampanya ya da duyuruların ‘dış bilgisinin’ yeterli olmadığı, insanlarla ‘birebir’ çalışmanın önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
389-427

48 <http://www.shcek.gov.tr/Arastirmalar/cocuk.doc>, s.24.

49 <http://www.shcek.gov.tr/Arastirmalar/cocuk.doc>, s.25.

50 <http://www.shcek.gov.tr/Arastirmalar/cocuk.doc>, s.26.

Bazı Karşılaştırmalarla Türkiye’de Koruyucu Aile

Koruyucu aile korunmaya muhtaç çocuklar için bütün dünyada öncelik verilen alternatif bakım ve koruma modelidir. İngiltere genelinde örneğin 64.000 korunma altındaki çocuğun yaklaşık 55.000’i koruyucu aile yanında yaşıyor. Bu sayı herhangi bir sebeple korunma ve bakım altına alınan 81.000 çocuğun yaklaşık% 80’ini oluşturuyor.⁵¹ Yani KMCÇ’ların büyük çoğunluğu kurumlarda değil uygun aileler yanında bakılmaktadır.

Amerika Birleşik Devletlerinde de korunmaya muhtaç çocukların büyük çoğunluğu ‘koruyucu aileler’ yanında bakılmaktadır. Sisteme giriş çıkışlar ve alternatif bakım modelleri arasında sık değişimler gözlenen ABD’de 2015 yılında 427,910 çocuk bakım altındadır. Bunların % 45’i akraba olmayan koruyucu ailelerde bakılırken, % 30’u akraba koruyucu aileler yanında bakılmaktadır. Korunma altındaki çocukların böylece %75’i koruyucu ailelerde kalırken, % 14’ü yurt ve grup evlerinde kalmaktadır. Geri kalan %6’lık bölümdeki çocuklar ise gözlem altında bağımsız evlerde ya da geçici olarak kurumlarda kalmaktadır.⁵²

Türkiye’de ise 4319 aile yanında 5247 çocuk koruyucu aile yanında bakılmaktadır.⁵³ Korunma altında alınan çocuklara yönelik modeller ve isimlendirmelerde son yıllarda ciddi bir çeşitlenme görülmektedir. Klasik yurt ve yuva bakımı terkedilmeye çalışılırken çocuk evlerinde bakım ya da çocukların evde desteklenerek korumasına kadar çeşitli bakım modelleri geliştirilmeye çalışılmaktadır.

51 The Fostering Network, “Fostering Statistics”, Erişim 17 Haziran 2017, <https://www.thefosteringnetwork.org.uk/advice-information/all-about-fostering/fostering-statistics>.

52 <https://www.childwelfare.gov/pubPDFs/foster.pdf#page=6&view=Outcomes> S. 4 (Erişim: 17.06.2017).

53 Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Koruyucu Aile Resmi İnternet Sitesi, Erişim 17 Haziran 2017, <http://www.koruyucuaille.gov.tr/>.

Tablo: 4 Türkiye’de Korunmaya Muhtaç Çocuklara Verilen Hizmetler

ÇOCUĞA YÖNELİK HİZMETLER	
Çocuk Sayıları Kuruluş Bakımı Altında Bulunan	13.319
Koruma Altına Alınmadan Aile Yanında Destek Verilen	84.872
Aileye Döndürülen Çocuk	11.227
Evlat Edindirilen	15.007
Koruyucu Aile Yanında Bakımı Sağlanan	5.004
Koruyucu Aile Sayısı	4.115
Özel Kreş ve Gündüz Bakım Evlerinde Ücretsiz Bakılan	2.237
Toplam	135.781

Kaynak: ASPB, Erişim 17 Haziran 2017, <http://cocukhizmetleri.aile.gov.tr/data/544e2899369dc318044059c3/2016.pdf>.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü verilerinden derlenen tablodaki verilere göre halen Türkiye’de korunmaya muhtaç olduğu tespit edilen ve çeşitli şekillerde desteklenen toplam çocuk sayısı 135.781 kişidir. Bu çocukların en büyük kısmı yani 84.872’ü ailesi yanında nakdi yardımla desteklenerek bakılmaktadır. Bu çocuklar aileleri yanında kaldıkları halde bakanlıkça çocukların korunmaya muhtaç çocuk olarak kabul edilmektedir. Bu sayının toplam KMÇ çocuk içindeki oranı oldukça yüksektir (%62,5). Bu durum bakanlığın isminde yer alan ‘ailecilik’ politikası ile son derece uyumludur; yani ailelerin sosyal yardımla desteklenerek çocuklarına bakılmasının tercih edildiği anlaşılmaktadır.

Koruyucu aile ailede bakılan çocuk sayısının toplam KMÇ içindeki oranı ise %3.7’dir. Toplam korunmaya muhtaç çocuk sayısından “Koruma Altına Alınmadan Aile Yanında Destek Verilen Çocukların” sayısı yani 84.872 sayısı çıkarıldığında geriye yaklaşık 51.000 çocuk kalmaktadır ve koruyucu ailedeki çocukların bu sayı içindeki oranı %9.8’dir. Yani her durumda

Abdullah Karatay

Türkiye'deki koruyucu aile bakımındaki çocuk sayısı batı dünyasının son derece gerisinde kalmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Günümüz Türkiye'sinde korunmaya muhtaç çocukların korunması için kurum bakımından uzaklaşma ve alternatif hizmetlerin geliştirilmesi için kayda değer bir çaba göze çarpmaktadır. Geliştirilmek istenen alternatiflerden biri de 'profesyonel koruyucu aile' sistemidir. Ancak uzun yıllardır sarf edilen çabalara rağmen koruyucu aile sisteminin yeterince yaygınlaşmadığı görülmektedir. Bunun temel sebeplerinden biri Türkiye'nin geç modernleşen bir toplum olarak çocuk korumaya ilişkin geleneksel yöntemleri de uzun yıllar muhafaza etmesidir. Yukarıda da belirtildiği gibi toplum esas olarak kendi içinde çocuk koruma yolları bulmaktadır; bu çerçevede "evlatlık-beslemelik" yakın zamanlara kadar varlığını sürdürmüştür. Geç modernleşmeye bağlı olarak sosyal sermayenin karşılaştırmalı zayıf olması da önemli bir toplumsal faktör olarak değerlendirilebilir. Değerler araştırmalarında yer alan 'insanların çoğuna güvenilmesi' konusunda Türkiye'nin hemen bütün Avrupa ülkelerinin gerisinde olması; yani genel olarak güven bağlarının tanışıklık ve akrabalık üzerinden kuruluyor olması nedeniyle, 'başkasının çocuğuna' koruyucu aile olmamayı teşvik eden bir değişken olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'de kız çocuklarının aileler yanında çalıştırılarak verilmesi geleneğinin kökleşmesinin önemli nedenlerinden birisi de 1. Dünya Savaşı sürecinde ortaya çıkan kız yetim çocuklarının 'darüleytamlar' yerine, korunmak üzere ailelere verilmesidir. Atalay Yörükoğlu'nun da gözlediği yurttardaki erkek çocukların çokluğuna karşın kız çocuklarının azlığı, kız çocuklarının ailelere beslemelik

olarak verildiği fikrini güçlendirmektedir. Bu durum da süreç için bu pratiğin toplum tarafından kabul edildiği ve sıradanlaştığını göstermektedir. 1950'li yılların gazete başlıklarında yer alan 'satılık çocuklar' ibareleri, savaş döneminde başlayan kız çocuklarının besleme olarak alınması ve

Türkiye’de Koruyucu Aile: Kökenleri, Gelişimi ve Bugünü

çalıştırılması geleneğinin Cumhuriyet döneminde devamını göstermektedir. Ancak uluslararası sözleşmelerin kabulüyle birlikte 1964 yılında yasal olarak bu tür pratikler yasaklanmış ancak toplum içinde varlığını önemli ölçülerde devam ettirdiği anlaşılmaktadır.

Modernleşme sürecinin önemli bir dönemi olarak 1950’lerde kentleşme, göç ve gecekondulaşmanın yarattığı sorunlar karşısında devlet bazı kurumsal önlemler almaya başlamıştır. Bu dönemde ilk KMCÇ kanunu, ilk yatılı kurumlar yanında modern kamu hizmeti olarak ‘sosyal hizmetler’ de özerk bir sistem olarak şekillenmeye başlamıştır. Bu çerçevede sosyal hizmet meslek elemanlarının yetiştirilmesi için okul açılması fikri de 1950’lerin sonunda ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yurtdışından gelen Birleşmiş Milletler uzmanlarının büyük bir etkisi olmuştur. Koruyucu aile çalışması da bu uzmanlar tarafından başlatılmıştır. Yani profesyonel koruyucu aile uygulaması bu toplumun kendi dinamiği içinden doğal bir evrimle ortaya çıkmamıştır. Bu iç ve dış süreçler bütünsellik içinde değerlendirildiğinde, genel olarak sosyal hizmetler özel olarak da koruyucu aile sisteminin yetersiz oluşunu belirleyen Türkiye modernleşmesinin özellikle ‘sosyal alanda’ geç ortaya çıkması olduğunu söylemek de mümkündür.

Bu çalışmada ortaya çıkan bir tespit de koruyucu ailenin özellikle batı dünyası ile karşılaştırıldığında çok düşük bir düzeyde olduğudur. Türkiye’deki korunma altında olan KMCÇ’in ancak % 3-4’ü koruyucu ailelerde bakılmaktadır. Günümüzde devlet bu sistemin yaygınlaşması için önemli çabalar göstermesine rağmen istenilen sonucun elde edilemediği anlaşılmaktadır. Bu sorunun cevabının çocukların bakım ve korunmasına ilişkin toplumsal kültür; tarihsel birikim ile dinsel anlayışlara bakılarak anlaşılabilirliği düşünülmektedir.

Çalışma verilerine bir bütün olarak bakıldığında geçmiş günümüze gelen süreçte belli dönüm noktaları ve her dönemi belirleyen belli bir rasyonalite olduğu söylenebilir. Geçmiş ya da Cumhuriyet öncesinde baskın olan çocuk koruma modeli besleme-evlatlık yöntemi iken, bu dönemde

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
389-427

Abdullah Karatay

gelenek mantığının egemen olduğu; devletin rasyonel aklının belirlediği alanın çok sınırlılığı olduğu görülmektedir. 1. Dünya savaşı döneminde devlet müdahale etmekle birlikte çocukların yine ailelere teslim edildiği ve ailelerin takip edilmediği anlaşılmaktadır. Bu da modern öncesi yapıdaki devlet mantığı ile uyumlu bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Evlatlık-beslemelik çocuk koruma sisteminde koruyucu aileye doğru gelişimi seyrine bakıldığında bir karma ya da geçiş döneminden söz edilebilir. Cumhuriyetle birlikte toplumsal nizamı düzenleyen temel mevzuat batıdan nakledilirken, toplumsal değişim aynı hızda ilerlememektedir. Dolayısıyla erken cumhuriyet döneminden 1960'lara kadar genel olarak mevzuatta (örneğin Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ve Belediye Kanununda) yer almakla birlikte koruyucu aile sistemi pratikte uygulanamamıştır. Erken cumhuriyet dönemi mevzuat kabulü sonrasında, ortaya başka önemli toplumsal dinamikler de çıkmaya başlamıştır. Savaş koşullarının yarattığı yoksulluk, kentlere göç, kent yoksulluğu ve bunlara bağlı sosyal sorunlar kamuyu müdahale etmeye daha fazla zorlamıştır. Bunun sonucu olarak da cumhuriyet döneminin ilk korunmaya KMCÇ kanunları 1949'lu yılında çıkmıştır. Diğer çok önemli bir dinamik 2. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'ye gelen Birleşmiş Milletler görevlilerinin yönlendirmesi ile sosyal hizmetler yeni bir ivme kazanmıştır. Bu yeni karşılaşma, yani Batı ile Türkiye'nin karşılaşmasında Türkiye'de çok istekli olmasa da sosyal hizmet okulu, koruyucu aile sisteminin başlatılması gibi somut gelişmelerle sonuçlandı. Bu dönemde hala gelenekle modernlik arasında kararsız bir karma akıldan söz edilebilir. Bu dönemde başlayan Batılı dil ve pratiklerle karşılaşma 1980'li yıllara kadar bir çatışma halinde devam etmektedir. Sosyal hizmet sunumunda ve kullanılan dilde bir uyumluluk söz konusu değildir.

Günümüzde ise en azından dilde modern dil; yani sosyal hizmet mevzuatı artık daha baskındır. Ancak hala gerek sivil alanda gerekse devletin içinde geleneksel ya da modern öncesi pratikleri benimseyen yaklaşımlara ya da direnç noktalarına rastlanmaktadır. Bu genel olarak gelenek

Türkiye’de Koruyucu Aile: Kökenleri, Gelişimi ve Bugünü

modernlik ihtilafının çocuk koruma aşanında da varlığını devam ettirdiğini göstermektedir. Dini hassasiyetlere dayalı yaklaşımlar örneğin, korunmaya muhtaç çocukların ‘son çare’ olarak ailelerden alınmasını, mümkün olduğunca da evlat edinme ve koruyu aile yerine çocukların ailelerine destek verilerek çocukların biyolojik ailelerine verilmesini önemserken; günümüz baskın kamu yönetim rasyonalitesi olan neo-liberaller de bu hizmetlerin piyasa koşullarına açılmasını önemsedikleri görülmektedir. Bu direnç noktalarına rağmen koruyucu aile başta olmak üzere genel olarak sosyal hizmet yapılaşmasına egemen olan kamu rasyonalitesidir. Bu durumu da hala bir parçası olduğumuz Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler gibi küresel ve bölgesel sistemlerin koşullandırmasının belirlediği söylenebilir.

Son olarak karşılaştırmalı bakıldığında Türkiye’de yetersiz sayıda olan koruyucu ailenin varlığını açıklamak için iç dinamiklere ve sosyal hizmetler sistemine bakılması gerekmektedir. Öncelikle 1990’lı yıllarla birlikte kamunun (ilgili bakanlığın) çabalarında artışa bağlı olarak koruyucu ailedeki çocuk sayısında da artış olduğu görmezden gelinemez. Ancak hala KMC’ların büyük kısmı küçük birimlerde de olsa kurumlarda bakılmaktadır ve mevcut koruyucu ailelerin sayısı hala istenen düzeyin çok gerisindedir. Bu sayısının arttırılmasının bir yolu da başarılı örnekler bakmaktır. Başarılı bir örnek olarak Kayseri gibi illerin tecrübelerine bakıldığında, ailelerin öncelikle sosyal hizmetlerle gönüllü olarak tanışmasının koruyu aile olma motivasyonunda çok etkili olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla koruyucu aile sayısının arttırılması için sadece kitle iletişim araçları üzerinden bilgilendirilmenin yeterli olmayacağı açıktır. Toplumun ‘ötekine’ ilişkin algısında değişim için, sosyal sermayede artış ve genel eğitim düzeyinde iyileşme gerekmektedir; ancak bu süreç de kendiliğinde olmayacaktır. Ötekine ilişkin algının değişmesi için ‘karşılaşma’, katılma ve somut işbirlikleri önemlidir. Sosyal hizmet gönüllüleri bu anlamda koruyu aile için önemli bir hedef kitledir. Bu çalışmalarını örgütlemek için, bir sosyal hizmet metodu olarak ‘toplum örgütlenmesini’ hayata geçirmek ve bunun

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
389-427

Abdullah Karatay

için de sosyal hizmet alanında profesyonel eğitim almış ‘sosyal çalışmacılar’ çok önemli bir unsur olacaktır. Bu hususlar önemlidir çünkü hala sosyal hizmet alanının başat meslek elemanı ve alanda göreve başlamadan, okul sürecindeki uygulamalarla sosyal hizmetlerle tanışan, alana hazırlık olarak giden tek meslek sosyal çalışmadır. Özellikle alana ilişkin eğitilmiş sosyal çalışmacı (sosyal hizmet uzmanı) sayısının yeterli bir sayıya çıkarılması ve alanın örgütlenmesinde etkin rollerde olması da son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

II. Milli Sosyal Hizmetler Konferansı, Ankara 5-8 Mayıs 1962, (Ankara: SSYB, Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları), No: 23.

Abdullah Karatay, “Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklara İlişkin Politikanın Oluşumu” *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi, Kamu Yönetimi, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, 2007.

Ali Naim İnan, “Çocuk Hukukunun Tarihsel Gelişimi ve Hukuk Sistemimizde Çocuğun ve Haklarının Korunması”, Sevda Uluğtekin (Proje Danışmanı), *Gözetim Mekanizması Destek Hizmetleri: Ankara İli Pilot Projesi: Gözetim Görevlileri Eğitim Programı*, (Ankara: Dostlar Dayanışma Derneği Ankara Şubesi Yayınları 2005).

Arzu İçağasıoğlu, “Koruyucu Aile Hizmetinin Toplam Kalite Yönetimi (TKY) Asından Değerlendirilmesi”, İnsani Gelişme ve Sosyal Hizmet, Prof.Dr. Nesrin Koşar’a Armağan içinde, *yayına hazırlayanlar*, Yrd. Doç Dr. Kasım Karataş ve Doç. Dr. Çiğdem Arıkan, (Ankara: HÜ Sosyal Hizmetler Yüksekokulu, Yayın No: 9, 2001).

Türkiye’de Koruyucu Aile: Kökenleri, Gelişimi ve Bugünü

Atalay Yörükoğlu, *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları 1983).

Birsen Gökçe, *Cumhuriyet Döneminde Çocuk ve Gençlere Ait Yasal Düzenlemeler ve Yayınlar*, (Ankara: T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı 1983).

Birsen Gökçe, *Memleketimizde Cumhuriyet Devrinde Kimsesiz Çocuklar Sorunu*, T.C. SSY Bakanlığı, (Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No: 55, 1971).

Ethem Çengelci, *Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu*, (Ankara: Aydınlar Matbaası 1998).

Erhan Başyurt, *Ermeni Evlatlıklar – Saklı Kalmış Hayatlar*, (İstanbul: Karakutu Yayınları 2006).

“Evlat Edinme Çalışma Grubu Raporu”, *2000’li Yıllara Doğru Sosyal Devletin Gerçekleştirilmesinde Sosyal Hizmetlerin Yeri ve Önemi* içinde, (Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi Yayını), Sayı 1.

Ferhunde Özbay, “1911 – 1922 Yıllarında Anadolu’nun Kimsesiz Kız Çocukları” *Savaş Çocukları- Öksüzler ve Yetimler* içinde, Emine Gürsoy-Naskali ve Aylin Koç (edt.), (İstanbul: Umut Kağıtçılık 2003).

Ferhunde Özbay, “Turkish Female Child Labor in Domestic Work: Past and Present”, Project Report prepared for ILO/IPEC, 1999.

Hakan Y. Erdem, *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*, 1. Basım, (İstanbul: Kitap Yayınevi 2004).

İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, (İstanbul: Pan Yayıncılık 2000).

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
389-427

Abdullah Karatay

“Koruyucu Aile Hizmeti Çalışma Grubu Raporu”, 2000’li Yıllara Doğru Sosyal Devletin Gerçekleştirilmesinde Sosyal Hizmetlerin Yeri ve Önemi içinde, (Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi Yayını 2005), Sayı 1.

“Kölelik, Köle Ticareti, Köleliğe Benzer Uygulama ve Geleneklerin Ortadan Kaldırılmasına dair Ek Sözleşmenin onaylanmasının uygun bulunduğu hakkında Kanun,” Kabul Tarihi: 27 Aralık 1963. Resmi Gazetede Yayınlanma Tarihi: 6 Ocak 1964. Düstur, Beşinci Tertip, Cilt 3, 1. Kitap. (Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası).

“Köylülerin sattığı çocuklar,” Cumhuriyet, 27 Kasım 1955.

Marinus H. van IJzendoorn, Jesus Palacios, et.al. “Children in Institutional Care: Delayed Development and Resilience” Monogr. Soc. Res. Child Development. (2011 December; 76(4): 8–30).

Nesrin Güran Koşar, *Sosyal Hizmetlerde Aile ve Çocuk Refahı Alanı*, 2. baskı, kendi yayını, Ankara: MN Ofset, 1992.

Nilgün Balamir, “Türkiye’de Koruyucu Aile Uygulaması”, Çocuk Suçluluğu ve Çocuk Mahkemeleri Sempozyumu, 22-23 Haziran 1983 içinde, *yayına hazırlayan* Esin Onur, (Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi 1983).

Ömer Celâl Sarç, “Türkiye’de Çocuk Ölümleri,” İş, Sayı 34, 1943.

‘SHÇEK araştırması’, Erişim 6 Kasım 2007, <http://www.shcek.gov.tr/Arastirmalar/cocuk.doc>.

Sevgi Usta Sayita, *Türk Hukukunda Çocuğun Koruyucu Aile (Kişi) Yanına Yerleştirilmesi*, (İstanbul: Filiz Kitabevi 1996).

“Süt meselesi esaslı surette halledilmelidir!”, *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1931.

Türkiye’de Koruyucu Aile: Kökenleri, Gelişimi ve Bugünü

Ülker Gürkan, “Evlâd Edinme ve Beslemelerin Hukuki Durumu”, Adnan Güriz ve Peter Benedict (edt.), *Türk Hukuku ve Toplumuna Üzerine İncelemeler* içinde, (Ankara: Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları 1974).

Yakup Bilge, *Geçmişten Günümüze Süryaniler*, 3. Baskı, (İstanbul: Zvi-Geyik Yayınları 2001).

Yavuz Selim Karakışla, “Savaş Yetimleri ve Kimsesiz Çocuklar: ‘Ermeni’ mi, ‘Türk’ mü?” *Toplumsal Tarih*, Sayı: 69, Eylül 1999.

Zuhal Arnaz, “Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Koruyucu Aile Projesi (KAP) Değerlendirilmesi”, 4. *Sosyal Hizmetler Konferansı* (26-28 Mayıs Mayıs 1994, Ankara), *200’li Yıllara Doğru Sosyal Devletin Gerçekleştirilmesinde Sosyal Hizmetlerin Yeri ve Önemi* içinde, yayına hazırlayan: Kasım Karataş, (Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi, yayın no: 3).

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
389-427

Dijital İletişim Teknolojileri ve Toplumsal Hareketler Bağlamında Hacktivism

Digital Communication Technologies and Hacktivism in the Context of Social Movements

Filiz AYDOĞAN BOSCHELE^(*) ve Özlem ÇETİN ÖZTÜRK^(**)

Özet

Günümüzde, dijital iletişim teknolojilerinin toplumsal hareketler için yarattığı sınırlılıklar ve olanaklar, sosyal bilimlerin sıkça tartışılan konularından biridir. Bu bağlamda hacktivism kavramına yer verilmekle beraber, dijitalleşen toplumsal hareketler açısından kısıtlı sayıda çalışma söz konusudur. Bu nedenle, bu çalışmada, dijital iletişim teknolojileri ve toplumsal hareketler bağlamında hacktivizmin özgül niteliklerinin neler olduğu ve toplumsal hareketler içerisinde nasıl konumlandırılacağı ele alınarak kavramsal bir tartışma ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital İletişim Teknolojileri, Toplumsal Hareketler, Hack, Hacktivism

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
429-452

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş Tarihi: 29.06.2017 Kabul Tarihi: 08.07.2017

(*) Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü Öğretim Üyesi

(**) Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İletişim Bilimleri Bilim Dalı Doktora Öğrencisi ve Üsküdar Üniversitesi, Yeni Medya ve Gazetecilik Bölümü Araştırma Görevlisi

Filiz AYDOĞAN BOSCHELE ve Özlem ÇETİN ÖZTÜRK

Abstract

Today, boundaries and possibilities digital communication technologies created for social movements are one of the most argued topics in social sciences. In this sense, although hacktivism as a concept is referred, there are few studies in respect of digitizing social movements. For this very reason in this study, within the context of digital communication technologies and social movements, what hacktivism's specific characteristics are and how will it be positioned in social movements is conceptually discussed.

Keywords: Digital Communication Technologies, Social Movements, Hack, Hacktivism

Giriş

Sosyal bilimlerde, iletişim teknolojileri ile toplumsal hareketlerin ilişkisi toplumsal hareketlerin örgütlü ve sistematik olarak ortaya çıktığı zamandan beri tartışılan bir konu olmuştur. Arrighi, Hopkins ve Wallerstein'a göre, toplumsal hareketlerin sistemli politik bir muhalefet biçiminde sistem karşıtı hareketler olarak karşımıza çıkması, 19. yüzyıldaki burjuvazinin proletarya üzerindeki baskısına karşı yürütülen işçi hareketleriyle başlamıştır.¹ Dönemsel olarak, iletişim teknolojileri, işçi hareketlerin gelişimde en önemli etkenlerden biri olarak değerlendirilmiştir.

Bilindiği gibi, marksist teori açısından proletarya, 19. yüzyıl işçi hareketlerinin komünizme ulaşması için, tüm sınıfların içinde devrimci sınıf olarak belirtilmektedir.² Bu doğrultuda basın da, proletaryanın bu mücadelesinde stratejik açıdan konumlandırılmaktadır. Zaten Karl Marx da, gazetede yazılarını yayımlayarak, hem Almanya içindeki hem de tüm dünyadaki devrimci hareketleri desteklemekte ve devrime karşı olan

1 G, Arrighi vd., *Sistem Karşıtı Hareketler*, (İstanbul: Metis 2015), ss.35-36.

2 Friedrich Engels ve Karl Marx, "Komünist Manifesto", *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılanlar* içinde, çev. N. Satlıgan, (İstanbul: Yordam 2008), s.30.

Dijital İletişim Teknolojileri ve Toplumsal Hareketler Bağlamında Hacktivism

Rusya ile mücadele etmekte, bu nedenle de basının sansürlenmesine karşı çıkmaktaydı.³ Dolayısıyla, Marx bizatihi basını mücadele için bir alan olarak kullanmaktaydı. Vladimir İ. Lenin de, basını, sosyalist mücadelenin stratejik araçlarından biri olarak görmekteydi. Lenin, *Ne Yapmalı?* adlı kitabında, tüm Rusya'ya dağıtımı yapılacak ulusal devrimci bir gazetenin, kolektif bir örgütleyici olarak stratejik önemde olduğunu vurgulamaktaydı.⁴ Toplumsal hareketlere devrimci rol atfetmek yerine, toplumsal anomaliler olarak ele alan seçkinci yaklaşım biçimleri ise marksist teorinin tersine, iletişim teknolojilerini kitleleri yönlendirme aracı olarak değerlendirmiştir. Bu bakış açısının öncü yaklaşımlarından birini ortaya koyan Gustave Le Bon, kültürsüz kalabalıkların ne düşündüğünün önemsendiği, nüfuzunun ve baskısının tanındığı kitleler çağına geçildiği bir dönem olarak işçi hareketlerinin yaşandığı dönemi ele almaktaydı. Le Bon'a göre, bu dönemde toplumsal hareketlerin parçası olan birey, uygarlık koşullarından vazgeçerek ilkel koşullarına geri dönmekteydi. Le Bon, kalabalığın içindeki bireyin, bilinçaltı ile hareket etmeye başlayarak duygu ve düşünceleri telkin yoluyla hipnotize edilmiş gibi davrandığını belirtmekteydi.⁵ Le Bon, bu dönemdeki basını ise, bu kitleler için bir telkin aracı olarak görmekteydi. Le Bon'a göre bu dönemdeki basın, bir yandan önemli ve ciddi içerikler yerine, bu kitlelere hitap eden içeriklere yer vermeye başlamıştı; diğer yandan ise, sürekli aynı şeyleri tekrar ederek kalabalığın fikrini oluşturma işlevini yerine getirmekteydi.⁶ Le Bon, öncesinde fikirlere öncülük eden basının,

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
429-452

3 İrfan Erdoğan, "Karl Marx: Basın Özgürlüğü ve Sansür", *İletişim Kuram Ve Araştırma Dergisi*, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, Ankara: Sayı 25 Yaz-Güz, 1997, ss.231, 240.

4 Vladimir İ. Lenin, *Ne Yapmalı?, Hareketimizin Canalıcı Sorunları*, çev. M. Erdost., 4. Baskı, (Ankara: Sol Yayınları 1992), ss. 174-183.

5 Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, (İstanbul: Hayat 1997), ss. 11, 14, 27.

6 *a.g.e.*, s.113.

Filiz AYDOĞAN BOSCHELE ve Özlem ÇETİN ÖZTÜRK

kalabalıkların düşüncelerini gözetmesini ve onları telkin işlevi görmesini eleştirmiştir.⁷

Le Bon'un eleştirdiği nokta, kitlelerin içgüdüleriyle hareket etmelerinde basının bir güdüleyici, bir telkin aracı olarak çalışmasıydı. Öte yandan marksist bakış açısı ise basının bilinçaltındaki ilkel güdüleri canlandırmasını değil, tam tersine sınıf bilincinin yayılması için stratejik bir araç olarak kullanmasını hedeflemekteydi. Toplumsal hareketlerin sistematik taban hareketleri şeklinde örgütlendiği 19. yüzyıldan itibaren, iletişim teknolojilerinin bu hareketlere etkileri olumlu ve olumsuz potansiyeli bakımından, tarafgir olan paradigmanın etkisi yansıtılmaya devam etmiştir. Ancak günümüzde, toplumsal hareketler ile iletişim teknolojileri arasında kurulan ilişki daha karmaşık ve birbirine içkin bir yapıya dönüşmüştür.

İletişim teknolojilerinin dijitalleşmesinin, toplumsal yapının tüm katmanlarına farklı boyutlarda olumlu ve olumsuz etkileri olduğu ortaya konmaktadır. Bu etkilerin toplumsal dönüşümü talep eden gruplara sağladığı etkiler, toplumsal hareketlere yeni araçlar kazandırması bağlamında açıklanmaktadır. Toplumsal hareketlere dijital iletişim teknolojilerinin sağladığı araçlar ile ortaya konan eylemlilik biçimleri, dijital aktivizm olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda ortaya konan olumlama yaklaşımında, bu araçlara handiyse devrimci bir rol yüklenerek; dijital iletişim teknolojileri, ütöpik bir ele alış biçimiyle ideal demokrasiye ulaşmanın araçları olarak gösterilmektedir. Diğer yandan ise, dijital iletişim teknolojileri ile ortaya konan eylemliliklerin, bireylerin kendilerini tatmin etmesine yarayan veya reel toplumsal mücadele biçimlerine katkısının olmadığı da iddia edilmektedir. Çalışmamız kapsamında, bu iki yaklaşım biçimine değindikten sonra, bu tartışmalara çok fazla konu edilmemiş olan hacktivizmi ele alacağız. Hacktivizmin, bir dijital eylemlilik ortaya koyma biçimi olarak nasıl konumlandırılabileceği sorusuna cevap bulmaya çalışacağız.

7 a.g.e., ss.132-134.

Dijital İletişim Teknolojileri, Dijital Aktivizm ve Toplumsal Hareketler

Günümüz toplum yapısının ve toplumsal hareketlerinin, dijital iletişim teknolojileri ile dönüşümüne ilişkin olarak yapılan en yaygın açıklamalar, ağ metaforu ekseninde ortaya konan yaklaşımlarda dile getirilmektedir. Ağ kavramının sosyal bilimlerde ünlenmesini sağlayanların başında gelen isimler Jan A.G.M. van Dijk ve Manuel Castells'tir

Jan van Dijk, ağ toplumunu, 20. yüzyıl boyunca enformasyon ve iletişimin çok önemli hale gelmesiyle beraber, “*sosyal ve medya ağlarında oluşan bir altyapının toplumun her seviyesindeki – bireysel, grupsal/örgütsel ve sosyal- örgütlenme tarzını belirlediği modern bir toplum türü*” olarak tanımlamaktadır.⁸ Ancak Van Dijk, ağ toplumunun toplumsal hareketleri olarak bir kavramsallaştırma önermemekle beraber, ağların hem demokrasiyi destekleyebileceğini, hem de zarar verebileceğini belirtmektedir. Ona göre, internet demokrasiyi ilerletmek isteyen gruplar tarafından araçsal olarak kullanılabilirdiği gibi, anti-demokratik gruplar tarafından da kullanabilmektedir.⁹

Ağ kavramı çerçevesinde toplumun ve toplumsal hareketlerin dönüşümüne ilişkin daha kapsamlı bir yaklaşım ise Manuel Castells tarafından ortaya konmaktadır. Castells'e göre, sanayi toplumunu yaratan sanayi devrimlerinin kilit unsuru, buhardan nükleere kadar enerji kaynaklarının dağıtımı ve üretimi olduğu gibi, günümüzün teknoloji devriminin kilit unsuru da enformasyon teknolojileridir. Enformasyonun üretimi, dağıtımı ve işlenmesine bağlı olarak yaşanan bu devrimin yarattığı toplum tipini; bir enformasyon toplumundan ziyade, ağ biçiminde örgütlenmiş enformasyonel bir toplum olarak nitelendirmektedir. Castells

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
429-452

8 Jan A. G. M van Dijk, *Ağ Toplumunu*, çev. Ö. Sakin, (İstanbul: Kafka, Epsilon 2016), s.42.

9 *a.g.e.*, s.151.

Filiz AYDOĞAN BOSCHELE ve Özlem ÇETİN ÖZTÜRK

enformasyonun tüm insani etkinliklere yayıldığını; bireysel ve kolektif tüm varoluşsal süreçlerin yeni teknolojik araçlarla şekillendiğini ortaya koymaktadır.¹⁰ Castells'e göre, dijital ağ, toplumsal yapıya içkin bir karaktere dönüşerek; toplumun kültürel, ekonomik ve siyasi olarak örgütlenme biçimini küresel çapta dönüştürmüştür. Castells, enformasyon ve bilginin, ağ şeklinde özgül bir örgütlenme modeli ortaya çıkarmış olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle, Castells, günümüz toplumlarını, ağ toplumu olarak nitelendirmektedir.¹¹

Castells'e göre, ağ toplumunda mücadeleye girişenler ise, tarihsel olarak tüm toplumsal hareketlerin ihtiyaç duyduğu özerk iletişim kanalını, internet ağlarında ve kablosuz iletişim platformlarında bulmaktadır. Toplumsal hareketlerin, eylemlerin belirlenmesi ve koordinasyon amacıyla, dijital sosyal ağlar kullanmasını, yeni bir iletişim alanının yaratılması olarak değerlendirmektedir. Ancak Castells için, bu iletişim süreçlerinin sadece bir bileşenidir; diğer temel bileşen ise, kamusal görünürlük kazanmakla ilgilidir. Görünür hale gelmeyi sağlayan işgaller ve sokak gösterileri, dijital uzam ile birlikte yeni bir kamusal alan yaratır: Bu kamusal alanın bir yanı dijital uzamda, bir yanı kent uzamındadır. Castells'e göre, kentle dijital uzamın içkin yapısından ortaya çıkan kamusal alan, ağ oluşturan toplumsal hareket için özerk bir iletişim alanıdır. Castells, bu alanı toplumsal hareketlerin özerklik alanı olarak tanımlar. Bu özerklik alanı sayesinde hareketler, ağlar oluşturarak yeni uzamsal biçim yaratmaktadırlar. Castells, ağ toplumunun bu yeni kamusal uzamında ortaya çıkan toplumsal hareketleri, ağ oluşturan toplumsal hareketler olarak nitelendirmektedir. Castells'e göre, hareket genellikle internette kurulan sosyal ağlardan doğmakta ve kentin uzamına,

10 Manuel Castells, *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür: Ağ toplumunun Yükselişi*, çev. E. Kılıç., 2. Baskı, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2008), ss.40,58, 89-91.

11 *a.g.e.*, ss.622-623.

Dijital İletişim Teknolojileri ve Toplumsal Hareketler Bağlamında Hacktivism

işgal veya gösteriyle taşarak büyük bir hareket haline gelmektedir. Dolayısıyla toplumsal hareketler, sokak ve internetin etkileşimiyle genişlemektedir. Castells, toplumsal hareketlerin oluşturduğu ağların; hareketin kendi içinde, dünyadaki diğer hareketler arasında, hareketlerle medya arasında ve genel olarak, hareketlerle tüm toplum arasında olduğunu açıklamaktadır. Bu nedenle de hareketin çevresinde, açık uçlu bir ağlar ağı oluştuğunu belirtmektedir.¹²

Castells'in ağ oluşturan toplumsal hareketler açıklamasına ilişkin eleştiriler de yöneltilmektedir. Bu eleştiriler; toplumsal hareketlerin internet ortamlarından başladığı savının, toplumsal hareketlerde yüz yüze iletişimin halen en büyük rolü üstlenmiş olması nedeniyle, geçersiz ve spekülatif bulunması¹³ ve ağ metaforunu toplumdaki yeni örgütsel biçimleri açıklamak için kullanırken, sömürü süreçlerini ihmal ederek toplumsal eleştiriye dışlaması¹⁴ olarak özetlenebilir. Diğer yandan, enformasyonel yeni bir toplum biçimi olarak ağ toplumu fikri de eleştirilmektedir. Nicholas Garnham, Castells'in ağ kavramsallaştırmasının ideolojik bir işleve sahip olduğunu belirtmektedir. Garnham'a göre, Castells'in ağ metaforu etrafında, ekonomi, iktidar ve siyasetin işleyişinde bir kırılma noktası ilan etmesi, teknolojiye bağlı olarak kapitalizmin ve etkilerinin gelişmesinin bağlamından koparılması anlamına gelmektedir. Bu nedenle Garnham, Castells'in toplumun kendisi başta olmak üzere, her şeyin enformasyonel yeni bir

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
429-452

12 Manuel Castells, *İsyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, çev. E. Kılıç, (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları 2012), ss.22-25, 191-192.

13 Christian Fuchs, *Sosyal Medya: Eleştirel Bir Giriş*, çev. İ. Kalayıcı, D. Saraçoğlu, (Ankara: NotaBene Yayınları 2014), ss.120-121.

14 Robert Prey, "Ağın Kör Noktası Dışlama, Sömürü ve Marx'ın Süreç-İlişkisel Ontolojisi", *Marx Geri Döndü: Medya, Meta, Sermaye Birikimi* içinde, der. V. Mosco ve C. Fuchs, çev. H.Yüksel, (Ankara: NotaBene Yayınları 2014), s.292.

Filiz AYDOĞAN BOSCHELE ve Özlem ÇETİN ÖZTÜRK

türünün olduğu savının; ekonomik ve politik gücü elinde bulunduranları meşrulaştırıcı bir işlev gördüğünü öne sürmektedir.¹⁵

İçinde yaşadığımız toplum biçiminin dönüşümüne bağlı olarak, toplumsal hareketlerin değişen yapısını ortaya koyan başka bir yaklaşım biçimini, Michael Hardt ve Antonio Negri'nin çalışmalarında da görmekteyiz. Onların yaklaşımının çıkış noktası, emperyalizmin kavramsal olarak artık küresel iktidar yapılarını anlatmakta yetersiz kaldığı düşüncesine dayanmaktadır. Hardt ve Negri, günümüz emperyalizminin tek bir merkezinin olamaması ve ulus-aşırı örgütlenmeler, ulus-devletler, yerel ve bölgesel sivil toplum kuruluşları gibi farklı ölçekteki otonom (özerk) yapıların bir arada küresel işleyişiyle ortaya çıkan iktidarın karma kuruluş yapısı sergilemesi nedeniyle, günümüzdeki emperyal iktidar biçimini *imparatorluk* olarak tanımlamaktadırlar. Hardt ve Negri, tüm yer küreye sirayet etmiş ve merkezi olmayan bu imparatorlukta, karşı-imparatorluk hareketi diyebileceğimiz toplumsal hareketlerin failerini ise çokluk olarak nitelendirmektedir. Çokluğu, imparatorluğun içinde ve ona karşı alternatif yaratabilme gücüne sahip olan; halk, kitle, nüfus, grup, kalabalıktan farklı olarak, emek öznesinin etkin birçok-boyutluluğu olarak ortaya koymaktadırlar.¹⁶ Hardt ve Negri'nin yaklaşımında emeğin öznesi olarak ele alınan çokluk; sadece sermayenin idaresi altında emek veren proletaryayı değil, aynı zamanda sermayenin iradesini reddeden sınıf olma potansiyeli taşıyan herkesi kapsamaktadır.¹⁷

15 Nicholas Garnham, "La Théorie de la Société de l'information en tant qu'Idéologie : une Critique", *Réseaux : Questionner la Société de l'information*, vol. 18, No: 101, 2000, ss.53-91.

16 Micheal Hardt ve Antonio Negri, *İmparatorluk*, çev. A. Yıldırım, 7. Basım, (İstanbul: Ayrıntı 2012), ss.11-12.

17 Micheal Hardt ve Antonio Negri, *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*, çev. B.Yıldırım, 2. Basım, (İstanbul: Ayrıntı 2011), ss.120.

Dijital İletişim Teknolojileri ve Toplumsal Hareketler Bağlamında Hacktivism

Hardt ve Negri'ye göre, nasıl ki komünizm fikri, kapitalizmin gelişme sürecinde kurtuluş projesi olarak görüldüyse; enformasyona dayalı üretim rejimlerinin geliştiği post-fordist süreçte de, çokluğun yürüteceği mutlak demokrasi mücadelesi kurtuluş projesi olarak görülmektedir.¹⁸ Onlara göre, “*bu demokrasi, modernliğin büyük devrimlerinden doğan ancak asla gerçekleşmemiş bir hayaldir*”.¹⁹ Mutlak demokrasiye yönelik kurtuluş projesinin ise çokluğun kendi özgüllükleri sonucunda keşfedeceği, henüz deneyimlenmemiş mücadele modellerinin gelişmesiyle mümkün olacağını düşünülmektedirler.²⁰

Hardt ve Negri, bu mücadele biçimlerini, yatay, merkezsiz örgütlenen ve iletişim teknolojilerini yoğun kullanan ağ mücadeleleri olarak nitelendirmektedir. Onlara göre, 1990'lardan itibaren; enformasyon, iletişim ve işbirliği ağları yeni mücadeleleri şekillendirmeye başlamıştır. Toplumsal hareketler, internet gibi teknolojileri sadece örgütlenme aracı olarak kullanmakla kalmamış, giderek bu teknolojileri kendi örgütsel yapılarının modeli olarak benimsemiştir. Bu nedenle de toplumsal hareketlerin, merkezi olmayan ve hiyerarşik bir komuta dayanmayan ağ biçiminde dağıntık örgütlenmeleri söz konusudur. Hardt ve Negri için, bu dağıntık ağ yapısı, tamamen demokratik bir örgütlenme modeli sunmaktadır. Dolayısıyla, demokrasi, toplumsal hareketler için hem hedef hem de yürütülen faaliyet biçimiyle ortaya konmaktadır.²¹

Ancak, Hardt ve Negri'ye, emperyalizme karşılık imparatorluk kavramını önermelerine ilişkin eleştiriler yöneltilmektedir. Samir Amin, emperyalizm kavramını bir devletin resmî iktidarının kendi sınırlarının ötesine yayılmak olarak ele aldıklarını; ancak, bu tanımın karşılığının

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
429-452

18 Micheal Hardt ve Antonio Negri, *a.g.e.*, 2012, s.400.

19 Micheal Hardt ve Antonio Negri, *a.g.e.*, 2011, s.84.

20 Micheal Hardt ve Antonio Negri, *a.g.e.*, 2012, s.401.

21 Micheal Hardt ve Antonio Negri, *a.g.e.*, 2011, ss.99, 103-104.

Filiz AYDOĞAN BOSCHELE ve Özlem ÇETİN ÖZTÜRK

emperyalizm değil, kolonyalizm olduğunu belirtmektedir. Amin, Hardt ve Negri'nin kolonyalizmin son bulmasına dayanarak, emperyalizmi kavramsal olarak yetersiz bulmalarını “içi boş önerme” olarak nitelendirmektedir.²² Diğer yandan, Hardt ve Negri'nin çokluğun yatay, merkezsiz örgütlenen ve iletişim teknolojilerini yoğun kullanan ağ mücadeleleri açıklaması da eleştirilmektedir, çünkü günümüz direnişleri için lidersiz ve merkezi olmayan örgütlenmelerin geçerli olmadığı ortaya koyulmaktadır. Paolo Gerbaudo'ya göre, sosyal medyada yer alan hareketlerin anonim isimlerle aktif olması lidersizlik izlenimi verse de, söz konusu hareketler çekirdek bir grup örgütlenmede önemli rol oynamaktadır. Ayrıca, halk hareketlerinde hem halen yüz yüze eylem biçimleri, hem de eylemlerin fiziki bir merkezinin olması önem taşımaktadır.²³

Toplumsal hareketlerde internet dolayimli teknolojilerin merkezî ve kilit bir rol oynadığı, handiyse devrimsel varsayımı dayanaksız kalmakla beraber, toplumsal hareketlerin internette yararlandığı ve yeni eylem biçimleri ortaya koyduğu da inkar edilemez bir gerçekliktir. Toplumsal hareketlerin dijital teknolojiden yararlanma yollarını tarif etmek ve dijital ortamdaki eylem biçimlerini nitelendirmek için literatürde dijital aktivizm, çevrimiçi aktivizm, siber aktivizm, internet aktivizmi gibi tanımlamalar kullanılmaktadır. Temelde dijital aktivizm açısından en az iki farklı durum karşımıza çıkmaktadır: Toplumsal hareketlerin dijital ortamı kullanması ve dijital ortam kullanılarak yeni dijital eylem biçimlerinin ortaya çıkması.²⁴

22 Samir Amin, “İmparatorluk ve Çokluk”, çev. Ç. Çıdamlı, *Monthly Review* Türkçe, Ocak 2006, Sayı:1, (İstanbul: Kalleeon 2006) ss.131-143.

23 Paolo Gerbaudo, *Twitter ve Sokaklar: Sosyal Medya ve Günümüzün Eylemciliği*, çev. O. Akınhay, (İstanbul: Agora Kitaplığı 2014) ss.156, 215.

24 Özgür Uçkan, “Dijital Aktivizm mi? Aktivizm mi?”, *Spot Dergi*, 30 Mayıs 2012. <https://spotdergi.wordpress.com/2012/05/30/dijital-aktivizm-mi-aktivizm-mi/>, Erişim tarihi: 21.06.2017).

Dijital İletişim Teknolojileri ve Toplumsal Hareketler Bağlamında Hacktivism

Bu ayırım üzerinden, literatürde dijital teknolojinin aktivist kullanımıyla ilgili bir sınıflandırma çabası ortaya konmaktadır.

Bu doğrultuda, Jeroen van Aelst ve Peter van Laer, dijital aktivizm açısından kullanılan eylem repertuarlarını, internet temelli ve internet destekli olarak ikiye ayırmaktadır. İlki, reel hayatta var olan toplumsal hareketin, dijital araçlar kullanılarak desteklenmesini ifade etmektedir. Başka bir deyişle, sokaktaki hareketin dijital ortamlar aracılığıyla desteklendiği 'gerçek' eylemleri içermektedir. İnternet temelli toplumsal hareket biçimi ise, yeni veya geleneksel taktiklerin değiştirilmiş biçimlerini içeren, tamamen sanal dünyada yaratılan 'sanal' eylemleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Van Laer ve Van Aelst, internet temelli ve internet destekli eylemler arasındaki ayırımın ince ve geçirgen olduğunu vurgulamaktadır.²⁵

Diğer yandan, Laura J. Gurak'ın da belirttiği gibi, dijital aktivizm ile dijital olmayan aktivizm arasında giderek ayırım yapamaz duruma gelinmektedir. Gurak'a göre, dijital medya; öğrenme, iş yapma, yönetme, siyasi kampanyalar yürütme ve insanları harekete geçirmeye çalışan diğer çeşitli biçimlerin bir parçası haline geldiğinden, dijital aktivizm özel bir kategoriden ziyade, bir süreklilik içinde ele alınmalıdır. Hem yüz yüze iletişim, hem telefonla iletişim hem konvansiyonel medyanın kullanılması veya medyada geleneksel olarak yer alma biçimleri de toplumsal hareketlerin araçları olmaya devam etmektedir. Bunlar arasında seçimleri belirleyen kriter, eylemin hedeflenen sonucu ve konusuna bağlıdır.²⁶

Toplumsal hareketin dijital aktivizm araçlarını kullanmasında hedeflediği sonuç ve konunun önemi ise enformasyona erişimin kısıtlandığı durumlarda

25 Jeroen Van Laer ve Peter Van Aelst , “Cyber-protest and civil society: the Internet and action repertoires in social movements”, *Handbook of Internet Crime* içinde, ed. Y. Jewkes, M. Yar, London: Willan Publishing 2010), ss.233-233.

26 Laura J. Gurak, “Trust and Internet Activism: From Email to Social Networks”, *Cyberactivism on The Participatory Web*, ed. M. McCaughey içinde, (New York: Routledge 2014), ss.15-17.

Filiz AYDOĞAN BOSCHELE ve Özlem ÇETİN ÖZTÜRK

ikincil bir öneme sahip olabilmektedir. Trebor Scholz'un ortaya koyduğu gibi, tek başına dijital aktivizm araçlarının savaşı durdurabilecek ya da o toplumsal hareketin amacını nihayete erdirebilecek gücü olmasa da, özellikle baskıcı rejimlerin etkisini azaltabilme potansiyeline sahiptir. Enformasyon sağlamanın imkansız hale geldiği durumlarda, olaylarla ilgili kamuoyu oluşturmak ve farkındalık yaratmak açısından oldukça etkili araçlara dönüşebilmektedir. Ticari sosyal medya platformlarının herhangi bir nedenle uzun süre engellenmesi bile, uluslararası bir haber niteliği taşıyor hale gelmiştir. Ancak Scholz'a göre, ticari olan sosyal platformların monokültür yaratma etkisinden kurtulabilmek için; sürdürülebilir, uzun vadeli ve ticari olmayan altyapıların oluşturulmasına destek olunması gerekmektedir. Diğer yandan tecimsel olmayan uygulamalar, ticari uygulamalar tarafından doldurulmayan bir alanda yaratıldığı zaman daha fazla başarı sergileyebilmektedirler. Özlüce Scholz, sosyal medyanın ticari yapısının ötesine geçilebilecek, tecimsel olmayan platformların oluşmasıyla, dünyayı dönüştürmeye yetmeyecek olsa da, etkili olabilen araçlar geliştirileceğine inanmaktadır.²⁷

Scholz'un yaklaşımını kabul ederek, dijital eylem biçimlerinin toplumsal hareketlere belirli ölçüde destek sağladığını söylemek mümkündür. Ancak asıl sorun, dijital eylem biçimlerini oluşturan araçların, nasıl sansür, gözetim ve ticarileşmenin birbirine içkin yapısı karşısında kullanılmaya devam edebileceğidir. Hükümetlerin sansür, gözetim mekanizmaları endüstrinin gözetim, kâr ve sömürü birlikteliğinin ötesine nasıl bir yol ile gidilebileceği sorusunun cevabını bulmak gerekmektedir. İnternet politikasına ilişkin olarak dijital haklara yönelik bir mücadele olmaksızın, dijital teknolojilerin toplumsal hareketleri belirli ölçüde de olsa destekleme şansı azalacaktır. Bu nedenle, toplumsal hareketlerin dijital teknolojiyi kullanmasına ilişkin

27 Trebor Scholz, "Infrastructure: Its Transformations and Effect on Digital Activism", *Digital Activism Decoded: The New Mechanics of Change* ed. M. Joyce içinde, (IDebate Press 2010). ss.28-30.

Dijital İletişim Teknolojileri ve Toplumsal Hareketler Bağlamında Hacktivizm

olarak, temelde teknolojiyi geliştirmede yetkin olan grupların desteklerinin olması zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Hacktivizmin; hem internet politikası yürütmesi, hem hack yoluyla toplumsal hareketi desteklemesi, hem de kendisi bir toplumsal hareket yaratabilme potansiyeline sahip olması nedeniyle, dijital olanakların toplumsal hareketlere katkısı bağlamında şimdiye kadar andığımız eylemliliklerden ayrı bir konumda bulunduğu iddiası ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Bu nedenle, çalışmanın devamında, öncelikle kısaca hackin ne olduğu ve sonrasında hacktivizmi toplumsal hareketler bağlamında nasıl ele alabileceğimiz yönünde bir tartışma yürütülecektir.

Hack ve Hacktivizm

Hacklemek (hacking) fiilinin sözlükteki tanımı ‘kabaca kesmek veya doğramak, ezmek, bir işi idare etmek, baş edebilmek’ gibi anlamlardan, ‘bir bilgisayardaki verilere izinsiz erişim sağlamak’ anlamına dönüşmüştür.²⁸ Bu dönüşümde, 1950’lerde Massachusetts Institute of Technology’deki (MIT), sonrasında ise Cornell ve Harvard Üniversitelerindeki bilgisayar laboratuvarlarındaki öğrenciler rol oynamıştır. Bugün bilgisayar dâhileri olarak gördüğümüz, ilk kuşak hackerlar olan bu öğrenciler; bilgisayar sistemlerini inceleyerek, buldukları problemlere ürettikleri çözümler ile sistemleri ürettikleri amaçların ötesine taşıyarak, yazılım ve işletim sistemlerinin gelişmesini ve kişisel bilgisayarların yaratılmasını sağlamışlardır.²⁹ Hackerlar, programlamayı teorileştirmekten ziyade, programlamadan tutkulu bir şekilde zevk alan; çalışan bir sistemin kapasitesini geliştirecek yaratıcı kodlama yöntemleri bularak, sistemdeki

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
429-452

28 Paul A. Taylor, *Hackers Crime In The Digital Sublime*, (New York: Routledge 1999), s.14.

29 Bkz.: Douglas Thomas, *Hacker Culture*, (Minneapolis: University of Minnesota Press 2002)

Filiz AYDOĞAN BOSCHELE ve Özlem ÇETİN ÖZTÜRK

kısıtlamaların ve aksaklıkların üstesinden gelmekten, bunları alt etmekten zevk alan kişilerdir.³⁰

Hackin toplumsal hareketlerle buluşması ise 1989 yılında yayılan bir solucanla ortaya konmuştur. İlk hacktivist eylem, farklı yazarlar tarafından farklı olaylarla eşleştirilmektedir. Ancak hepsi, terim olarak hacktivism kelimesinin doğuşundan önceye gitmektedir.³¹ Bunların içinde en eski tarihi bize veren, Wikileaks'in kurucusu Jullian Assage'in 2006'daki yazısıdır.³² Assange, ilk hacktivist eylem olarak, nükleer karşıtı toplumsal hareketleri desteklemek için yazılan, WANK solucanını (Worms Against Nuclear Killers / Nükleer Katillere Karşı Solucanlar) işaret etmektedir.³³

30 E.S. Raymond, *The New Hacker's Dictionary*, (Cambridge: MIT Press 1993), ss.233-234.

31 Hacktivism kelimesi ilk olarak 1995'te Jason Sack'in Shu Lea Cheang isimli multimedya sanatçısı üzerine yazdığı makalede kullanmıştır. Bkz. S.N. Pandey, "Cyber Attack Episode, International Relations and Security Network" (ISN), Center for Security Studies (CSS) 8 March 2010, ETH Zurich, <http://www.css.ethz.ch/content/specialinterest/gess/cis/center-for-securities-studies/en/services/digital-library/publications/publication.html/113440> (Erişim tarihi: 09.03.2016).

32 Bkz.: J. Assange (25 Kasım 2006) "The Curious Origins of Political Hacktivism, Counterpunch", <http://www.counterpunch.org/2006/11/25/the-curious-origins-of-political-hacktivism/>(Erişim tarihi: 06.03.2016).

33 NASA'nın Ekim 1989'da fırlatmaya hazırlandığı uzay araçları plütonyum içermeleri nedeniyle, nükleer karşıtı gruplar tarafından protesto edilmekteydi. Bu protestolara destek amacıyla, uzay aracının fırlatılmasından birkaç gün önce, ABD Enerji Bakanlığı ve NASA'nın sistemi dünya çapında nükleer karşıtı WANK solucanı ile işgal edildi. WANK solucanın işgal ettiği bilgisayarların giriş sayfasında "Nükleer Katillere Karşı Solucanlar. Sisteminiz resmi olarak WANKlenmiştir. Herkes için barış zamanlarından bahsediyorsunuz, sonra savaşa hazırlanıyorsunuz." şeklinde bir yazı çıkıyordu. Yayılan solucan küresel ölçekte yaklaşık 270.000 bilgisayarı etkiledi. Bu eylem hackin toplumsal hareketi desteklemesi amacıyla ortaya konulan ilk eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bkz.: Julian Assange ve Suelette Dreyfus, *Underground: Tales of Hacking, Madness, and Obsession on the Electronic Frontier* (Australia: Reed Books 2001), ss.17-41.

Dijital İletişim Teknolojileri ve Toplumsal Hareketler Bağlamında Hacktivism

Hacktivism'e ilişkin ilk teorik temel ise Florida merkezli olarak 1987 yılında kurulan Critical Art Ensemble (CAE, Eleştirel Sanat Topluluğu) adındaki sanat, eleştirel teori ve siyasal aktivizmin kesiştiği noktaları keşfetme amacı taşıyan bir topluluk tarafından ortaya koyulmuştur. CAE, 1994 yılında yayınladığı *The Electronic Disturbance* ve 1996'da yayınladığı *Electronic Civil Disobedience & Other Unpopular Ideas* isimli kitaplarda, hacktivizmin teorik alt yapısını sağlayacak olan elektronik sivil itaatsizlik fikrini ortaya atmıştır. CAE, *The Electronic Disturbance*'ta, kapitalizmin küresel çapta merkezi olamayan göçebe bir yapıda hızla genişlemesine karşın; reelde olduğundan daha etkin kullanılacak araçların elektronik uzamda da artık mümkün olduğunu, küresel çapta sanal eylemler gerçekleştirilebileceğini vurgulamıştır. CAE, sanal eylemlerin hackerlar yardımıyla gerçekleştirilecek elektronik sivil itaatsizlik biçiminde ortaya koyulabileceğini savunmaktadır.³⁴ CAE, sivil itaatsizliği tahakküm sistemlerini ablukaya almak olarak nitelendirmektedir. Sivil itaatsizliğin sanal biçimi olan elektronik sivil itaatsizlik ise enformasyon akışının engellenmesi olarak ortaya koyulmaktadır.³⁵ (CAE, 1996, 20).

CAE'nin elektronik sivil itaatsizlik tanımlamasıyla örtüşen şekilde, Mark Manion ve Abby Goodrum, hacktivizmi, hackerların yetenekleriyle siyasî aktivistlerin toplumsal bilincinin birleştiği yeni bir sivil itaatsizlik biçimi olarak açıklamaktadır. Manion ve Goodrum'a göre hackerlar; çeşitli grupların etik, sosyal veya siyasi haklarını çiğneyen bireylerin, şirketlerin, ülkelerin web sitelerine saldırmaktadır. Bu nedenle de Manion ve Goodrum'a göre, hacktivism siyasi adaletsizliğin aşılmasında aktif ve yapıcı bir rol oynama,

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
429-452

34 Critical Art Ensemble (CAE), *The Electronic Disturbance*, (Autonomedia, Brooklyn, New York, 1994) ss.3, 136.

35 Critical Art Ensemble (CAE), *Electronic Civil Disobedience & Other Unpopular Ideas* (Autonomedia, Brooklyn, New York, 1996), s.20.

Filiz AYDOĞAN BOSCHELE ve Özlem ÇETİN ÖZTÜRK

eğitme, bilgilendirme ve olumlu siyasi ve sosyal değişim için gerçek bir rol oynama potansiyeli taşımaktadır.³⁶

Haktivizmin genel olarak bilgisayar hackinin siyasî mücadelelere yardımı olarak tanımlanmasının yanısıra, medyanın ve telekomünikasyonun şirketleşen ticari hakimiyetini eleştirme amacını taşıdığını unutmamak gerektiğini vurgulayan Manion ve Goodrum, verilerin gözetlenmesi (dataveillance) ve sıradan vatandaşın özel hayatının tüketim kültürü tarafından istila edilmesini eleştirmek için de hacktivist eylemler yapıldığını belirtmektedirler. Bu nedenle, Manion ve Goodrum hacktivizmin mücadelesini iki temel yanına vurgu yapmaktadır. Bunlar; baskıcı hükümetlerce insan haklarının ihlal edilmesine ve şirket çıkarlarına uygun olarak internetin ticarileşmesine karşı mücadeledir.³⁷

Paul Taylor ve Tim Jordan, Manion ve Goodrum'un ortaya koyduğu bu ayrımla örtüşen ikili bir sınıflandırma ortaya koymaktadır: Toplumsal hareketlerin desteklenmesi şeklinde ortaya konan hacktivizmi, kitlesel eylem hacktivizmi olarak; bilişim ve telekomünikasyonun ticarileşmesi ve denetim araçları haline gelmesine karşı ortaya konan hacktivizm biçimini ise dijital olarak doğru hacktivizm şeklinde nitelendirmektedirler.³⁸ Taylor ve Jordan, kitlesel eylem hacktivizmini, sanal doğrudan eylem biçimi olarak sokak protestosunun ve sivil itaatsizliğin sanal ortama aktarılması olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla, kitlesel eylem hacktivizmini, birbirini tanımayan sanal bedenlerin kitlesel olarak bir araya geldiği ve geleneksel kitlesel eylemin sanal dünyadaki tezahürü olarak görmekteyiz. Jordan ve Taylor için, kitlesel eylem hacktivizminin amacı, sivil itaatsizliği sanal

36 Mark Manion ve Abby Goodrum, "Terrorism or Civil Disobedience: Toward a Hacktivist Ethic", *Computers and Society*, Vol. 30 (2) June 2000, b.a.

37 Mark Manion ve Abby Goodrum, *a.g.e.*, s. 14.

38 Tim Jordan ve Paul Taylor, *Hactivism and Cyberwars*, (London: Routledge 2004).

Dijital İletişim Teknolojileri ve Toplumsal Hareketler Bağlamında Hacktivism

alandaki yeniden yaratmaktır.³⁹ Dolayısıyla Jordan ve Taylor'ın kitlesel eylem hacktivismi nitelendirmesi CAE'nin elektronik sivil itaatsizlik tanımlamasıyla benzerlik göstermektedir. Bu türden hacktivismin ilk örneklerini, 1998'de Electronic Disturbance Theatre (EDT) isimli hacker grubun Meksika'daki Zapatista hareketini desteklemek amacıyla⁴⁰ ve Electrohippies Collective adlı hacker grubun 1999'da Seattle'daki Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) protestolarını desteklemek amacıyla⁴¹ ortaya koyduğu eylemlerde görmekteyiz. Jordan ve Taylor, dijital olarak doğru hacktivism çerçevesinde ele aldıkları eylemlerin temel politik amaçlarının ise, özgür ve güvenli enformasyona erişimin sağlanması olduğunu açıklamaktadırlar. Jordan ve Taylor'a göre, dijital olarak doğru hacktivismin enformasyon akışının sınırlandırılmayacağına ilişkin mücadelesi, internetin gözetim ve sansüre olanak veren ticari alt yapısına karşı sürdürülmektedir.⁴²

39 Tim Jordan ve Paul Taylor, *a.g.e.*, ss. 69-81.

40 EDT, Zapatista Hareketini desteklemek için FloodNet adında bir yazılım geliştirerek, dünyanın birçok yerinden katılımcısı olan hacktivist bir eylem biçimi ortaya koydu. Katılımcılar, eylem için verilen linke tıklayarak tarayıcılarında FloodNet'i açtığında, otomatik olarak hedefe alınan siteme yeniden yükleme talimatı gitmeye başlıyordu. FloodNet kullanılarak, Meksika Cumhurbaşkanlığı, Frankfurt Menkul Kıymetler Borsası ve Pentagon'un siteleri hacklenmiş, bu sitelerin ana sayfasında çıkan hata pencerelerine siyasi mesajlar yerleştirilmişti. Bkz.: Brett Stallbaum, "The Zapatista Tactical FloodNet", (1998, <http://www.thing.net/~rdom/eec/ZapTact.html>, Erişim: 27 Nisan, 2016).

41 1999'da Seattle'daki DTÖ protestoları desteklemek amacıyla Electrohippies Collective'in ortaya koyduğu daha geniş katılımı eylemlerle, hacktivism dünya gündeminde daha fazla yer bulmaya başlamıştı. DTÖ binası önündeki protestolarla eş zamanlı olarak sürdürülen bu eylemde, hizmet aksatma (DoS / denial of service) ve e-posta bombardımanı ile DTÖ'nün ana konferans serverları, web siteleri, wto.org uzantılı e-posta adresleri hedeflenerek sistemleri çöktürülmüştü. (Molly Sauter "LOIC Will Tear Us Apart: The Impact of Tool Design and Media Portrayals in the Success of Activist DDOS Attacks", *American Behavioral Scientist*, 57(7), 2013 ,ss.39-40.)

42 *A.g.e.*, ss. 98-100, 102,114.

Filiz AYDOĞAN BOSCHELE ve Özlem ÇETİN ÖZTÜRK

Bu türdeki hacktivizmin ilk ciddi örneği ise, Cult of The Dead Cow (CDC) isimli hacktivist grubun yazdığı Back Orifice programıyla Microsoft'un Windows işletim sistemine yönelik başlattığı eylemlerle ortaya konmuştur.⁴³

Özetle, Jordan ve Taylor'a göre, dijital olarak doğru hacktivistler kendi politik değerleriyle siber uzamın oluşmasını istemekten; kitlesel eylem hacktivistleri, teknolojik yeteneklerini siyasal bir sonuca ulaşmak için kullanmaktadırlar. Jordan ve Taylor, iki hacktivism biçimi arasındaki temel farkı, dijital olarak doğru hacktivizmin enformasyonel politika için ideal olan teknolojiyi yaratırken; kitlesel eylem hacktivizminin kitlesel politika için teknolojiyi sekteye uğratarak eylemlerini gerçekleştirdiği şeklinde açıklamaktadırlar.⁴⁴ Hacktivist grupların eylem biçimlerinin, bu ikili ayrım üzerinden bugün de devam ettiğini söylemek mümkündür. Ancak, bu ayrım, bugünkü hacktivist grupları nitelendirmekte belirli yönlerden yetersiz kalmaktadır. Jordan ve Taylor'ın ortaya koyduğu dijital olarak doğru hacktivism ile kitlesel eylem hacktivizminin iç içe geçmiş yapısı söz konusu olabildiği gibi⁴⁵, hacktivist grupların kendi siyasal söylemleriyle hack eylemi

43 Back Orifice programı, Windows 95 ve 98 işletim sistemindeki bilgisayarları izleyebilmekte ve kontrol edebilmekteydi. CDC, bu program ile Windows'un güvenlik açığını ortaya çıkararak, kullanıcılarının mahremiyetini önemsemediğini ortaya koymaktaydı. Esasen CDC'nin tam olarak karşı çıktığı ve Back Orifice ile dikkat çekmeye çalıştığı konu, bilgisayar kullanıcısının tüketiciye indirgenmesiydi. (Douglas Thomas, a.g.e., ss. 98-100.) Ayrıca bkz.: Christopher Klaus, "An Introduction to the Back Orifice 2000 Backdoor Program," *Data Security Management*, CRC Press LLC, Auerbach Publications, 2000, <http://www.ittoday.info/AIMS/DSM/84-02-02.pdf>, erişim: 17.05.2016).

44 Tim Jordan ve Paul Taylor, a.g.e., s.110.

45 Örneğin; Jordan ve Taylor'ın sınıflandırmasına göre kitlesel eylem hacktivistleri olarak değerlendirilmesi gereken Anonymous, Misilleme Operasyonu ile (Operation Payback), telif haklarına, internetin ticaretin ve şirket çıkarının alanı olmasına, kısaca dijital dünyanın kapitalist örgütlenmesine karşı bir eylem ortaya koymuştur. (Bkz.: Parmy Olson, *Biz Anonymous'uz: LulzSec, Anonymous Hacker Dünyasının ve Küresel Siber Ayaklanmanın İçyüzü*, Çev. S. N. Ağırnaslı, (Ankara: Paloma 2014),

Dijital İletişim Teknolojileri ve Toplumsal Hareketler Bağlamında Hacktivism

gerçekleştirmeleri ve reel olarak eylem başlatabilme potansiyelleri de söz konusudur.⁴⁶

Sonuç

İletişim teknolojilerinin toplumsal hareketlere destek olması ve bu hareketlerde stratejik araç olarak kullanılabilmelerine yönelik, 19. yüzyıldan bu yana ortaya konan yaklaşımlar, aslında bugün yürüttüğümüz dijital aktivizm konusundaki temel tartışma noktasının yeni olmadığını göstermektedir. Ancak iletişim teknolojilerinin dijitalleşmesi küresel emperyalizmin yoğunluğunun artmasını beraberinde getirdiği gibi, toplumsal hareketler için de yeni olanak ve sınırlılıklar yaratmıştır. Dijital iletişim teknolojilerini, demokrasinin gelişimi açısından ele alan Castells ile Hardt ve Negri'nin yaklaşımlarının ve bu yaklaşımlara getirilen eleştirilerin temelinde; dijital teknolojinin gelişimine bağlı olarak, günümüz toplumsal

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
429-452

ss.89-90. Diğer yandan Telecomix, dijital açıdan doğru hacktivism nitelendirmesi içinde değerlendirilen bir grup olarak, Anonymous gibi hizmet aksatma eylemlerini taktiksel olarak kullanan diğer hacktivist grupları eleştirmekte ve eylemlerine ilkesel olarak karşı çıkmaktadır. Ancak Anonymous'un Mısır Operasyonunda Telecomix, Mısır Hükümeti'nin internete erişimin tamamen durdurulmasının ardından, bağlantıyı yeniden sağlamak için Anonymous'la beraber çalışmıştır.(Bkz: Gabriella Coleman, *Hacker, Hoaxer, Whistleblower, Spy: The Many Face of Anonymous* (New York & London: Verso., 2014, s.148, 192-200). Dolayısıyla, Anonymous gibi kitlesel eylem hacktivistleri olarak değerlendirilebilen bir grup dijital açıdan doğru hacktivism biçimindeki eylemleri ortaya koyduğu gibi; dijital olarak doğru hacktivistler de toplumsal hareketlere destek olması amacıyla eylemlere destek olabilmektedir.

46 Bu durumun örneğini ise, Anonymous'un Scientology Kilisesi'ne yönelik başlattığı Chanatology Operasyonu'nda görmekteyiz. Anonymous, bu eyleminde çok sayıda kişiden destek görünce, sokak protestoları için bir eylem çağrısında bulundu. Bunun üzerine 75 ülkede Scientology kiliselerinin önlerinde küçük çaplı protesto gösterileri düzenlendi. (Bkz.: Parmy Olson, a.g.e., ss.69-75) Anonymous'un bu eylemi küçük de olsa sokak protestolarını başlatabilmesi açısından önem taşımaktadır.

Filiz AYDOĞAN BOSCHELE ve Özlem ÇETİN ÖZTÜRK

hareketlerinin önceki yüzyılın hareketlerine göre, kitle iletişim araçlarını kullanma pratiklerinin değişimini anlama çabası yatmaktadır.

Ancak, dijital iletişim teknolojilerinin; ticari meta olması, hükümetlerce denetlenebilir olması, hem hükümetler hem şirketler için kişisel mahremiyet yok sayılarak gözetim aracına dönüşmüş olması, bu teknolojilerin yaratacağı özgürlük alanını, hem bireyler için hem de toplumsal hareketler için sınırlamakta ve hatta ortadan kaldırmaktadır. Öte yandan, tüm bunlara karşın, dijital hakların gelişmesiyle, internetin ticarileşme ve gözetlemeye içkin yapısına karşı yazılım ve programlar geliştirilmesi yönünde ciddi çabaların ortaya koyulmasıyla, toplumsal hareketler açısından dijital teknolojilerin kullanım biçimleri gelişmekte ve çeşitlenmektedir. Günümüz toplumsal hareketlerinin eylemlerini genişletebilmesi, yeni taktikler ortaya koyabilmesinin, andığımız bu sınırlılıklar aşıldığı ölçüde mümkün olabileceği de ortadadır. Bu noktada hacktivism, hem dijital teknolojilerin özgürlükler bağlamında getirdiği sınırlamaları ortadan kaldırma çabası sergilemekte, hem de toplumsal hareketlere doğrudan destek olmaktadır.

Hacktivism ile ortaya çıkan bu durumu, dijital olarak doğru hacktivism ve kitlesel eylem hacktivismi olarak ele alan Jordan ve Taylor'ın yaklaşımları üzerinden değerlendirme çabasında bulunduk. Jordan ve Taylor'ın ortaya koyduğu ikili sınıflandırma, hacktivist grupları nitelendirmek için yeterli olamamakla birlikte; hem tarihsel açıdan hacktivist grupların dönüşümünü anlamak hem de eylem biçimini nitelendirmek açısından işlevselliğini korumaktadır. Diğer yandan, reel olarak sokakta herhangi bir protesto yaşanmaksızın kendi siyasal söylemini yansıtan başka bir hacktivist eylem biçimi de karşımıza çıkmaktadır. Bir hacktivist grubun, kendi siyasal söylemini yansıtaçak eylemleri gerçekleştirerek, protesto başlatabilme veya kendi siyasal gündemine dikkat çekebilme potansiyeline sahip olduğunun ortaya çıkmasıyla ise her siyasi amaçlı hack eyleminin hacktivism olarak nitelendirilip nitelendirilmeyeceği biçiminde yeni bir tartışma sorusu ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

A. Goodrum ve M. Manion, "Terrorism or Civil Disobedience: Toward a Hacktivist Ethic", *Computers and Society*, vol. 30 (2) June 2000, 14-19.

C. Fuchs, *Sosyal Medya : Eleştirel Bir Giriş*, çev. İ. Kalayıcı, D. Saraçoğlu, (Ankara: NotaBene Yayınları, 2014).

C. Klaus, An Introduction to the Back Orifice 2000 Backdoor Program, Data Security Management, CRC Press LLC, Auerbach Publications, October 2000, <http://www.ittoday.info/AIMS/DSM/84-02-02.pdf> (17.05.2016).

Critical Art Ensemble (CAE) (1996) *Electronic Civil Disobedience & Other Unpopular Ideas*, Autonomedia, Brooklyn, New York, <http://www.critical-art.net/books/ecd/> (27 Nisan 2015).

Critical Art Ensemble (CAE) (1994) *The Electronic Disturbance*, Autonomedia, Brooklyn, New York, <http://www.critical-art.net/books/ted/> (27 Nisan 2015).

D. Thomas, *Hacker Culture*, (Minneapolis: University of Minnesota Press 2002).

E. S. Raymond (Ed.), *The New Hacker's Dictionary*, (Cambridge: MIT Press 1993).

F. Engels, ve K. Marx, "Komünist Manifesto", *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılanlar* içinde, çev. N. Satlıgan, (İstanbul: Yordam 2008).

G. Arrighi,, T. K. Hopkins, ve I. Wallerstein, *Sistem Karşıtı Hareketler*, (İstanbul: Metis 2015).

Filiz AYDOĞAN BOSCHELE ve Özlem ÇETİN ÖZTÜRK

G. Coleman, *Hacker, Hoaxer, Whistleblower, Spy: The Many Face of Anonymous*, (New York & London: Verso 2014).

G. Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, (İstanbul: Hayat 1997).

İ. Erdoğan, “Karl Marx: Basın Özgürlüğü ve Sansür”, İletişim Kuram Ve Araştırma Dergisi, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, Ankara: Sayı 25, 1997, Yaz-Güz, 229-256.

J. A. G. M. Van Dijk, *Ağ Toplumu*, çev. Ö. Sakin (İstanbul: Kafka, Epsilon 2016).

J. Assange, (2006) “The Curious Origins of Political Hacktivism”, *counterpunch*, <http://www.counterpunch.org/2006/11/25/the-curious-origins-of-political-hacktivism/>, (06.03.2016).

J. Assange ve S. Dreyfus, *Underground: Tales of Hacking, Madness, and Obsession on the Electronic Frontier*, (Australia: Reed Books 2001).

J. L. Gurak, “Trust and Internet Activism: From Email to Social Networks”, *Cyberactivism on The Participatory Web* içinde ed. M. McCaughey, (New York: Routledge 2014). 7-19.

J. Van Laer ve P. van Aelst, “Cyber-protest and civil society: the Internet and action repertoires in social movements”, *Handbook of Internet Crime* içinde, ed. Y. Jewkes,, M. Yar, (London: Willan Publishing 2010), s. 230-254.

M. Castells, *İsyen ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, çev. E.Kılıç, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları 2012.

Dijital İletişim Teknolojileri ve Toplumsal Hareketler Bağlamında Hacktivizm

M. Castells, *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür: Ağ toplumunun Yükselişi*, çev. E. Kılıç, 2. Baskı, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2008).

M. Hardt ve A. Negri, *İmparatorluk*, çev. A. Yıldırım, 7. Basım, (İstanbul: Ayrıntı 2012).

M. Hardt ve A. Negri, *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*, çev. B. Yıldırım, 2. Basım, (İstanbul: Ayrıntı 2011).

M. Sauter, “‘LOIC Will Tear Us Apart’: The Impact of Tool Design and Media Portrayals in the Success of Activist DDOS Attacks”, *American Behavioral Scientist*, 2013, 57(7), 983–1007.

N. Garnham, “La Théorie de la Société de l’information en tant qu’idéologie : une critique”, trad. M. Gamberini, *Réseaux : Questionner la Société de l’information*, 2000, Vol. 18, No: 101, 53-91.

P. A. Taylor, *Hackers Crime In The Digital Sublime*, (New York: Routledge 1999).

P. Gerbaudo, *Twitler ve Sokaklar: Sosyal Medya ve Günümüzün Eylemciliği*, çev. O. Akınhay, (İstanbul: Agora Kitaplığı 2014).

P. Olson, *Biz Anonymous’uz: LulzSec, Anonymous Hacker Dünyasının ve Küresel Siber Ayaklanmanın İçyüzü*, çev. S. N. Ağırnaslı, (Ankara: Paloma 2014).

R. Prey, “Ağın Kör Noktası Dışlama, Sömürü ve Marx’ın Süreç-İlişkisel Ontolojisi”, çev. H. Yüksel, *Marx Geri Döndü: Medya, Meta, Sermaye Birikimi* içinde, der. V. Mosco ve C. Fuchs (Ankara: NotaBene Yayınları

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
429-452

Filiz AYDOĞAN BOSCHELE ve Özlem ÇETİN ÖZTÜRK

2014).

S. N. Pandey, Cyber Attack Episode, International Relations and Security Network (ISN), Center for Security Studies (CSS) 8 March 2010, ETH Zurich, <http://www.css.ethz.ch/content/specialinterest/gess/cis/center-for-securities-studies/en/services/digital-library/publications/publication.html/113440> (9 Mart 2016).

S. Amin, (2006) “İmparatorluk ve Çokluk”, çev. Ç. Çıdamlı, *Monthly Review* Türkçe, Ocak 2006, Sayı:1, İstanbul: Kalleon, 131-143.

T. Jordan ve P. Taylor, *Hactivism and Cyberwars*, (London: Routledge 2004).

T. Scholz, “Infrastructure: Its Transformations and Effect on Digital Activism”, *Digital Activism Decoded: The New Mechanics of Change* içinde Joyce, M. (Ed.), IDEbate Press 2010, 17-31.

V. İ. Lenin, *Ne Yapmalı? Hareketimizin Can Alıcı Sorunları*, çev. M. Erdost, 4. Baskı, (Ankara: Sol Yayınları 1992).

YAZIM ESASLARI

Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne gönderilen yazıların başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanması amacıyla başka bir yere iletilmemiş olması gereklidir.

Dergide yayınlanan yazıların, telif hakkı dergiye aittir. Yazar, dergide yayımlanmasına onay verilen yazısının her türlü telif hakkını devretmiş olduğunu kabul eder. Yazı kurulu, telif hakkı karşılığında yazarlara iki adet dergi gönderir. Yayımlanmış yazının başka bir yayında tekrar yayımlanması derginin iznine bağlıdır.

Dergiye gönderilen tercüme edilmiş yazılar için, yazının sahibinin yayın izni ve metnin orijinali gereklidir. Ayrıca tercüme çalışmaları da telif çalışmaları gibi hakem onayına gönderilir.

Dergide yayımlanan makalelerdeki görüşler, yazarlarının şahsi görüşleri olup; Üsküdar Üniversitesi'nin ve dergi kurullarının resmi görüşleri niteliğini taşımaz.

A. SAYFA DÜZENİNE İLİŞKİN GENEL ESASLAR

1. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı; üstten 2,5 cm, alttan 2,5 cm, soldan 2,5 cm, sağdan 2,5 cm, cilt payı 0, üst bilgi 1.25 cm, alt bilgi 1,25 cm olmalıdır.
2. Satır aralıkları —kaynakça hariç— 1,5 ve 0 nk, kaynakçada ise satır aralığı 1 ve 0 nk olmalıdır.
3. Sayfa numaraları altta ve sağda verilmelidir.

B. YAZIM KURALLARINA İLİŞKİN ESASLAR

1. Yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Dergiye gönderilen yazıların yazım düzeltmesi editörler/yardımcı editörler tarafından yapılır. Türkçe

makalelerin yazımında, noktalamasında ve kısaltmalarda TDK Yazım Kılavuzu'nun en son baskısı esas alınır.

2. İngilizce yazılmış makalelere 'abstract'tan sonra Türkçe özet konulmalıdır.

3. Makalelerde kelime sayısı 5000'den az olmamalı; makale özet/abstract ve kaynakça dâhil 25 sayfayı geçmemelidir.

4. Türkçe/İngilizce makale başlıkları, Türkçe/İngilizce özet/abstract, Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelime/keywords toplam 300 kelimeyi aşmamalıdır. Makale başlığının anlamlı kısaltması, makalenin editöre gönderildiği elektronik postada belirtilmelidir.

5. Makale başlığı (ana başlık) 14 punto, büyük harflerle ve koyu yazılmalı; alt başlıklar ise 12 punto, sadece baş harfleri büyük ve koyu yazılmalı, 1,25 cm girinti ile başlatılmalıdır.

6. Yazar ismi, Times New Roman 12 punto ile ana başlıktan sonra bir boşluk verilerek ve ana başlığı ortalayacak biçimde kalın (bold) olarak, adın baş harfi büyük diğer harfleri küçük olarak, soyadın ise tamamı büyük harflerle yazılmalıdır. Soyadından sonra parantez içinde üst yıldız (*) verilmeli; alt bilgi sekmesi kullanılarak yazara ait bilgiler Times New Roman ile her iki yana yaslı olarak sadece ilk sayfada görülecek şekilde 10 punto ve 1 aralıkla yazılmalıdır.

7. Özet/Abstract metinleri ile anahtar kelimeler/keywords italik olarak yazılmalıdır.

8. Makale metni her iki yana yaslı olarak Times New Roman, 12 punto ile yazılmalı, satır aralığı 1,5 verilmeli, paragraflar 1,25 cm girinti ile başlamalıdır.

9. Dipnotlar her iki yana yaslı olarak Times New Roman ve 10 punto ile yazılmalı, satır aralığı 1 olmalı ve dipnottan sonra bir boşluk verilerek başlatılmalıdır.

C. REFERANS VE GÖNDERMELERE İLİŞKİN ESASLAR

1. Metin içinde dipnot numarası, noktalama işaretlerinden sonra verilmelidir.
2. Dipnotlar sayfa altında numaralandırılarak verilmeli; atıflar, metin içinde gösterilmemelidir.
3. Dipnot rakamından sonra bir boşluk verilmeli ve yazı daha sonra başlatılmalıdır. İkinci ve daha sonraki satırların başında boşluk verilmemelidir.
4. Atıfta bulunulan kaynağın tam künyesi verilmeli, atıfta bulunulmamış eserler kaynakçada gösterilmemelidir.
5. Dipnotlar verilirken diğer dillerden kaynaklar için İngilizce yazım kuralları, Türkçe kaynaklar için Türkçe yazım kuralları esas alınmalıdır.
6. Aynen alıntılar: Makalede birebir yapılan alıntılar tırnak “ ” içinde verilmeli ve alıntının sonunda dipnot sistemine uygun olarak kaynak gösterilmelidir. Beş satırdan az alıntılar cümle arasında italik olarak, beş satırdan uzun alıntılar ise makale metnine göre sayfanın sağından 1 cm, solundan ise 1,25 cm (paragrafın başladığı yer) içeriden ve blok hâlinde italik olarak verilmelidir. Beş satırdan fazla olan alıntılarda satır aralığı 1,15, font ise 11 olmalıdır.
7. Dipnot yazımı ile ilgili örnekler aşağıda gösterilmiştir.

Kitaplar için

(1) Tek yazarlı kitaplar:

Yazar adı soyadı, *eser adı*, varsa cilt numarası, varsa çeviren, (Yayımlandığı yer: Yayınevi Yayımlandığı tarih), sayfa numarası.

A. Sırrı Levent, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (Ankara: AKDITYK TTK Yayınları 1988), s.23.

(2) İki yazarlı kitaplar:

Birinci yazarın adı soyadı, ikinci yazarın adı soyadı, *eser adı*, varsa cilt numarası, varsa çeviren, (Yayımlandığı yer: Yayınevi Yayımlandığı tarih), sayfa numarası.

Nusret Özcan ve Kemal Aykut, Mustafa Kutlu Kitabı, (İstanbul: Nehir Yayınları 2001), s.8.

(3) İkidenden fazla yazarlı kitaplar:

İlk yazarın adı soyadı vd., *eser adı*, varsa cilt numarası, varsa çeviren, (Yayımlandığı yer: Yayınevi ve Yayımlandığı tarih), sayfa numarası.

Neclâ Pekolcay vd, *İslâmî Türk Edebiyatına Giriş*, (İstanbul: Dergâh Yayınları 1981), s.7.

(4) Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitap ve Makaleler:

“Türkiye ve Dünyada Yükseköğretim”, *Bilim ve Teknoloji*, (İstanbul: TÜSİAD Yayınları 1994), s.81.

İmlâ Kılavuzu, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 2000), s.88.

(5) Kitap Bölümü:

M. Efe Çaman vd, “Yemen: ‘Yeni Afganistan’ mı?”, *Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları 1.Cilt* içinde, ed. Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, (Ankara: Nobel 2010), s.340.

Makaleler için

Yazar adı ve soyadı, “makale adı” (varsa çeviren), *yayımlandığı süreli yayının adı*, yayımlandığı yıl, cilt no (Romen)/sayı:, dergide yer aldığı sayfa aralığı, alıntının yapıldığı sayfa numarası.

(1) Tek yazarlı makaleler:

Emine Yeniterzi, “Tanzimat’tan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Konyalı Şair ve Yazarlar”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2010, S:10, 77–159, s.121.

(2) İki yazarlı makaleler:

Mehmet Güven ve Derya Kürüm, “Öğrenme Stilleri ve Eleştirel Düşünme Arasındaki İlişkiye Genel Bir Bakış”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006, 75–90, s.78.

Tom D. Lewis and Gerald Graham, “Seven Tips for Effective Listening”, *British Journal of Social Work*, 2003, 13–35, p.30.

(3) İki den fazla yazarlı makaleler:

Mehmet Demir vd., “Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Algıları”, *Anadolu Eğitim Dergisi*, 2005, 70 (1), 23–42, s.24.

Michael Stowe et. al., “Required knowledge, skills and abilities from health care clinical managers’ perspectives”, *Academy of Health Care Management Journal*, 2011, 55–62, p.60.

(4) Yazarı Belli Olmayan Makale:

“Balkanlarda Türk Varlığı”, *Toplumsal Tarih*, Ankara, 1990, cilt X, sayı:7, 8–10, s.8.

(5) Online Dergide Makale:

(Varsa, derginin DOI (Digital Object Identifier) numarasını ekleyiniz. DOI numarası, bir internet tarayıcısının adres çubuğuna <http://dx.doi.org/> adresine eklenerek yazıldığında, kullanıcıyı kaynağa götürür. Eğer DOI yoksa URL adresi yazınız.)

Dinçer Eşitgin, “Büyüme Romanı (Bildungsroman) Kavramı Etrafında Aşk–ı Memnu ve Roman Kişisi Nihal”, *Millî Eğitim Dergisi*, 2004, S:162, Erişim 5 Nisan 2005, <http://yayim.meb.gov.tr/yayimler/162/esitgin.htm>

(6) Günlük Gazetelerden veya Dergilerden Alınmış Makaleler:

Taha Akyol, “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*, 28 Şubat 2005.

Sheryl Gay Stolberg and Robert Pear, “Wary Centrists Posing Challenge in Health Care Vote”, *New York Times*, 27 February 2010,

Accessed 28 February 2010, <http://www.nytimes.com/2010/02/28/us/politics/28health.html>

Daniel Mendelsohn, "But Enough about Me", *New Yorker*, 25 January 2010, p.68.

(7) İnternet Dergisinde Makale:

Alıntının tam adresi yazılmalıdır:

Gueorgi Kossinets and Duncan J. Watts, "Origins of Homophily in an Evolving Social Network," *American Journal of Sociology* 115, 2009, p. 411, Accessed 28 February 2010, doi:10.1086/599247.

Tezler ve Bitirme Tezleri için

Avni Erdemir, "Muslihu'd-din Mustafa İbn Vefâ Hayatı Eserleri Tesirleri ve Manzum Eserlerinin Tenkidli Metni", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1999, s. 30.

Raporlar için

(1) Yazarı Belli Olan Rapor

Fatma Gök, *Öğretmen Profili Araştırma Raporu*, (Ankara: Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası Yayınları 1999), s.25.

(2) Yazarı Belli Olmayan Rapor

Arnavutluk Ülke Raporu, (Ankara: TİKA Yayını 1995), s.7.

(3) Bir Kurum, Firma ya da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1990), s.33.

Ansiklopediler için

Ömer C. Saraç, "Kağıt, Millî gelir", *Ak İktisat Ansiklopedisi*, Cilt:II, (İstanbul: Ak Yayınları, 1973), ss.20-30.

İnternet için

(1) Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmî İnternet Sayfası, “Türkiye Ukrayna Anlaşması”, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>

(2) E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara vb. Gönderilen Mesajlar

Abdolvahap Kara, “Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları”, (Mesaj: 25), 10 Temmuz 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihciler/browse_thread/thread/f8cef97

Konferanslarda Sunulan Tebliğler için

Dritan Egro, “Arnavutluk’ta Osmanlı Çalışmaları”, *XIII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, 4–8 Ekim 1999, Cilt: I, (Ankara: TTK Yayını, 2002), s.14.

Broşürler için

Alev Keskin, *1877–78 Osmanlı–Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, (Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları 2000), s.7.

Resmî Yayınlar için

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, (Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını 1996), s.9.

Haritalar ve Şemalar için

Şanlıurfa Turizm Haritası, Harita, (Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği Yayını 1983).

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
453-472

Bültenler için

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, (Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, 1999), s.8.

Aynı Kaynağa Yapılan Sonraki Atıflar

1. Aynı kaynağa yapılan atıflarda yazar adı soyadı, *a.g.e.* (adı geçen eser), *a.g.m.* (adı geçen makale) ve *a.g.y.* (adı geçen yayın) ifadesi italik olarak yazılmalı ve sayfa numarası kullanılmalıdır.

2. Aynı kaynağa ardı ardına yapılan atıflarda atıfta bulunulan sayfa numarası da aynıysa italik olarak sadece *a.g.e.*, *a.g.m.* veya *a.g.y.* kısaltması kullanılmalı, atıfta bulunulan sayfa numarası farklıysa *a.g.e.*, *a.g.m.* veya *a.g.y.* kısaltmasından sonra sayfa numarası da belirtilmelidir. Örnek: *a.g.e.*, s.35.

3. Aynı yazarın birden fazla eserinin olması durumunda yapılan atıflarda yazar adı soyadı, eserin yayım tarihi, *a.g.e.* ifadesi ve sayfa numarası yazılmalı, yazarın aynı tarihli birden fazla eserinin olması durumunda ise eserin tarihinin yanına A, B, C harfleri konularak atıf yapılmalı ve bu durum kaynakçada da belirtilmelidir.

D. BELGE, TABLO, ŞEKİL VE GRAFİKLERİN KULLANIMINDA UYULACAK ESASLAR

1. Ekler (belgeler), yazının sonunda verilecek ve altında belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun biçimde kaynak yer alacaktır.

2. Diğer ekler (Tablo, Şekil ve Grafik) normal yazı dışındaki göstergelerin çok olması durumunda Tablo, Şekil ve Grafik için başlıklar; Ek Tablo:1, Ek Grafik:2 ve Ek Şekil:6 gibi yazılmalı, ekler, kaynakçadan sonra verilmelidir. Bu eklere metin içerisinde yapılan atıflar Ek Tablo:1, Ek Grafik:2 veya Ek Şekil:6 biçiminde yapılmalıdır. Tablo, şekil, grafik ve resim için alıntı yapılmışsa, mutlaka kaynak belirtilmelidir.

3. Metin içerisindeki Tablolar, tablo üstünde kalın (bold) olarak isimlendirilecek; alıntı yapıldığı kaynak, türüne göre dipnot sistemine göre verilecektir.
4. Metin içerisinde yer alan şekil, grafik ve haritalar hemen altında isimlendirilecek ve alıntı yapıldığı kaynak, türüne göre dipnot sistemine göre verilecektir.

E. KAYNAKÇA YAZIMINDA UYULACAK ESASLAR

1. Kaynakça, girinti verilmeksizin büyük harflerle ve koyu olarak metinden sonra iki boşluk verilerek sola yaslı yazılmalı,
2. Kaynaklar alfabetik sıraya göre sıralanmalı,
3. Kaynakçada satır aralığı 1 olmalı, her kaynaktan sonra bir boşluk bırakılmalı,
4. Kaynakçada yazar adı soyadı baş harfleri büyük diğer harfler küçük olarak yazılmalı,
5. Kitap bölümü veya bir dergide yayımlanan makalenin yayımlandığı eserdeki sayfa aralığı kaynağın en sonunda belirtilmeli,
6. Aynı yazarın iki veya daha fazla eserinin kaynakçada yazımı:
7. Yakın tarihli eser önce, diğer eserler aynı biçimde yakın tarihten geçmişe doğru yazılmalı,
8. Yazarın ikinci ve daha sonraki eserlerinin başına ismi yazılmamalı, isminin yerine ---- işareti konulmalıdır.

F. DEĞERLENDİRME

1. Biçim ve alan açısından uygun bulunan makaleler konunun uzmanı hakemlere (iki hakeme) gönderilir, hakem değerlendirmelerinin ikisi de olumlu ise makale yayına kabul edilir. Biri olumlu, diğeri olumsuz ise makale üçüncü hakeme gönderilir. Yayımlanması için düzeltilmesine karar verilen makalelerin, yazarları tarafından belirtilen süre içerisinde teslim edilmesi gereklidir. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.

2. Gönderilen yazılar iki alan uzmanının “yayımlanabilir” onayından sonra, Yayın Kurulu’nun son kararı ile yayımlanır. Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulu’nun eleştiri, değerlendirme ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar. Düzeltmelerle ilgili katılmadığı hususlar olması durumunda, yazar, bunları gerekçeleri ile ayrı bir sayfada bildirme hakkına sahiptir.
3. Hakem oluru alan makaleler, derginin konu içeriği esas olmak üzere, sıraya konularak yayımlanabilir.
4. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nde yayımlanan makalelerdeki görüşler, yazarlarının şahsi görüşleri olup; hiçbir kurum ve kuruluşun resmî görüşü niteliğini taşımaz.

PUBLICATION GUIDELINES

Papers submitted to Üsküdar University Journal of Social Sciences should not have been published or sent for publication elsewhere.

The copy right of the papers published in the journal belongs to the journal. The author agrees to transfer all copy rights of the paper which has been approved to be published in the journal. Editorial Board sends two copies of the journals to the author in exchange of the copy right. Any re-publication of the published work is subjected to the approval of the journal.

For translations submitted to the journal, publication permission of the author and original of the text are required. Translations shall also be submitted to the approval of the referee similar to copy right issues.

The opinions, thought and proposals within the articles are but reflections of the authors and do not, in anyway, represent those of Üsküdar University.

A. PRINCIPLES AS TO PAGE LAYOUT

1. Page layout should be normal, page set up must be 2,5 cm from top, 2,5 cm from bottom, 2,5 cm from left, 2,5 cm from right, gutter 0, header 1.25 cm. footer 1,5 cm.
2. Line spacing must be 1.5 and 0 pt. except the references. In references, it must be 1 and 0 pt.
3. Page numbers must be placed at the bottom on the right.

B. PRINCIPLES AS TO THE EDITORIAL BOARD

1. Language of publication is Turkish and English. Corrections regarding to principles are made by editors/co-editors. The most recent edition of the spelling guide of Turkish Language Institution is taken into account for language use, punctuation and abbreviations. The texts submitted must be

clear and understandable, and be in line with scientific criteria in terms of language and expression.

2. In texts which are written in English, there should be a Turkish abstract right after the English one.

3. The texts submitted to be published must be no less than 5,000 words and no more than 25 pages including the abstracts and references.

4. Abstracts both in Turkish and English, must be no longer than 300 words including the main title both in English and Turkish and 5 key words for both languages. Short version of title of the text should be indicated in the email which is sent to the editor with the article.

5. The main title must be 14 pt., bold and all in upper-case. The subtitles should be 12pt., bold and with only initials in upper-case.

6. Name of the author should be Times New Roman with a font size of 12 in bold, and should be written under the main title and be centered. Initial of the given name and all letters of the family name should be in upper-case. After surname, superscripted asterisk (*) must be added and the information regarding the author must be given by Times New Roman 10 pt and 1 for line space only in the first page's footer as justified.

7. Abstracts and key words should be in italic.

8. Text should be justified, in Times New Roman with a font size of 12. Line spacing should be 1.5, and the paragraphs should start with 1.25 left indent.

9. Footnotes should be justified, in Times New Roman with a font size of

10. Line spacing should be 1 and the text should start with a space after the footnote.

C. PRINCIPLES AS TO REFERENCES AND CITATIONS WITHIN THE TEXT

1. The number of the footnote should be given after the punctuation marks within the text.
2. Footnotes should be given numerated below the page; citations should not be given within the text.
3. There should be a space after the footnote number, before the text starts. There is no need an additional space before the upcoming lines.
4. Full identity of the resources cited shall be given; any uncited resource shall not be presented in the references.
5. Footnotes from foreign language sources should be given in respect to English spelling. Footnotes from Turkish sources should be given in respect to Turkish spelling rules.
6. Direct quotes: Direct quotations used within the text should be given by quotation marks (“ ”) and should be cited as suited to footnote system. Quotations less than five lines must be italic and not separate from ongoing text, whereas quotations more than five lines is must be 1 cm. from the right, and from the left 1,25 cm. (from the point where paragraph starts) indent; it must be italic as a whole unit. For quotations more than five lines line spacing must be 1.15, font must be 11 pt.
7. Examples on footnote notations are given below.

For the books

(1) Works with single author:

Author's name and surname, *Title of the work*, if applicable volume number and translator, (Place of the publication: Publisher, Date of the Publication), Page number.

A. Sırrı Levent, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (Ankara: AKDITYK TTK Yayınları 1988), p.23.

(2) Works with two authors:

Name and Surname of the First Author, Name and Surname of the Second Author, Title of the work, if applicable volume number and translator, (Place of the publication: Publisher, Date of the Publication), Page number.

Nusret Özcan ve Kemal Aykut, *Mustafa Kutlu Kitabı*, (İstanbul: Nehir Yayınları 2001), p.8.

(3) Works with three or more authors:

Name and surname of the first author, et al., Title of the work, if applicable volume number and translator, (Place of the publication: Publisher, Date of the Publication), Page number.

Neclâ Pekolcay et al., *İslâmî Türk Edebiyatına Giriş*, (İstanbul: Dergâh Yayınları 1981), p.7.

(4) Works with name of the author or editor non-specified:

“Türkiye ve Dünyada Yükseköğretim”, *Bilim ve Teknoloji*, (İstanbul: TÜSİAD Yayınları 1994), p.81.

(5) Book Chapter:

M. Efe Çaman et al., “Yemen: ‘Yeni Afganistan’ mı?” in *Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları*, Volume 1, ed. Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, (Ankara: Nobel 2010), p.340.

For the papers

Name and surname of the Author, “Title” (translator, if applicable), name of the journal, year of publication, volume number:, page range, page of the citation.

(1) Papers with one author:

Niu Song, “The Strategic Partnership between South Korea and the United Arab Emirates”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Number: 17, April 2013, pp. 132-136. (If available, the volume number is also written.)

(2) Papers with two authors:

Tom D. Lewis and Gerald Graham, “Seven Tips for Effective Listening”, *British Journal of Social Work*, 2003, 13–35, p.30.

(3) Papers with more than two authors:

Michael Stowe et. al., “Required knowledge, skills and abilities from health care clinical managers’ perspectives”, *Academy of Health Care Management Journal*, 2011, 55–62, p.60.

(4) Works with name of the author non-specified:

“Balkanlarda Türk Varlığı”, *Toplumsal Tarih*, Volume: X, Number: 7, Mayıs 1990, Ankara p. 8.

(5) Paper from Online Journal:

Add DOI (Digital Object Identifier) number if applicable. DOI number, when added to <http://dx.doi.org/> address on a browser, it directs user to the source. If there no URL, add URL.

Dinçer Eşitgin, “Büyüme Romanı (Bildungsroman) Kavramı Etrafında Aşk–ı Memnu ve Roman Kişisi Nihal”, *Millî Eğitim Dergisi*, 2004, S:162, Erişim 5 Nisan 2005, <http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/162/esitgin.htm>

(6) Paper from Daily Newspapers or Journals:

Taha Akyol, “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*, 28 Şubat 2005,

Sheryl Gay Stolberg and Robert Pear, “Wary Centrists Posing Challenge in Health Care Vote”, *New York Times*, 27 February 2010, Accessed 28 February 2010, <http://www.nytimes.com/2010/02/28/us/politics/28health.html>

Daniel Mendelsohn, “But Enough about Me”, *New Yorker*, 25 January 2010, p.68.

(7) Paper from Internet Journal:

Gueorgi Kossinets and Duncan J. Watts, “Origins of Homophily in an Evolving Social Network,” *American Journal of Sociology*, 115, 2009, p. 411, Accessed 28 February 2010, doi:10.1086/599247.

Thesis

No italics shall be used for headings of non-published Theses

Avni Erdemir, “Muslihu’d–din Mustafa İbn Vefâ Hayatı Eserleri Tesirleri ve Manzum Eserlerinin Tenkidli Metni”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Unpublished Ph. D. Thesis), Ankara 1999, s. 30.

Reports

(1) Report with Author Specified

Fatma Gök, Öğretmen Profili Araştırma Raporu, (Ankara: Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası Yayınları 1999), s.25.

(2) Report with Author Non-Specified

Arnavutluk Ülke Raporu, (Ankara: TİKA Yayını 1995), p.7.

(3) Report of an Institution, Company or Institute with Author Non-Specified

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1990), s.33.

For the Encyclopedias

Ömer C. Saraç, “Kağıt, Millî gelir”, *Ak İktisat Ansiklopedisi*, Cilt:II, (İstanbul: Ak Yayınları, 1973), ss.20–30.

For the Internet

(1) Web Pages of Public Institutions

Official Website of Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, “G20 Zirvesi kapsamında Suriye’deki insani durum ele alındı.”, <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>

(2) Messages Sent to Discussion Boards, Forums etc by E-Mail

Abdulvahap Kara, “Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları”, (Message: 25), 10 July 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihciler/browse_thread/thread/f8cef971cca8fd7b

Papers Presented in Conferences

Dritan Egro, “Arnavutluk’ta Osmanlı Çalışmaları”, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Bildiriler, 4–8 Ekim 1999, Cilt: I, (Ankara: TTK Yayını, 2002), s.14.

Brochures

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, ATASE Publishing, Ankara 2000, p. 7.

Official Publications

Yusuf Sarıay, *Ottoman Archives and Ethio-Ottoman Relations*, Başbakanlık Printing, Ankara 2001.

Maps and Figures

Kayseri Turizm Haritası, Harita, (Kayseri: Kayseri Valiliği Publishing 2003)

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2017;
sayı: 5,
453-472

Bulletins

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, (Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, 1999), s.8.

Subsequent Footnotes to the Same Source

1. For the subsequent footnotes to the same source, (author name surname, *Ibid.*) must be written italic and page number must be written.

2. If page number is also the same as previous footnotes, only *Ibid.* as italic must be used; if page number is different, then, page number must be written after *Ibid.* Example: *Ibid.*, p.35

3. If certain author has citations for more than one of his/her pieces, then in the footnotes it must be author's name surname, year of publication and page number; if author has more than one piece in same year, then, the letters of A, B, C must be added to the publication year of the piece. This also must be written as it is, in the bibliography.

D. PRINCIPLES TO ABIDE BY IN USING DOCUMENTS, TABLES, FIGURES AND GRAPHS

1. Attachments (documents), shall be presented at the end of the text and down below shall be a brief information as to the content of the document and proper citation in line with the relevant criteria.

2. Other attachments (Table, Figure, Graphs) shall be presented as Additional Table: 1, Additional Graph: 3 and Additional Figure 7 if indicators other than the text are too many in number; attachments shall be presented after the References. References to these attachments in the text shall absolutely be made as Additional Table: 1, Additional Graph 3 or Additional Figure 7. If citation has been made for table, figure, graph or picture, resource shall absolutely be indicated.

3. Tables within the text should be titled in bold on the table, cited source should be given according to footnote rules.
4. Figures, graphs and maps within the text should be titled right under, and cited source should be given according to footnote rules.

E. PRINCIPLES AS TO WRITING BIBLIOGRAPHY

1. Bibliography should be written in upper-case and bold, right after the text with two spaces, left aligned and without indents.
2. References should be alphabetically ordered.
3. Line spacing should be 1 and there should be a given space after each reference.
4. Initials of the names and the surnames of the authors should be in upper-case, with other letters in lower-case.
5. The page range of the paper which is published in a book or a journal should be given at the end of the reference.
6. Two or more work from the same author should be referenced as follows:
7. The recent work should be written first, with other works following the same order.
8. Name of the author should not be specified for the second and the following works. There should be ----- mark instead of the name.

F. ASSESSMENT

1. Publication Board of the Journal sends to two referees of expertise the papers it has found relevant in terms of form and fields for assessment. The paper is accepted for publication if both of the referees are positive. If one referee report is positive while the other one is negative, the paper is sent to a third referee. The papers which have been decided to be reviewed shall be submitted by the author(s) within stated days (including the duration

of postal service). The revised text may be re-examined by the demanding referees should the Journal publication board find necessary.

2. The papers submitted shall be published within the final decision of the Publication Board following the “can be submitted” approval of the two experts in the field. Authors shall take into account criticisms, assessments and revisions of the referees and the Publication Board. If the author has any points he/she does not agree with, he/she has the right to specify these issues in a separate page within the justification thereof.

3. The papers, following the approval by the referees, are ordered by the Publication Board, based on dates of completion of referee reports and also based on the scope of the journal.

4. The opinions, thought and proposals within the articles are but reflections of the authors and do not, in anyway, represent those of Üsküdar University.